

KAJKAVSKI ELEMENTI U JEZIKU GLAGOLJAŠKE KNJIŽEVNOSTI 15. i 16. STOLJEĆA

(Prilog istraživanju kontinuiteta hrvatskog
književnog jezika)

EDUARD HERCIGONJA

Dosadašnje su lingvističke analize starije hrvatske književnosti pojavu interferencije dijalektalnih elemenata odredile kao osobitost jezika pisaca 16. stoljeća prvotno začetu na čakavsko-štokavskoj horizontali sjeverozapad–jugoistok (reciprocitet čakavska Dalmacija–Dubrovnik)¹ i nastavljenju pretežito vertikalnim (jug–sjever) čakavsko-kajkavskim (štokavskim) prožimanjima karakterističnim za usmjerenost jezičnih nastojanja hrvatskih protestanata, A. Vramca, F. Vrančića i – na određen način – I. Pergošića. Punija po intenzitetu, šira

¹ Taj je pravac književnojezične stilizacije, u novije vrijeme, precizno okarakterizirao M. Franičević govoreći o Luciću koji je »... stvarao svoj književni jezik gotovo jednako na bazi čakavski obojene štokavštine kojom se govorilo u Dubrovniku i kojom je pisala prva generacija pjesnika, kao i same hvarske govorne i pisane čakavštine. Slično su, uostalom, postupali i ostali njegovi suvremenici ne samo Hvarani nego i Splitsani i Zadranici pa i sami Dubrovčani koji su prihvatili i bogatu čakavsku tradiciju... Tendencija spajanja čakavskih i štokavskih elemenata u svojevrsan koine koji se u XVI stoljeću na ovim prostorima stalno javlja, kod Lucića je gotovo potpuno ostvarena, pa je njegov poetski izraz nov i po jeziku.« (iz rasprave o H. Luciću u ediciji *Pet stoljeća hrvatske književnosti*, knjiga *Lucić – Hektorović*, Zagreb 1968, str. 10; sve podv. E. H.). J. Vončina, za čiju je istraživačku metodu karakteristična djelotvorna sprega eksaktne lingvističke raščlambe i produbljene lingvostilističke interpretacije, svojom opsežnom raspravom *Traganje hvarskog kruga* («Croatica» 2, Zagreb 1971, str. 101–133) otkriva, međutim, u jeziku hvarskih pjesnika 16. stoljeća pored štokavskog infiltrata iz dubrovačkog izvora i bugarštičko nadahnuće (str. 124), ... plodotvorni susret ... – posebno Lucića – s bugaršticama ... (str. 129), zaključivši da je u opusu hvarskih književnika došlo do prihvaćanja štokavske narodne pjesme kao književnoga glasnika sjeverne Hrvatske (str. 132). Na taj je način i u toj fazi razvoja jezika čakavske književnosti pored čakavsko-štokavskog interferiranja na potezu Dubrovnik – Hvar

po razlozima i dometima primjene, zamisao o jedinstvenom književnom jeziku, zasnovanom na zajedništvu raznorodnih dijalektalnih elemenata, aktivirana je u 17. stoljeću kao temeljna odrednica jezičnih stilizacija i koncepata pisaca kontinentalne Hrvatske (od I. Derečkaja i autorâ ozaljskog jezično-književnog kruga preko B. Milovca do P. R. Vitezovića i dr.).² Izvan ovako naznačenih vremenskih i prostornih koordinata ostalo je, međutim, čitavo jedno pripreмно razdoblje (značajno posebno u odnosu na uspostavljanje i trajanje

ostvaren i jedan sekundarni, vertikalni pravac povezivanja hvarske čakavštine sa štokavštinom sjevera što – prema Vončininoj ocjeni – znači da ... *štokavska usmena književnost postaje, i to u prvom redu na čakavskom tlu, onim fermentom koji će pospješiti procvat izražajne strane jezika pisane književnosti* ... (op. cit., str. 132).

Cijeli mozaik dijalektalnih prožimanja i suodnosa u hrvatskoj književnoj praksi od konca 15. do sredine 18. stoljeća (i dalje do preporoda) po prvi je puta *cjelovito lingvistički* interpretiran u raspravi D. Brozovića *O početku hrvatskog jezičnog standarda* (u knjizi *Standardni jezik*, MH Zagreb 1970, str. 127–158). U tom razdoblju – koje vremenski pokriva smjenu i interferiranje činilaca trubadurske, renesansne i barokne stilske formacije, pa ga autor određuje uvjetnim radnim terminom TRB – na osnovi pokrajinskih književnosti: *kajkavske* koja je »od samog početka otvorena čakavskim i štokavskim utjecajima« (nav. dj. 132), *kajkavsko-čakavske* jezično-književnog kruga Zrinjskih (i Vitezovića) također otvorene štokavskim utjecajima (str. 132), *čakavske* »pisane raznim čakavskim dijalektima« na koje je sporadički vršen utjecaj ksl. jezika hrv. tipa ili štokavštine (poglavito dubrovačke), a sve »bez jasne tendencije k stvaranju općečakavske koine« (str. 132–133) i *štokavske*. a) *dubrovačke* pisane »specifičnim ijekavskim štokavskim dijalektom dubrovačke regije, u početku nenovoštokavskog tipa i s jakim čakavskim infiltratom, gotovo isključivo ikavskim« (str. 133) b) *bosanske* koju reprezentira Divković, karakterističan svojim »veoma osebnim istočnobosanskim dijalektom također ne novoštokavskog tipa i također ijekavskim« (str. 133). Usprkos napomeni kako »nas ovdje ne zanima neposredno« jezična praksa književnosti srednjega vijeka, činjenica da, pored brojnih tekstova te književnosti pisanih uglavnom čistom čakavštinom, od početka 15. st. postoje i glagoljski neliturgijski tekstovi gdje je *čakavska* osnova (sa ili bez ksl. elemenata, dalje oznaka: ±) u znatnoj mjeri impregnirana reprezentativnim *kajkavskim* crtama (što traje – s različitim intenzitetom – na dijelu glagoljaškog areala duboko u 16. st., dakle vremenski uporedo s razdobljem TRB) unosi ipak jednu novu nijansu u navedeni prikaz jezičnih značajki pojedinih pokrajinskih književnosti. Ma koliko moguće po svom opsegu izgledalo marginalno, u odnosu na opći kontekst promatranih jezično-književnih pojava, postojanje te rudimentarne *čakavsko-kajkavske*, glagoljaške, alternative razvijenijoj *kajkavsko-čakavskoj* književnoj jezičnoj praksi s kraja 16. i iz 17. st. upućuju na produženi kontinuitet kretanja i recipročnih dodira kojima je ostvarivano specifično zajedništvo književnosti hrvatskog čakavskog Juga i kajkavskog Sjevera.

² Termin »ozaljski jezično-književni krug« koji predlaže J. Vončina, uključujući se u diskusiju o književnom kolu oko P. Zrinskog i F. K. Frankopana (u kojoj je T. Matić god. 1957. odbacio pet decenija staru tezu A. Pisarevića o postojanju takva kruga da je, deset godina kasnije – 1967 –, Đ. Novalić konačno opet afirmira i nadopuni svojim originalnim prepostavkama i rezultatima istraživanja arhivske građe), prihvatljiv je, ali ne samo iz razloga navedenih u njegovu radu *Ozaljski jezično-književni krug* (»Radovi Zavoda za slavensku filologiju« 10, Zagreb 1968, str. 195–205). Te razloge, naime, autor

vertikalnih međudijalektalnih dodira u književnojezičnoj praksi) za koje je neopravdano prikraćen višestoljetni kontinuitet te pojave. Sustavnom istraživanju nije podvrgnuta promjenljivo učestala kajkavska komponenta u jeziku većeg broja tekstova nekih neliтурgijskih kodeksa hrvatskih glagoljaških pisaca (i pisara listina) 15. i dijela 16. vijeka koji su – za više nego jedno stoljeće – anticipirali, u jezičnom pogledu, protestantski pokušaj, a dva stoljeća prije književnih radnika ozaljskog jezično-književnog kruga pisali mnoga »*čien'ě*« i »*tlmačen'ě*« svojih zbornika specifičnom koinè: hibridnim čakavsko-kajkavskim (ili čakavsko-kajkavsko-crkvenoslavenskim) jezikom (isp. bilj. 1). Taj – mada ograničen – prodor kajkavštine u sferu pisane riječi već u prvim desetljećima 15. stoljeća obilježio je početak neprekinutih nastojanja (tipičnih za nekoliko vijekova naše književne i jezične povijesti) da se premoste dijalektalne granice i tako otvore novi, širi prostori ne uvijek samo književnom djelovanju već i svijesti da se i time – u odsustvu drugih mogućnosti i sredstava – duhovno povezuju »*membra disjecta patriae*«. Jer takvo je nastojanje (u raznim fazama različito uvjetovano i osmišljeno), o b j e k t i v n o uzevši, od anonimnog glagoljaša 15. stoljeća do Vitezovićeve vizije sjedinjenja duhovnih i fizičkih snaga i vrednota »*Croatiae redivivae*« uvijek bilo – ponekad i jedini – glasnik otpora stanju stvari, jedina protuteža posljedicama podvojenosti, pokrajinske izolacije i djelovanja centrifugalnih tendencija što stoljećima označuju gospodarski, politički i kulturni život Hrvatske.

*

Prisutnost kajkavskih dijalektalnih crta u jeziku spisa hrvatskoglagoljske književnosti povremeno je konstatirana uz izdanja pojedinih tekstova ili – u novije vrijeme – uz opise glagoljskih rukopisnih zbirki, ali ipak cijeli kompleks problema vezanih uz tu činjenicu nije

interpretira kao spoj određenih okolnosti geografskog i jezičnog karaktera [a) Ozalj kao centar okupljanja članova kruga, smješten »... na sredini između krajnjih tačaka hrvatskog prostora na kojem su djelovali Zrinski u 17. stoljeću: kajkavskog Međimurja i čakavskog Primorja.« (op. cit., str. 205) i b) zajednička književnojezična koncepcija čakavsko-kajkavske (štokavske) koinè]. Ono što osobito potkrepljuje ovakvo terminološko određenje pojave je, međutim – pored navedenih faktora – upravo činjenica da je frankapanski Ozalj (sa svojim širim područjem) više od dva stoljeća prije vremena u kojem djeluje književni i jezični krug P. Zrinskoga i F. K. Frankapana bio rasadište istovjetnih književnojezičnih shvaćanja, ostvarenih u djelu glagoljaških pisaca neliтурgijskih kodeksa 15. (i 16.) stoljeća. Kada se ovome doda i zanimljiv – no još uvijek na žalost neistražen – pokušaj I. Derečkaja iz god. 1621–22. onda možemo dokumentirano govoriti o kontinuitetu frankapanskog i zrinskog ozaljskog jezično-književnog kruga kao nosioca ideje o jedinstvenom književnom jeziku na osnovi interferiranja raznorodnih dijalektalnih crta negdje od prvih decenija 15. do u 17. stoljeće, pa takvim sadržajem valja odrediti spomenutu terminološku naznaku.

postao predmetom šireg znanstvenog interesa, odgovarajuće lingvističke pa i kulturno – i književnopovijesne obrade i ocjene. Jagić je npr. još god. 1868. objavljujući u 9. knjizi Kukuljevićeva »Arkiva« *Rumanac trojski, Slovo premudrosti Akirove* i još nekoliko apokrifnih tekstova iz *Petrisova zbornika* (1468. god.), upozorio na neke kajkavske specifičnosti njihova jezika. U svom izdanju zbornika žakana Broza Kolunića iz god. 1486. – jedinom te vrsti u čitavoj znanstvenoj literaturi o hrvatskoglagoljskoj književnosti – Valjavac također nabraja pojedine morfološke i leksičke kajkavizme, ali iz toga ne izvodi nikakav poseban zaključak (1892).³ Nakon gotovo pola stoljeća od objavljivanja fragmenata *Petrisova zbornika* u »Arkivu« Jagić se ponovno (1914) vraća tom najznačajnijem neliturgijskom kodeksu hrvatske glagoljaške književnosti tekstološkom raspravom o *Videnju Tundalovom* iznijevši pored ostalog i pretpostavku prema kojoj je autor te vizije u ovom rukopisu »... als Glagolite, der in der Kirchenslavischen Sprache einige Belesenheit hatte, aus einer Gegend stammen, wo der čakavishe Dialekt schon zum kajkroatischen und kajslowenischen den Übergang zeigte also irgendwo in Norddistrien oder im kroatischen Küstenland.«⁴ Premda malobrojni, kajkavizmi koje bilježi Jagić u navedenom radu iz god. 1868. uputili su ipak Fanceva (1925) na zaključak prema kojem činjenicu da se ... *kajkavska duhovna književnost davno prije reformacije dodirivala s gla-*

³ »Djela« JAZU knj. 12, Zagreb 1892. Zanimljiva je kao ilustracija Valjavčeva odnosa prema kajkavskim elementima u zborniku njegova napomena »buš6 97 za budeš6, možda je skraćeno, te valja čitati budeš6 ali dolazi i u drugim glagolskim rukopisima« (str. XII, podv. E. H.).

⁴ »Archiv für slavische Philologie« 35, Berlin 1914, str. 506. Zanimljivo je da Jagić ne ističe i treću mogućnost, tj. postanak prijevoda *Videnja* na tlu uže Hrvatske tj. na području kajkavsko-čakavske pokupske demarkacije koje je nesumnjivo bilo neposrednije otvoreno leksičkim hungarizmima i germanizmima (prisutnim i u *Tundalovu videnju*) nego što je to slučaj npr. s Primorjem (takve su tuđice u ovom tekstu npr. *bruman, brumna, brumno, žveplom, špital* i dr.). Ograničavanje glagoljaške književnosti na Istru i obalni pojas, zapostavljanje mogućnosti razvoja književnog djelovanja u ostalim glagoljaškim područjima Hrvatske, pa tako i na području između Gvozda i Kupe – gdje su se nalazili najvažniji frankapanski kopneni posjedi Modruš i Ozalj – karakteristično je za većinu istraživača u proteklom razdoblju. Tako i Kombol npr. decidirano zaključuje da je *Rumanac trojski* »Preveden od nepoznata glagoljaša negdje u sjevernom hrvatskom Primorju, gdje je u jezik mogla ući i koja mađarska riječ (*ur, gospodin*), a i riječ *kaj* i još koji kajkavizam...« (*Poviest hrvatske književnosti*, Zagreb 1945, str. 37). Kombol pri tom ne luči postanak *prvobitne* hrvatske verzije, arhetipa, romana o Troji u kojoj nije moralo biti – i vjerojatno nije bilo – kajkavizama, već je bila pisana čakavsko-crkvenoslavenskom mješavinom, od kasnijih obrada u koje su uošeni kajkavski i strani elementi. Upravo takav odnos potvrđuju i jedina dva sačuvana hrvatskoglagoljska teksta romana u Vinodolskom i Petrisovu zborniku: *prvi*, nepotpuni – s početka 15. stoljeća – čakavsko-crkvenoslavenski, bez mađarskih (i njemačkih) leksičkih natruha i bez kajkavizama, a *drugi* – iz 1468 – nastao prema *istom* predlošku već kajkavsko-čakavsko-crkvenoslavenski, protkan brojnim hungarizmima i germanizmima (*bruman, ur, fariž, rusag, helam vahtaró,*

golsko-čakavskom književnosti, potvrđuju kajkavski elementi u Petri-sovu glagolskom zborniku od god. 1468. (Isp. »Arkiv za povjesn. jugoslav., knj. IX, str. 149)«. ⁵ Ova napomena, koja je otvarala nove perspektive istraživačkim prodorima u tijekove naših jezično-književnih kontinuiteta, ostala je, na žalost, desetljećima bez odjeka u znanstvenoj literaturi. Kronologija tih povremenih i uzgrednih upozorenja na kajkavsku komponentu u jeziku srednjovjekovne hrvatske glagoljaške književnosti (i pismenosti) bilježi, naime, poslije citiranog Fancevljeva zaključka prekid sve do početka 60-tih godina kada Štefanić izdaje svoj prvi katalog hrvatskih glagoljskih rukopisa iz krčkih zbirki i arhiva ⁶ u kojem pored opisa, pregleda sadržaja, historijata te paleografskih i tekstoloških značajki spisâ upozorava, u osnovnim crtama, i na njihove jezične osobitosti, ističući tom prilikom i neke izrazitije kajkavizme u pojedinim rukopisima. Istim je metodološkim postupkom obradio, desetak godina kasnije, fond najveće zbirke glagoljskih rukopisa u Arhivu JAZU, čime je – između ostalog – u izvjesnoj mjeri olakšan pristup i lingvističkom studiju književne produkcije hrvatskih glagoljaša. ⁷ Na kajkavizme u jeziku njihovih neliturgijskih kompilacija kao funkciju jedne specifične književnojezične prakse i predznak znatno ranijih početaka kajkavske književnosti nego što se to obično pretpostavlja, svratio sam konačno sâm, još god. 1967, pažnju u općem dijelu tekstološke rasprave o glagoljskoj verziji pune redak-

tanca i sl.). Valja pri tom napomenuti da su *oba* zbornika, sudeći po jeziku i ostalim znacima, nastala na području unutrašnje Hrvatske, gdje se čakavština dodirivala s kajkavštinom i gdje je bio uobičajem utjecaj mađarskog, njemačkog (i talijanskog) leksika. Zahvaljujući prvenstveno istraživanjima Štefanića i njegovim shvaćanjima bliskog kruga mlađih znanstvenika, danas se raščlambe i procjene u sferi ove problematike kreću drugačijim koordinatama.

⁵ O najstarijem bogoslužju u Posavskoj Hrvatskoj, Zbornik kralja Tomislava, Zagreb 1925, str. 550. Čudno je da se Fancev ovdje ne poziva i na Jagićevu raspravu o *Tundalovu viđenju* kao potvrdu svojoj tezi – i to ne samo radi citiranih kajkavizama. Ako se, naime, radi o *Rumancu trojskom* i *Pripovijesti o Akiru* onda to nisu spisi koji bi se mogli svrstati u »duhovnu književnost« (a, konačno, ostali tekstovi koje je Jagić tiskao u »Arhivu« bili su apokrifni koji nisu odjeknuli kasnije u kajkavskoj knjizi).

⁶ *Glagoljski rukopisi otoka Krka*, »Djela« JAZU 51, Zagreb 1960. Ovaj prekid, kao i čitav pristup problemu o kojemu je riječ kroz gotovo jedno stoljeće, indikativni su za nesustavnost znanstvenoistraživačkog pristupa kompleksu hrvatskog glagoljaštva. I veliki znalci ove problematike poput Ivšića i Hamma nisu joj na žalost nikada bili posvećeni isključivo – tek povremeno svrćali su u prostore glagoljaških tema. Izuzetak u odnosu na njih, ili npr. na Milčetića ili Strohala (koji su nerijetko ostajali na razini korisne, ali površinske deskripcije), čini Štefanićev znanstveni napor, produbljeno i sustavno usmjeren samo na izučavanje glagoljaške sfere u tijekovima naše kulturne i književne povijesti. Rezultati takve usmjerenosti upućuju nedvosmisleno na potrebu specijalističke orijentacije u obradi svijui aspekata glagoljaškog problema.

⁷ *Glagoljski rukopisi Jugoslavenske akademije* I (Zagreb, 1969, str. 5–300), II (Zagreb, 1971, str. 5–297 + 133 fotokopije).

cije *Pavlove apokalipse* sačuvane u jednom rukopisu 15. stoljeća⁸ Osnovanost mog tadašnjeg uvjerenja da kajkavski elementi svojom koncentracijom u pojedinim »kapitulima« glagoljskih zbornika kasnog srednjeg vijeka »... predstavljaju na neki način, prvo ozbiljnije uvođenje kajkavštine iz sfere govorne u sferu pisane riječi, gotovo stotinu godina prije Molitvenih knjižica Katarine Zrinske (1560. god.) i radova Mihalja Bučiča«⁹ potvrdila je, u najnovije vrijeme, i Štefanićeva napomena, iz uvodne studije njegovu izboru tekstova hrvatske srednjovjekovne književnosti, kako upravo ovi kodeksi »... zaslužuju posebnu pažnju zbog kajkavštine jer oni svjedoče da početak hrvatske kajkavske književnosti treba tražiti mnogo ranije nego što se to dosad mislilo«.¹⁰

*

Naznačen dosad tek marginalno, u širem kontekstu medievalističkih književnopovijesnih tema, tekstoloških studija ili opisâ rukopisnog fonda, kajkavski kompleks u jeziku dijela srednjovjekovne glagoljaške knjige zahtijeva, nesumnjivo, više od ovakvih općih napomena. Pretpostavka oblikovanja jedne cjelovite predodžbe o toj značajnoj pojavi na liniji naših jezično-književnih kontinuiteta je sustavno razmatranje njenih temeljnih odrednica koje se odnose na: a) *vremenski raspon* pojave b) *opseg* rukopisne građe obilježene čakavsko-kajkavskim interferiranjem c) *intenzitet učestalosti* kajkavskih elemenata u pojedinim rukopisima i njihovim dijelovima d) *lokalizaciju* tih rukopisa e) *sociolingvističku uvjetovanost* čakavsko-kajkavskog promiskuiteta u jeziku hrvatskoglagoljske knjige.

U prethodno citiranim navodima iz literature zamjetno je ograničavanje pojave kajkavskih elemenata gotovo isključivo na uzak izbor tekstova iz *Petrisova zbornika*. Ako za to i postoji izvjesno opravdanje s obzirom na činjenicu da je kajkavska komponenta stvarno najintenzivnije koncentrirana u jeziku tog velikog kodeksa (350 r-v folija) valja odmah upozoriti da je on samo dio – središnji doduše – jedne formacije glagoljskih rukopisa, uglavnom zbornika neliturgijskog sa-

⁸ Isp. E. Hercigonja, *Glagoljska verzija pune redakcije Pavlove apokalipse iz Oxfordskog kodeksa MS. Can. lit. 414*, »Radovi Staroslavenskog instituta«, knj. 6, Zagreb 1967, str. 209–255.

⁹ *Ibid.*, str. 211. Ovakav je zaključak tada još rezultirao iz rada na užem krugu rukopisa, tj. na tekstovima *Kolunićeva*, *Vinodolskog* i – posebno – *Petrisova zbornika* (u kojem su kajkavizmi i najfrekventniji) čija je književnopovijesna i lingvistička analiza bila predmet moje doktorske radnje. Na pojavu i funkciju kajkavskih elemenata u jeziku glagoljaških spisa, s posebnim osvrtom na jezik *Petrisova zbornika*, upozorio sam kasnije i u članku *Za nov pristup kompleksu glagoljaške neliturgijske književnosti (uz 500-godišnjicu Petrisova zbornika)*, »Telegram« 458, Zagreb 1969, str. 14–15.

¹⁰ *Hrvatska književnost srednjega vijeka*, u ediciji Pet stoljeća hrvatske književnosti I, Zagreb 1970, str. 29.

držaja, nastalih u rasponu od početka 15. do druge polovice 16. stoljeća kojima je zajednička crta promjenljivo po intenzitetu uvođenje kajkavskih leksičkih, fonetskih, morfoloških i frazeoloških elemenata u čakavski (ili čakavsko-crkvenoslavenski) jezik znatnog dijela njihovih tekstova.. U kronološkom poređenju (od veće česti, razumljivo, aproksimativnom) taj su postupak prvi – prema našem sadašnjem znanju – negdje na samom početku 15. stoljeća primijenili pisci *Vinodolskog zbornika* (sign. IIIa 15),¹¹ da zatim odjekne u nizu sačuvanih kodeksa: *Petrisovu zborniku* (iz god. 1468), *Kolunićevu zborniku* (*Kvarezimal* iz god. 1486, sign. IIIa 51), *Greblovu kvarezimalu* (najvjerojatnije iz god. 1498), *Kvarezimalu sign. III a 19* (razmeđe 15–16. stoljeća), opširnem *Homilijaru na Matejevo evanđelje* (s kraja 15. stoljeća), krčkom rukopisu *Antoninova Konfesionala* (*Summula confessionis*, razmeđe 15–16. stoljeća), krčkom rukopisu *Kvadriga duhovnim zakonom* (razmeđe 15–16. stoljeća), *Tkonskom zborniku* (početak 16. stoljeća), krčkom rukopisu *Disipula*, glagoljaškom izboru prijevoda iz Heroltove zbirke crkvenih govora *Sermones Discipuli de tempore et de sanctis* (sredina 16. stoljeća), *Žgombićevu zborniku* (polovica 16. stoljeća), u rkp. IV a 47 iz god. 1556. i *Grškovićevu zborniku* (iz druge polovice 16. stoljeća).¹² Kajkavskih intervencija ima i u jednom glagoljskom liturgijskom kodeksu 15. stoljeća: prvotisku *Misala* iz god. 1483.

U ovom trenutku naših dijakronijskih jezičnih istraživanja na području hrvatskoglagoljskih spomenika kada je sustavno obrađen jezik svega tri hrvatskoglagoljska (neliturgijska) rukopisa:¹³ zbirke od de-

¹¹ Kod rukopisâ iz Akademijina arhiva navedene su njihove signature pored naziva uobičajenih u znanstvenoj literaturi.

¹² Svi su ovi nazivi (*krčki*, *tkonski*, *Žgombićev*, *Petrisov* i sl.) kao što je poznato uvjetni – utvrđeni redovito prema nalazištu, vlasniku ili otkrivaču rukopisa – i rijetko određuju mjesto nastanka ili pisca kodeksa (izuzetan su npr. Greblor i Kolunićev *Kvarezimal* koji su nazvani po piscima).

¹³ Takav je posljedak više nego stogodišnjeg znanstvenog interesa za hrvatsku glagolitiku, (njen neliturgijski kompleks), od Kukuljevićevih sakupljačkih pohoda u 50-tim godinama prošlog vijeka do danas. Cijeli taj ogromni korpus rukopisa još je gotovo netaknut sa stajališta lingvističke, tekstološke pa i dublje književno-povijesne raščlambe što je dovoljno rječito svjedočanstvo naše nebrige za glagoljašku baštinu u ovom njenom dijelu (i pored uspjelih pojedinačnih zahvata). O stupnju lingvističke (ne)istraženosti te književnosti i pismenosti kao cjeline rječito svjedoči npr. Hammova napomena iz jednog od njegovih najnovijih radova posvećenih hrvatskoglagoljskoj problematici da se »Hrvatskoj filologiji (kroatistici) nameće... imperativno da monografski obradi jezik a) glagoljskih misala do sredine XVI stoljeća, b) glagoljskih brevijara i sl. tekstova (za isto doba), c) ostalih glag. tekstova u stihovima i u prozi za isto doba, d) hrvatske latiničke proze Marulićeva doba i doba koje mu je prethodilo, i e) pokušaja rusifikacije glagoljskih knjiga... (isp. *Ruska redakcija u glagoljskim spomenicima*, Slovo 21, Zagreb 1971, str. 220). Kada se znađe koliko je malo od tako zacrtana programa do sada ostvareno onda tek postaje jasnom sva složenost i neodložna potreba intenzivne – i po mogućnosti *timске* znanstvenoistraživačke orijentacije u tom pravcu (npr. onakve kakvu je u projektu *Rječnik općeslavenskog književnog [crkvenoslavenskog] jezika – hrvatski udio* ostvario Staroslavenski institut u Zagrebu).

set duhovnih pjesama iz *Code Slave 11* pariške Nacionalne biblioteke,¹⁴ *Petrisova zbornika*¹⁵ i *Blagdanara popa Andrije iz Novoga* (god. 1506)¹⁶ nije, dakako, ovdje moguće dati precizan odgovor na pitanje o intenzitetu učestalosti ili o koncentraciji kajkavizama u svakom članku svakoga od kodeksa navedenih u gornjem pregledu. Ipak, već i površinska registracija koja utvrđuje prisutnost kajkavskih crta u jeziku pojedinih rukopisa, bez detaljne statističke i lingvističke sistematizacije i obrade,¹⁷ upozorava na poseban položaj *Petrisova zbornika* među rukopisima u čijem jeziku dolazi do čakavsko-kajkavskog interferiranja, s obzirom na – za njega karakterističnu – izuzetnu zastupljenost kajkavskih diferencijalnih oznaka: jezik jedne trećine od oko 160 članaka tog kodeksa s promjenljivom čestotom impregniran je kajkavizmima sviju razina. Ovako intenzivna interpolacija kajkavizama u hibridnu čakavsko-crkvenoslavensku strukturu zborničkih tekstova nije zastupljena ni u jednom drugom glagoljaškom spisu.

Ispreplićući raznorodne jezične elemente glagoljaški su pisci stilizirali – doduše ne sustavno niti po nekim utvrđenim načelima i kriterijima odabira – osebujnu knjišku koinè u kojoj je crkvenoslavenska komponenta sugerirala povezanost sa višestoljetnom tradicijom crkvenog književnog jezika i »visok«¹⁸ stil, dok je kajkavski infiltrat u čakavsku osnovu trebao osigurati komunikativnost, otvoriti njihovu djelu šire prostore, izvan uskih govornih, dijalektalnih granica. Nemoguće je, imajući u vidu takvu književnojezičnu praksu dijela glagoljaških pisaca, previdjeti činjenicu da su oni daleki prethodnici kasnijih istovjetnih nastojanja oko prevladavanja dijalektalne izolacije i regionalne podvojenosti karakterističnih za hrvatsku književnost 16. i 17. stoljeća. Isti su, dakle, i motivi koji – određeni stvarnošću povijesnih kretanja na ovom tlu – u kontinuitetu od tri stoljeća pokreću ljude od pera na ovakve ili slične stilizacije u procesu konstituiranja jednog specifičnog vida književnog jezika. I premda, kao što je već spomenuto, u takvoj interdijalektalnoj, artificijelnoj strukturi zastupljenost svake komponente varira od teksta do teksta¹⁸ ipak se tu, uspoređujući pojedine kodekse, mogu nazrijeti izvjesne posebnosti i nijanse (dok je u jednom postupku – u bogatoj upotrebi kontaktnih sinonimâ – gotovo svim ovim kodeksima zajednička određena me-

¹⁴ D. Malić, *Jezik prve hrvatske pjesmarice*, Znanstvena bibl. HFD, Zagreb 1972, str. 5–232.

¹⁵ E. Hercigonja, *Jezik glagoljaške neliturgijske književnosti 15. stoljeća i Petrisova zbornika* (disertacija u pripremi za tisak, str. 1–520 + 44 str. priloga)

¹⁶ J. Vrana, *Hrvatskoglagoljski Blagdanar*, Rad JAZU 285, Zagreb 1951, str. 95–179.

¹⁷ Čemu, nakon načelne impostacije problema valja posvetiti poseban studij.
¹⁸ Najčešći je – pored standardnog čakavsko-crkvenoslavenskog promiskuiteta – odnos: *čakavska osnova* impregnirana različito frekventnim kajkavskim i crkvenoslavenskim elementima, ali dolazi, npr. u *Petrisovu zborniku* (naravno u završnim člancima) i do situacija gdje je *crkvenoslavenska osnova* pro-

todičnost provedbe). U *Petrisovu zborniku* uočljivo je npr. postepeno sve intenzivnije aktiviranje kajkavske komponente prema kraju spisa. Izuzetna učestalost kajkavizama upravo na posljednjih pedesetak folija ovog rukopisa – gdje oni ponekad i prevladavaju – može se, eventualno, dovesti u vezu s činjenicom da pretežit dio tekstova od f. 300–351 piše druga ruka,¹⁹ pisac koji je, pretpostavljam, bio izrazito sklon takvoj stilizaciji jezika. Iako je, dakle, uvođenje kajkavskih crta iznjansirano po intenzitetu za obje ruke *Petrisova zbornika* karakteristično je nastojanje da se očuva *mjera* u koncentraciji tih elemenata i uspostavi izvjestan ritam u smjenjivanju čakavskih i kajkavskih osobina. To još jednom potvrđuje Štefanićevu ocjenu da u slučaju ovog kodeksa *imamo posla s inteligentnim pisarom*²⁰ (rekao bih »inteligentnim piscima«). U ostalim kodeksima ne osjeća se – ili barem nije tako izraženo – nastojanje u tom pravcu. Nerijetko se dešava upravo obratno, pa tako npr. jedna od ruku *Vinodolskog zbornika* koja piše hibridnim čakavsko-kajkavsko-crkvenoslavenskim jezikom (na f. 17–25b) u kratkom odlomku propovijedi *Čtenie trih krali* (f. 18d) 10 puta uzastopce upotrebljava zamjениčki oblik *kaj* (pored ostalih kajkavizama). Kako su glagoljaški pisci s početka 15. stoljeća postupali pri oblikovanju jezika svojih tekstova i kakav je bio njihov odnos prema jeziku predložka pokazuje, na jednom detalju, i ovaj primjer iz *Vinodolskog zbornika*: u crkvenom govoru *Čtenie ot posvećenie crkve* koji dolazi dva puta u zborniku, pisan od različitih ruku (na f. 17 a–d i f. 56 b–d), pisac drugog teksta zamjenjuje na jednom mjestu stariji, crkvenoslavenski oblik prezenta, zastupljen u prvom tekstu, mlađim, kajkavskim (isp. »... v dlgotu dni pavalъ apostolъ učit' nasъ...« – 17b: »... v dlgotu dni pavalъ apostol' vuči nas'...« – 56c). Sustavna lingvistička raščlamba paralelnih tekstova u ovim zbornicima dala bi dosta primjera ovakva sužavanja upotrebne sfere crkvenoslavenske komponente na račun kajkavske kao što bi količinsko određene kajkavskih elemenata zastupljenih u takvim tekstovima upozorilo na – ponekad osjetne – razlike u odnosu pojedinih pisaca prema uvođenju kajkavizama (ovisno o individualnoj procjeni stupnja učestalosti tih elemenata dostatnog da se zadovolji koncepcija jednog što potpunije razumljivog i široko prihvatljivog književnog je-

žeta pretežito kajkavizmima, s redovitom upotrebom zamjenice *kaj*. Isp. članke *svetago ivana zlatoustoga o suetnom' životu* f. 396^v–338^v (dolazi – s istim jezičnim crtama – i u *Grškovićevu zborniku* na f. 189–192^v) ili *Se est' poznati človeku grehi svoje* f. 340^v–342. U *Rumancu trojskom* opet (i ne samo u njemu) preteže kajkavizam, redovita upotreba zamjenice *kaj* uz vrlo rijetku zastupljenost crkvenoslavenskih crta.

¹⁹ U *Petrisovu se zborniku* sreće i rukopis *treće* ruke koja je naknadno ispunila prazninu u tekstu »Lucidara« (f. 200). Karakteristična je po ortografskoj maniri kakva inače nije svojstvena ovom rukopisu (isp. npr. *priētefle* umjesto u Pz uobičajnog *priētel* – i sl.)

²⁰ Glagoljski rukopisi otoka Krka, str. 395.

zika).^{19a} Napor glagoljaških književnih radnika da konstruiranjem ovakve koinè, povećaju horizontalni doseg svog djela dolazi do posebna izražaja ne toliko u apstraktno-shematiziranom i simboličnom jeziku teoloških rasprava, tekstova iz liturgike i kršćanske moralke koliko pri neposrednom obraćanju *bratji* (duhovnicima) ili pastvi u propovijedima i uopće u crkvenoj retorici, a naročito u živu pričanju apokrifna, legendi, mirakula, vizija, didaktičke i svjetovnopripovjedne proze, gdje se u dinamičnu smjenu akcija funkcionalno upliće upravni govor. Navodim nekoliko potvrda takva kajkavskog obojenja čakavske (ili čakavsko-crkvenoslavenske) osnove iz raznih zborničkih rukopisa:

Vinodolski zbornik

»Est' n(a)m' trēbi poiskati svedoki ki svedoče n(a)mъ kai e(st') dom' b(o)ži i zač li mu podoba stina . . .« (f. 17b)

»To kai mi tu obećamo oni poreći ne mogu. Nu ako kai obećamo ke očemo iz'dati . . .« (f. 18b)

». . . i pridoše kupovati bisera toga zda viimo kai moremo reći ribu kai li pučinu mor'sku kai li rosu nebesku kai li mor'nari kai li trž'ci bogati . . .« (f. 18d)

Petrisov zbornik

»Dragi sinu to kai te hoću vučiti razumei ni v dvore ni vu v'si ne budi velikorečiv i ne budi ti trebē vzeti blaga . . .« (f. 31b)

»I ako sinu ti prideš' na pristanišće ali na prevoz' tre naideš ki prevaža on' ti hoće reći kai veliš' A ti hoć' reći ē bim' hotel' skoro prek' preiti tr' ne ideš le tebe gre vekša škoda.« (f. 32b)

». . . svoim mlaišim' nih' mazdu platite I svoju det'cu davaite na navuk' svetoga pisma da oni budu znali strah' gospodina boga.« (f. 49)

»O moč draga brate ovo nas' vuči blaženi sveti paval' . . .« (f. 115)

». . . kako nas' vuči sveto pismo . . .« (f. 115)

»Eda si krivo prisegal' vu to veće ne vzlezi . . .« (f. 161)

^{19a} Tako npr. u *Lucidaru* Žgombičeva zb. stoji: *utvi i gusi*, a na paralelnom mjestu *Lucidara* u Petrisovu zb.: *vutvi i guske*. Vj. Štefanić konstatira u odnosu na razlike u jeziku ovih dvaju tekstova *Lucidara* »... da u Petrisa ima na nekoliko mjesta zamjenica *kai* ... a nekoliko puta *ča* ... gdje Žgombičev zbornik ima ... *što* ... katkada Petris ima *gdo* gdje Žgombić ima *kto*.« (*Gla-gojški rkp. o. Krka*, str. 378).

»Reše neki ot sinov' izrailevih' rci nam pravo o' sih kai to budet' On že otveća i reče im' ... kai bude drevo to ko vsadi pri vode ...« (f. 217)

»... to est' hrstъ koga boga čakam' ...« (f. 222)

»... kai trpimo vidiš' ... ča slišimo ...« (f. 276)

»... da ako mi bu milost' ...« (f. 326)

»... grčka gospodo kai smo učinili reč'ju učinimo e i stvorom' rcete ...« (f. 331)

»... gospa ěkupa kai si dala shraniti svojim sinom' to e shrane-no ...« (f. 332b)

»I reku emu anjeli vraž'i ki ga budu držali čto se žalostiš ubogi človeče i kai se mećeš' i zaž' trepećeš'« (f. 339)

Koluničev zbornik

»... da ako bušъ hodilъ i živelъ po tih trih putehъ ... govoru da oćešъ pomilovanie naiti od' gospodina boga ...« (str. 147)

»... ako bušъ poslušanjъ i bočl' se proklet'stva ...« (str. 97 Valjavčevo izdanje)

Antoninov konfesional (krčki rkp)

»Rubrika počene od tretoga dela to e od razumna pitanie kako se ima pitati svaki na ispovidi i kai e ki človik i kakova narava i razuma navlastno ludi ki su v matrmoni i nih imaš pitati.« (f. 33)

Grškovičev zbornik

»I paki reče im 'isus' kai ste dobra učinili ...« (f. 270)

»Kai ga na dobro delo naučiš' a zlo delo ot nega otimeš' ...« (f. 45)

»Kakovi esmo od nega stvoreně včineni i od nega ljubve zamišleni.« (f. 45 v)

»O dobri ljudi ne vim kai est danas' bole plakati ali pripovidati.« (f. 96)

Iz navedene građe uočljivo je uključivanje najizrazitijih reprezentativno-kajkavskih konstitutivnih crta (*kaj*, prezentsko *bu*, *buš*..., protetsko *v/u-*, davanje prednosti ekavskom refleksu *ě*) upravo u kon-

tekste bliske konkretnim, svakodnevnim životnim, situacijama (dijalog, neposredno obraćanje), dakle tamo gdje je koncepcija ovako strukturiranog hibridnog književnog jezika mogla najneposrednije odjeknuti u svijesti čitalaca – i – što je bilo još važnije – *slušalaca*. Jer knjige hrvatskih glagoljaških pisaca neliturgijskog sadržaja bile su znatnim dijelom *učinene za priprošćih* koji nisu umjeli *č'tati v' knjigah*, a ne samo za *kav'čenake ki z'naju pis'ma*.²¹ pa je otuda i shvatljivo upozorenje propovjedniku izrečeno u Petrisovu zborniku *I nikoli ne prodekuī ča se razumeti ne more ni im' liho govori . . .*²² Mogućnosti da se svojevrsnom hibridizacijom zadovolji to trajno nastojanje oko razumljivosti – na što širem području – jezika tekstova koji se čitaju ili interpretiraju živom riječju (crkvena retorika, duhovne drame i sl.) nisu u 15. stoljeću (kao i u stoljećima koja neposredno slijede) bile male što dokazuje neprekinuti tristogodišnji kontinuitet književnog razvoja na toj jezičnoj osnovi.^{22a} Razlog (i to jedan od najvažnijih) atraktivnosti ovakva književnog jezika leži u tome što je on zaista mogao čitaocima u . . . *ne jednoj državi, nego i većim . . . ugoditi* kako je to u uvodu *Cvitu svetih* lapidarno za jezik svojih knjiga izrazio Istranin Franjo Glavinić god. 1628.²³ Zanimljivo je da upravo u 15. stoljeću – dakle, u razdoblju oštre dijalektalne diferencijacije koja na čitavom našem jezičnom području, rezultira intenzivnim proširenjem inventara dijalektalnih razlika – dio glagoljaških pisaca ocjenjuje da je za širu prihvatljivost jezika njihovih spisa posve dostatno lako obojenje, površinska impregnacija čakavske osnove nekim od navedenih izrazitih kajkavizama (znatno su, rjeđi naime slučajevi zastupljenosti razlikovnih crta tipa prezenta *hoćeme* u *Vinodolskom zborniku*, imperativa s oznakom – *e* –: *privezete*, *prestanete* u *Petrisovu*, *vzdvig'nete* u *Koluničevu* ili *participa* prez. akt. *čvkajućih* u *Grškovičevu zborniku* i sl.). Polazeći od tako zasnovane književnojezične stilizacije koja je, nesumnjivo, rezultanta iskustva pisaca o intenzitetu i značaju postojećih dijalektalnih diferenciranja, može se za spomenuto razdoblje – i područje – pretpostaviti postojanje relativno brojnih čakavsko-kajkavskih (hrv. i slov.) isoglosa koje vezuje te dijalekte (ili pojedine njihove zone) i olakšavaju provedbu

²¹ Iz *Traktata o 7 smrtnih grijeha* u *Ivančičevu* i *Koluničevu zborniku*.

²² Isp. f. 45.

^{22a} Svoja kajkavsko-čakavskim jezikom pisana 'prodečtva' (1672) Belostenec zaključuje odjeljkom »*svrha* ili *konac*« (u kojem kaže da ih je pisao za svoje » . . . i onih koji je budu štali ale čuli dušno spasenje . . . « (isp. L. Hadrovics, *Deset propovijedi o Euharistiji pavlina o. Ivana Belostenca*, »Grada« 14 (1939, JAZU, str. 112).

²³ Razlika je ipak u tome što su glagoljaški pisci, stvarajući hibridni jezik svojih rukopisnih kodeksa nastojali djelovanjem u tom pravcu zadovoljiti potrebe jednog u ž e g područja (prije svega onog na kojem su se dodirivali čakavski i kajkavski dijalekt: Pokuplje, Istra) dok su pisci 16. i 17. stoljeća ovakvom konvergentnom usmjerenošću jezika (čak. kajk. ili čak. kajk. štok.) imali na umu interes znatno širih prostora.

zamisli o oblikovanju jednog književnog jezika na osnovi interferencije čakavskih (\pm cksl.) i nekih izrazitih kajkavskih sustavnih obilježja. Konstataciju da čakavski govori »u celini, a naročito u svom severozapadnom delu, pokazuju i *dosta prastarih veza, pretežno leksičkog karaktera*, sa kajkavskom i, naročito, slovenačkom jezičnom sferom.«²⁴ valja, međutim, prihvatiti u kontekstu njene dijakronijske uvjetovanosti. Na stvarni opseg i domašaj tih starih čakavsko-kajkavskih isoleksa – kao funkcionalnog činioca međudijalektalne komunikacije u svijesti nosilaca pisane prakse – upućuje npr. kontaktna sinonimika u tristo-godišnjem rasponu, od jezika glagoljaških pisaca 15. – 16. st., preko reformatora i Vramca do Belostenca.

Učestala i sistematska zastupljenost kontaktnih sinonima upravo u znatnom dijelu hrvatskoglagoljskih tekstova pisanih hibridnim, čakavsko-kajkavskim (\pm cksl.) jezikom (i nastalih na čakavskom sjeveru i sjeverozapadu) pokazuje, naime, da je za stvaraoce takva jezika, divergentnost dijalektalne evolucije – i pored »prastarih veza leksičkog karaktera« – bila s izuzetnom oštrinom odražena baš u sferi leksika.^{24a}

Uvođenjem sinonimskih parova nastojalo se stoga, na određen način, neutralizirati izvjesne konsekvence evolutivne usmjerenosti, razlike u inventaru leksičkih sredstava tj. u onom sloju koji je tada – kao i u kasnijim razdobljima povijesti hrvatske književnojezične prakse – smatran temeljnom preprekom većoj komunikativnosti književnog djela i razumljivosti pisane riječi na prostorima sviju dijaktal-

²⁴ P. Ivić, *Srpski narod i njegov jezik*, SKZ Beograd 1971, str. 40. U svom ranijem radu *O klasifikaciji srpsko-hrvatskih dijalekata* (»Književnost i jezik« X/1, Beograd 1963.) Ivić, međutim, napominje da je »skoro sve što povezuje čakavštinu sa kajkavštinom srazmerno... novog datuma... Ovaj hronološki zaključak je upravo antipod onoga koji se izvodio u poslednjim decenijama...« (str. 30). Ocjenjujući rezultat rasprave K. Pavletića, *Pabirci po Zrinijadi Petra Zrinskoga* (»Nastavni vjesnik« VII, Zagreb 1899, str. 112–120, 209–220, 305–314) u kojoj je autor ustvrdio da Jagić precjenjuje kajkavsku komponentu u jeziku *Obside sigetske* (jer niz crta koje je on proglasio kajkavizmima dolazi i u nekim sjeverozapadnim čakavskim govorima) J. Vončina zaključuje kako je time »Pavletić pokazao da je u 17. stoljeću broj zajedničkih crta čakavskog i kajkavskog narječja bio veći nego što se prije njega mislilo, a velik broj zajedničkih elemenata omogućio je prisran kontakt tih dvaju dijalekata.« (*Ozaljski jezično-književni krug*, str. 197). Treba ipak primijetiti da je Pavletić stanje dijela suvremenih čakavskih govora koje je on »kao rođeni čakavac« poznavao, projicirao na plan jednog – stoljeća i pol starijeg – književnog izraza, zanemarujući specifičnosti lokalnog razvoja tih sjevernih čakavskih govora čije pojave se mogu dovesti i u vezu s prodorima utjecaja susjedne kajkavštine.

^{24a} Što je jasno kada se ima u vidu značaj leksičkih diferencijacija i u užim granicama lokalnih govora. U svojoj programatsko-metodološkoj raspravi *Opyt strukturnoj klassifikacii dialektnyh različij v slavjanskoj jazykovoj oblasti* (*Zbornik Obščeslavjanskij lingvističeskij atlas*, AN SSSR Moskva 1965). P. Ivić primjećuje »Različija v etom otnošenii (u leksiku, op. E. H.) javljajutsja daže *samimi bol'simi* sredi vnutrennih rashiždenij, kotorye mogut suščestvovat' v kakom libo mestnom govore...« (isp. *nav. dj.*, str. 18, podv. E. H.).

nih zajednica.²⁵ Pregled raspoložive građe upućuje na zaključak da je sinonimika tipa: *skri' ili shranil' (Pz 12)*, *molim' i prosim' (Pz 102)*, *zabačv'ci ili vlvuiv'ci (Kol. zb. 256)*, *ka obra i zvolu (Kol. zb. 72)* *plešiv ili grintav (Žgomb. zb. 129)*, *navaje i pela, posebe i razlučno* (iz predgovora protestantskoj glagoljskoj *Postili*), *pasku i skerbju, govorili i besedili, odloči i oddeli* (Vravec: *Kronika*), *likar i vračitel, odegnala je je i odtirala* (Belostenec: 10 *propovijedi...*), *dobiček i obladanje, dugovanja i zroka* (Habdelić: *Prvi otca našega Adama greh*), uglavnom neopterećena funkcijom iskazivanja značenjskih nijansa ili stilističkih karakterizacija.²⁶ Izražavajući istovjetnost leksičko-značenjske jezgre dviju (ili više) zvukovnih ovojnica, takvi sinonimski parovi – koje bi se zbog njihove funkcionalne usmje-

²⁵ Takvo shvaćanje je prisutno podjednako u već citiranoj napomeni autora *Petrisova zbornika* (1463) propovjedniku da ne govori pastvi »liho« ili ono »ča se razumeti ne more« kao i u – točno stotinu godina mlađem – glagoljskom pismu »sluge i pisca« kneza Bernardina Antuna Bočića Modrušanina (od 19. I 1563.) koji potvrđuje da su protestantske »... knjige hrvacke ke se štampaju v tibing« pisane 'pravim čistim i istinitim' hrvatskim jezikom i da su u njima »prave riči«. 20. I 1563. u latinskom pismu Ungnadu Ivan Drinovvački, prefekt banske kapetanije u Metlici, posvjedoči valjanost jezika istih knjiga ističući da se takvim jezikom osim u hrvatskim krajevima govori i u Slavoniji (isp. F. Bučar, *Povijest hrvatske protestantske književnosti za reformacije*, MH Zagreb, 1910, str. 211 i dr.). Takvu orijentaciju na osiguranje što šire razumljivosti jezika svojih spisa posredstvom izbora leksika bliskog hrvatskom (čakavskom) i 'slovenskom' (hrv. kajkavskom) području izriječkom obrazlažu hrvatski protestantski pisci u predgovoru glagoljskog *Novog testamenta*, napominjući da su u svoje »tmaćenje ove priposte navadne, razumne, občene, vsagdanje, sadašnjega vremena besede koie Hrvate, Dalmatini i drugi Slovenci, i Kranjci, naivćece va njih govorenju govore, hoteli postaviti« (isp. F. Fancev, *Jezik hrvatskih protestantskih pisaca 16. vijeka, Rad JAZU 214*, Zagreb 1916, str. 57). U 16. st. jednako je postupio i Vravec. Slična je tome u 17. st. naročito Belostenčeva, a na određeni način, i Habdelićeva književno-jezična praksa, premda je H. svjestan njenih slabosti, pa u predgovoru *Zrcalu Marijanskom* kaže da je štampao onako kako govore ondje gdje je pisao (tj. bez unošenja osobina drugih dijalektalnih sredina). Z. Junković je, nasuprot danji pokušaji pisanja umjetnim, hibridnim »slovensko-hrvatskim« (čak.-kajk.) tvrdnjama R. Aleksića, dokazao da to H. nije proveo: iako je znao da su dotajezikom bili nepovoljno primljeni jer nekima »takoveh knjig reči nesu bile prave horvatske, nekomu nesu bile prave slovenske« (iz predgovora *Zrcalu*) on je, braneći se tvrdnjom da piše onako kako govori, u svoj jezik »želio unijeti... što više raznorodnih osobina. On čak i zna da je u svoje djelo i unio takve osobine...« (– dakako i leksičke – isp. Z. Junković, *Jezik Antuna Vramca*, Zagreb 1967. disertacija u rkp., str. 75).

²⁶ U nekim se slučajevima ipak može pretpostaviti stilogenost takva postupka: nastojanje da se sinonimskim parom pojača ekspresija, utisak o iskazanom značenju. Koliko je u takvim idiomatskim sinonimima (frazološkim jedinicama) poput: *sramb i stidb (Pz 193)*, *molim' i prosim' (Pz 102)*, *ėdb i čemerb Kol. zb. 219*, *tuge i žalosti (Pz 101)*, *znan'e i umen'e (Kol. zb. 193)* *hipb i časb (Kol. 125)*, *tugb i nevolb (Kol 212)* prisutna veza s analognim odnosima u jeziku narodne proze i poezije posebno je pitanje. Na afektivno motiviranu funkciju takvih sinonima – u stvari pleonazama »im engeren Sinne« – upozorio je još u prošlom stoljeću G. Gerber (*Die Sprache als Kunst*, Bomberg 1871-1874).

renosti na tumačenje jedne riječi drugom moglo nazvati i »eksplikativnim sinonimima« – pretežito su zaista samo »des doublets de signification« (J. Marouzeau).^{26a}

Lingvistički, ti bi se sinonimi mogli odrediti i kao specifična denotacija dok je prema Junkovićevu mišljenju uvođenje takvih sinonima u komunikaciju »postupak neizbježan u slučajevima kad se svi ljudi ne služe potpuno istovetnim jezičnim kodom«.^{26b}

U okvirima ovog razmatranja moguće je, dakako, prikazati tek neznatan dio eksplikativnih sinonima zastupljenih u jeziku nekih hrvatskoglagoljskih neliturgijskih spisa 15. i 16. st., ali je i takav izbor dovoljno reprezentativan da potvrdi kako su to po funkciji i kompoziciji^{26c} sinonimi posve identični s onima u djelu hrvatskih protestantskih pisaca, Vramca ili Belostenca, pa je, prema tome izvorište, gornja granica višestoljetnog kontinuiteta te pojave, 15. stoljeće. Unoseći eksplikativnu sinonimiku kao izuzetno relevantan elemenat u svoja nastojanja oko stvaranja šire prihvatljivog književnog jezika, glagoljaški su pisci za gotovo jedno stoljeće *prethodili istovrsnim postupcima i usmjerenjima 16. st.* koja je M. Kombol definirao ovako: »Ali najvažnija je od svega njihova (protestantskih pisaca, nap. E. H.) svi-

^{26a} *Precis de stylistique française*, III izd., 1950, str. 123).

^{26b} *Nav. dj.* str. 59. Drugačija je, dakako, funkcionalnost distantnih sinonima kao stilemâ koji raspršeni u užem kontekstu redovito djeluju stilogeno: omogućuju variranje, izbjegavanje ponavljanja. Takav način pojačanja ekspresije, bogaćenja repertorija stilskih sredstava postaje manirom u nekih pisaca naše književnosti srednjega vijeka, trajajući uporno i u izrazu kasnijih stilskih formacija. Valja napomenuti da aktiviranje sinonimike kao stilogenog elementa u hrvatskoj književnosti srednjeg vijeka nije rezultiralo razvojem u pravcu apstrakcije iskaza tj. predilekcije pisca da pojačanom koncentracijom sinonima (ili sinonimskih poređenja) u nizu nastoji izbjeći konkretnu odredbu neke pojave (koja mu se činila toliko uzvišenom i nedostižnom da je riječima ne može do kraja opisati) kao što je to slučaj u starim književnostima slavenskog Istoka (što je opet logična posljedica razlika u jezičnoj usmjerenosti kao i različitim društvenim funkcijama i uvjetima razvoja). Takav je postupak (po Epifaniju Premudrom *slovo tvrdo, razumno i prostrano*) izrazu davao pečat patetike, hipertrofirane emotivnosti. Pisac nastoji da u bogatstvu istoznačnica nađe potvrdu veličini pojave o kojoj je riječ, čime istovremeno sugerira neuhvatljivost, nematerijalnost onoga o čemu govori, on promišljeno i rafinirano koleba pri izboru izraza – sinonima, nižući ih, ne odlučujući se konačno ni za jedan, asocirajući ne na značenjske nijanse njihove, već na onu opću leksičko-semantičku vezu što spaja članove sinonimskog kompleksa. Na kraju predmet piščeva opisa ostaje – a to on i želi – samo simbol, opći utisak o nečem, kraj svega mnogorječja, nedorečenom, previsokom za snagu obične ljudske riječi. Nasuprot tome stilogenost distaktnih sinonima u srednjovjekovnoj hrvatskoj glagoljskoj književnosti očito predstavlja pojam 'variatio delectat' u njegovoj čistoj, jednostavnoj primjeni, oni su, rekao bih, za pisce sredstvo »neposrednog učinka« čija je vrijednost prvenstveno u izbjegnutom ponavljanju iste riječi. Razvoj je tek u kasnijim fazama obogatio stilsku funkcionalnost sinonima, oslanjajući se na mogućnosti nijansiranja osnovnog značenja.

^{26c} Kompozicijski, tvore tri kategorije: a) domaća se riječ objašnjava drugom domaćom riječi (ili s više njih), b) tuđa riječ objašnjena domaćom riječi, c) tuđa riječ objašnjena je drugom tuđicom, d) eksplikacija domaće riječi tuđicom.

jest o tom, da se u prijevodima valja izdići iznad lokalnih narječja i da treba tražiti općeni i svakomu razumljivi hrvatski jezik, u to je drugim riječima značilo, da su to bili *prvi hrvatski književnici* (podv. E. H.), kojima se je, makar i iz praktičnih razloga opće razumljivosti, nametalo pitanje izjednačenog hrvatskog književnog jezika. Oni su se pri tome pomagali, kako su najbolje znali i umjeli, uzimajući npr. za isti pojam više srodnih riječi jednu do druge...^{26d} Slično o atmosferi književno-jezičnih nastojanja 16. stoljeća piše i J. Vončina: »Istovremeno sa sutonom djelatnosti pisaca hvarskog kruga javljaju se u sjevernoj Hrvatskoj *protestantski pisci, koji najveće izgleda za postizanje zajedničkoga hrvatskog književnog jezika vide upravo u usporednoj upotrebi sinonima.* (podv. E. H.) Dok oni nastoje da u svrhu opće razumljivosti za svaki pojam koji se u različitim krajevima različito imenuje uvijek paralelno dadu istoznačnice, pisci hvarskog kruga to ne provode (a zbog stiha redovno i ne mogu), nego riječ što su je upotrijebili na jednom mjestu zamijene na drugome njenim sinonimom. Ali već i to što autori hvarškoga kruga znaju obilje sinonima pokazuje da se žele otvoriti prema drugim našim krajevima.«^{26c}

Primjeri eksplikativne sinonimike iz glagoljskih tekstova 15/16 st.: tip a, isp. bilj. 26c) veliku rahomeću i velikb vapai (Vin., f. 5c), šćap' ili kuč' ma bis'kupla (Vin., f. 6d), kip i podobnost' božiju (Pz f. 69v: u kipu i peršone, Bel 45; kipa, obraza i obličaja, Bel 87),

^{26d} *Povijest hrvatske književnosti do preporoda*, MH Zagreb 1945, str. 196.

»Na pitanje zašto Vramec nije htio pisati jezikom koji bi se zasnivao na govoru jednoga kraja nije teško odgovoriti. On je želio da ga razumije što veći broj čitalaca. To pokazuju brojni sinonimi« (eksplikativni, nap. E. H.). Ocijenivši ovako funkciju sinonima u Vramčevu jeziku Junković (*nav. dj.*, str. 55) zaključuje kako Vramčeva tehnika aktiviranja kontaktne sinonimike u kontekstu, koja je prešla u svojevrsnu maniru, nameće zaključak »da je takav način pisanja bio uobičajen u kajk. književnosti«, pa je »Fancev bio u pravu kad je pretpostavljao da je kajk. književnost starija od najstarijih sačuvanih djela« (*nav. dj.*, str. 60, sve podv. E. H.). Prihvatajući taj zaključak, držim da svako buduće razmatranje konsekvenci koje iz njega proizlaze mora biti u svezi s činjenicom da istovjetna – po čestoti i funkciji – upotreba sinonima predstavlja izražajnu maniru dijela glagoljaških pisaca 15–16. st. i to pretežito upravo onih za čije je rukopise karakterističan specifičan knjiški, čakavsko-kajkavsko (cksl) hibridni jezik. Jer to je, konačno, još jedan relevantan (i konkretan) činilac onog jezično-književnog kontinuiteta koji ponovno upućuje na glagoljašku književnost kao oslonac počecima hrvatske kajkavske knjige.

^{26e} *Traganja hvarskog kruga*, str. 123. Povezivanje pojave nastojanja da se jezik hrvatske književnosti izdigne iznad dijalektalne podvojenosti s djelovanjem protestantskih pisaca 16. st. trajno je prisutno u našoj znanstvenoj publicistici. Tako npr. u radu *Na izvorima jezičnog standarda u Hrvata*. I. Pederin ocjenjuje da je »Zajedničko tim tekstovima (hrv. protestanata, nap. E. H.) što se svi trude da prevladaju dijalekatsku razdrobljenost, te da budu razumljivi što većem broju ljudi na što većim područjima. Stoga se protestantske knjige 16. st. nerijetko pišu na nekoj mješavini hrvatskog i slovenskog.« (isp. »Kolo« 7, Zagreb 1971, str. 646).

straž' i hranitel' (Pz f. 79), moći i sili (Pz f. 345v: moju jakost vsu moč, Bel 81) plavam ili goliem' (Pz, f. 149: na ladje, plavi ili brodu, Bel 108, čunak, ladvicu ili plavčicu, Bel 95) počten'e, i čast', naprav-nica i provoditel'nica (Pz f. 73), put'nika ili hot'ca (Pz 128), život' i žitie (Pz f. 96v: žitak i življenje, Bel 103), ranu i nedug', tuče i gradb (Pz f. 233) vašćine i ogrbe (Pz f. 87v), svédri i oskrdi, (Pz f. 232), gnev' i srdu (Pz f. 326), gnév érost' (Pz f. 341), s kričem' i s vapiem' (Pz f. 83), šegami i zakoni (Kol 143), glumstvo usti ili brčinstvo (Kol), otrove ili jidb' (Kol 240), tur'ěkb' i likariě (Kol 263), v édb' i v čemerb' (Kol 219: jadom i čemerom otrovane, Bel 79), ot nerazbora ili ludoželstviem (Kol 230), ludost i bezumstvo (Kol 215), zabaěvci ili vlviv'ci (Kol 256), vlvhi ili vražiteli (Kol 263), vražiteli i vražitel-nice i bahornice (Kol 216), gospodin ili obaritelb' (Kol 178), priho-dišće i blago (Kol 238), skozi početku ili rok' (Kol 241), nečistimi slinami i hrač'ki (Kol 164), pamet' i vspominanie (Kol 191), šalac i glumac (Ant, f. 52 v), prebivaniě ali stanie (Pz 313) ... = i m e n i c e

- zavita i s'kriv'lena (Vin. f. 6d), mali i drob'ni (Pz 116: najmanj-šem falatcem, dorptinum i mrvinum, Bel 94), gorka i čemerna (Pz 97), ludb i bezumanb' (Pz 98), smamanb' i brezuman (Kol 263), ma-neni i nes'misl'ni (Pz 116), otaini i pokriveni, lakomb' i hlpečb' (Kol 232), utvr'ena i ukreplena (Pz 78; ukrepil iliti utvrdil Bel 81), oka-lan i oblačen' (Pz 77), sliše i poslušajuć (Pz 50), nina i sada (Pz 82), greh' telesni plteni (Pz 193), lastivo i laživio (i špotlivo, Pz 50), hra-neće ... i čuvajuće (Pz 217), tvrdb' i kripakb' (Kol 140), tvrdo i kripko (Kol 141: stalno i tvrdo, Bel 80; stanovito i tvrdo, Bel 107), stano-vita ni utvr'ena (Pz 116), stanovit' ni krěpak' (Pz 116), utvr'ena i ukreplena (Pz 78), skoro i naglo (Pz 318), veliko i dlgo vrime (Žg f. 84v), plačuća i ridajuća (Žg f. 30v), hudi i zali grišniće (Kol 141), podoban ali priklonen biti (Kol 6), hvalenb' i glašenb' (Kol 222), ci-nenb' ili čtovanb' (Kol 218), zaedno i kup (Pz 347) = pridjevi, p t c p i, prilozi

- skriř' ili shranil' (Pz 12), raduite se i veselite se (Pz 20), napitati i prehraniti (Kol 8), navestiti ali dati na z'nan'e (Kol 1), obhoditi i obstupiti (Pz 31), poběditi i poprati, otvarati i otklapati (Pz 46: odtvori ali odpre, odvali i odrinu, odvalil ali odmaknul, Vramec Po-stila)^{26f} zove i kliče (Pz 47), stvoril' i učinil' (Pz 52: naredil i učinil, Bel 96), divet' i čudujut' (Pz 74), pakostiti i zaděti, lastiti i zadeti (Pz 77), naredi i zapoveda (Pz 80), spitati i izviditi (Kol 64), zati-raju i unišćetuju (Kol 233), plakati i ridati (Pz 316), obra i z'voli (Kol 72), hvastaju i slave (Kol 249), razbiěju i raz'činaju (Kol 213), ruša, rasipue, raspjuje (Pz f. 49v: razvala i rasipava, rasteplje i rasi-pava, Bel 83), ne svetili ni čtali (Pz 243), on ve i zna (Pz 103: ne

^{26f} Kraticice: Vinodolski zbornik = Vin, Antonin = Ant, Homilijar na Matejevo ev. = Hom, Kvadriga = Kv, Petrisov zbornik = Pz, Koluničev zbornik = Kol, Grškovičev zbornik = Grš, Belostenec (10 propovijedi o Eucharistiji) = Bel, Tkonski zbornik = Tk.

znam niti vem, *Bel 102*), *stratiti i pogubiti (Kol 229)*, *zličiti i ozdravi (Kol 55: zvratio i ozdravil, Bel 111, zvratio ili zličil, Vramec Postila, op. cit. 49)*, *hvataju se i slave (Kol 249)*, *svršiti i činiti (Kv f. 46; zvršavati i činiti, Vramec Kronika – cit. prema građi iz Junkovićeve disertacije, str. 57)*, *umuite to est očistite (Kol 95)*, *oprati se i zmiti se (Kol 73) = glagoli.*

(tip b) *ot smole i ot aspalita (Pz 202v)*,^{26g} *venac i korunu (Pz 73v: krune i vinci Kol 264)*, *ot nečistie prokazi to est' ot gub' (Pz)*, *efijaniju to es(t') na božie kršćenie (Pz f. 283)*; *firmamen'tum' to se razume tvrđb ili založen'e ali osnova (Pz 166, zanimljiv latinsko-crkvenoslavensko-čakavski eksplikativno-sinonimski kompleks, dresela i unila (Pz f. 232)*, *par'ti i razdilen'ě (Kol 199)*, *gl'tunie ko est požrtak' (Pz f. 162v)*, *jen'tilom' ili poganom' (Pz f. 186)*, *vištilom' to es(t') ka krs'těnom' (Pz f. 185)*, *prinčipom i knezem (Pz f. 80b)*, *re-šistrum' iliti reči vodě i skazanie (Pz f. 320, tuđica objašnjena sinonimskim parom domaćih riječi, tipom a)*, *na škriman'i ali na bodeži (Pz f. 236v)*, *na bėrmani ko es(t') na potvren'i (Pz 135)*, *prozviter' ko e(st') pop' (Pz f. 138)*, *deleti i ugod'stva (Kol 200)*, *fuřma i prilika (Kol 127)*, *dileť i radostě, va vesel'i i deleti (Kol 142)*, *ot nature ili narava (Kol 220: naravi i nature, Bel 49)*, *špotě i rugo i ponošen'e (Kol 219)*, *prodegalitatě to estě luda prostranošć (Kol 212)*, *rin(i)-ganie ili oťmetě (Kol 215)*, *s' hin'bu i z' laihu (Kol 3)*, *ki guverna i opravla (Kol 10)*, *po fiziki ili likarstvi (Kol 178)*, *naputimě ili sinovcem (Kol 238)*, *špoti i oponošeně (Pz f. 79 v; špotom i obšasnostjum, Bel 91)*, *lotarě i tatě i zločinacě (Kol 238, ponovno tuđica objašnjena sinonimskim parom domaćih riječi)*, *van'tač i korist (Pz 354)*, *to su letěnie to se zovut proš'ne (Žg. f. 47v)*, *u vertudi ili kreposti (Žg f. 54v: 10 virtudi ili kriposti Gr f. 81; 10 vertude ili kriposti Tk f. 162)*, *ali faturb č'i ali hižnikb (Kol. 18)*, = i m e n i c e^{26h}

– *delikaně i(li) prokšěně i tanka narava (Kol 228) upokrito i lice-merno (Pz f. 173)*, *kaštigajuć ki ih kažuť nakazujuť (Pz 151) = pridjevi, prilozi, ptcpi.*

– *hraniti i varovati (Pz 194, isp: hrane i obaraju Pz f. 107v, streći i čuvati Kv f. 53 v zdržati i čuvati Kv, f. 46, strići i nastoěti Gr*

^{26g} Primjeri sinonima iz Vramčeve *Postile* citirani su (u suvremenoj transkripciji) prema raspravi F. Fanceva, *Beiträge zur historischen serbokroatischen Dialektologie* (Wortschatz), »Arch. f. slav. Phil.« 33, Berlin 1912, str. 20–51.

^{26h} U paralelnim zborničkim tekstovima ponekad se vidi različito shvaćanje pisaca o potrebi uvođenja pojedinih eksplikativnih sinonima, njihovoj funkcionalnosti. Tako npr. u *Lucidaru Žgombičeva zbornika (Žg 1)* stoji: od *smoli*, a u istom tekstu u *Petrisovu zborniku (Pz L)*: ot *smole* i ot *aspalita* ili u *Žg L*: »kako bi se bili ljudi *rodili*« prema: *rodili* ili *začeli* u *Pz L* (*začeli* = *rodili* u smislu početka ljudskog roda), *Žg L* ima: *zemalsku moć*, *Pz L*: *zemalsku narav moć* i *silu* ili u *Žg L*: *para* vodna i zemalska dok je u *Pz L*: *rosa to es(t) para*. Ima – rjeđe – i obratnih slučajeva: u *Pz L* stoji npr. *sen'* u *Žg L* sinonimski par *hlad'* i *sen'* ili prema *zmie* u *Pz L* u *Žg L*: *zmie* i *gadi*. Ovakve su razlike bez sumnje relevantne kao indikacija stupnja jezične (i opće) kulture našeg srednjovjekovnog pisca, njegove načitanosti.

f. 78, ne hranila i ne zastupala Pz f. 232 – što je primjer neprijeporog bogatstva i funkcionalne efikasnosti eksplikativne sinonimike u tekstovima hrvatskih glagoljaša), *braniti i obarovati* (Kol 77), *špota se i ruga se, špotaju i ponose* (Kol 219), *špotaju i rugaju* (Pz 249; *ošpotal i osramotil*, Bel 91), *hiniti i laihati* (Kol 4), *guverna i opravla* (Kol 10), *kumfortati . . . i utešiti* (Kol 18) = g l a g o l i.

(tip c) *tovernari i oštari* (Ant f. 51v), *duk'tor ali meštar'* (Kol 6: doktori i navučiteli, Bel 53), *doktori i školari i ki uče ali ludi ali ditcu* (Ant f. 47), *fořiv . . . ta sin baštardo* (Kol 176), *ribalstva i lotarstva* (Kol 228, ribalstvo < tal. ribaldo = zločinac lupež, plemena mniška to sut koludarska (iz *Regule sv. Benedikta*, gl. I). Ovdje se očito radi o tuđicama koje su potpuno integrirane, pa ponekad (i ponegdje) kao da i nemaju domaćeg ekvivalenta u istoznačnici.²⁶ⁱ

*

Nastali u atmosferi anonimnosti kojom je obilježena srednjovjekovna književna produkcija, glagoljaški rukopisi, karakteristični po tekstovima pisanim hibridnim čakavsko-kajkavskim (i ne uvijek crkvenoslavenskim) jezikom, ne pružaju – s malim izuzecima – neposredne podatke o vremenu i mjestu nastanka ili piscu. Ipak, polazeći od specifičnosti te knjiške koinè u *čtenjima* onih kodeksa čije su koordinate u prostoru i vremenu poznate moguće je poredbenim putem utvrditi izvjesne analogije između pojedinih rukopisa, postojanje zajedničkih crta pri uvođenju kajkavskih diferencijalnih crta u čakavsku potku pojedinih tekstova koje upućuju na uže veze među tim kodeksima, na njihovu eventualnu pripadnost užoj regionalnoj skupini.²⁷ A to je – u sklopu ostalih činilaca (sadržajnih tekstoloških, paleografskih) – temeljni preduvjet za, barem približnu, naznaku onih dijelova glagoljaškog areala na kojima su stvarani kodeksi s takvim jezičnim značajkama. Podaci izvorâ i rezultati dosadašnjih istraživanja glagoljaške književnosti kasnog srednjeg vijeka, relevantni za ovu problematiku, nagoviještaju postojanje dviju vremenski kontinuiranih (15–16.

²⁶ⁱ Nije rijedak slučaj da se domaća riječ objašnjava i uobičajenom tuđicom; isp. pored već navedenih primjera karakteristične slučajeve poput: *nakazan'è i kaštige* (Kol 144), *podlžnik' to es(t') rufièn'* (Pz 150), *izufati a to es(t)' dis'pirati* (Pz 3), *grehov' svetovnih to e(st') mirskih* (Pz), *niho umò i niho otreenie ili niho sen'ten'ciju* (Kol 263), *po licemeru ili ipokriřtvi* (Kol 250), *mita ili salariè* (Kol 22) *stan'è ili urđina* (Pz 69).

²⁷ Identifikacija tih analogija među rukopisima, eventualnih zajedničkih postupaka pri uvođenju kajkavizama u glagoljaške tekstove, metodološki je najfunkcionalnije provediva na osnovi slijedećih kriterija: *karakteristike reflektiranja è* (ekavsko-ikavski, ikavsko-ekavski, ekavski), *porijeklo tuđica* (talijanizmi, specifični germanizmi pojedinih čakavskih sredina bliskih kajkavskom području ili tipični, za kajkavštinu, hungarizmi), *kajkavizmi i kontekst* u koji se uključuju (čakavski i čakavsko-crkvenoslavenski, samo crkvenoslavenski), *sinonimi* (vrsta i porijeklo).

st.) formacija spisa: istočne i zapadne. Uvjerljive indicije lokaliziraju postanak jezgre *istočne* skupine (*Vinodolski zbornik*, *Petrisov zbornik* i dr.) na tlo najznatnijih frankapanskih posjeda u unutrašnjosti, u pisarske ambijente pogranične čakavsko-kajkavske zone južno od Kupe, po svoj prilici i u sam Ozalj kao gravitacijsko središte čitave ove regije.²⁸ Nije, međutim, isključeno da su neki čakavsko-kajkavski tekstovi unijeti u zborničke kompilacije i nešto južnije na području *Modruše*. Konačno i u *Gackoj* žakan Broz Kolunić god. 1486., ispisa svoj, kajkavizmima impregniran, *Korizmenjak* (pri čemu, dakako, valja prije svega uzeti u obzir jezik predložka) »počotovanu mužu gospodinu levnardu vikaru gatanskom«, a *Gacka* je zajedno s *Otočcem*, bila do smrti kneza Žigmunta (1465) i kasnije, s *prekidima*, frankapanski posjed.²⁹ Porijeklo čakavsko-kajkavskih spisa *zapadne* skupine vezano je uz područje Istre. U odnosu na istočnu skupinu, ovdje je, općenito uzevši, smanjen intenzitet uključivanja kajkavskih elemenata, a postoje i određene razlike po tipu kajkavizama unijetih u tekstove. Kako kajkavskih crta ima mjestimice i u nekim tekstovima nastalim u Vinodolu (po predloščima iz jedne od spomenutih skupina), to bi se područje moglo odrediti i kao posrednička, vezna, zona između dviju grupacija. Na taj bi način bio, pored vremenskog, uspostavljen i prostorni kontinuitet ovih rukopisa na vertikali *Vinodol–Gacka*, *Modruša*³⁰–*Pokuplje* (Ozalj, Svetice) s jedne te Vinodol – istočna Istra – sjeverna Istra, s druge strane.

Bilješke mlađih ruku u *Petrisovu zborniku* iz god. 1468. lokaliziraju kretanje tog središnjeg kodeksa zrelog doba hrvatskoglagoljske neliturgijske književnosti na Ozalj³¹ i krajeve oko Kupe i Korane. Na f. 319 zapisano je *1. 5. 1. 5. to pisca pop jurkopr pr (. . . .)*³² ka-

²⁸ Izuzetak je npr. listina od 21. IX 1403. izdana u *Ostrovcu* na Uni, gradu knezova Babonića Blagajskih u tekstu koje se javljaju izraziti kajkavizmi.

²⁹ Vj. Klaić ističe da budući je knez Žigmunt (Sigismund) umro bez muških nasljednika »Nije izvjesno što se sve zgađalo, ali je prilično stalno, da je kralj zahtijevao, neka čitava *Gacka* zajedno s *Otočcem* pripadne izravno kraljevskoj kruni« (*Krčki knezovi Frankapani*, Zagreb MH 1901, str. 252). Kralj Matija nije očito priznao zaključak porodičnog vijeća svih Frankapana okupljenih u Senju 5. III 1466. u vezi s baštinom Žigmuntovom, jer već glagolskom listinom od 3. IV 1466. kralj potvrđuje privilegije u vezi s nekim mlinovima, stupama i pilama koje je pokojni Žigmunt prvobitno uskratio glagoljaškim pavlinima sv. Mikule na Gvozdu modruškom. 1475. boravi knez Martin Frankapan u Otočcu, za koji Klaić pretpostavlja da ga je kralj Matija ustupio Martinu Pobožnom na doživotno uživanje (isp. *nav. dj.*, str. 272). Martin je umro god. 1479.

³⁰ Modruše su Frankapani smatrali jednim od najzančajnijih svojih posjeda na kopnu koji je pri diobi obično zapadao najstarijeg brata (isp. Klaić, *nav. dj.*, str. 45). I Ozalj je spadao u red takvih posjeda.

³¹ God. 1468., kada je napisan ovaj kodeks, Ozalj je još držao knez Bartol X, da nakon njegove smrti 1474. dođe u posjed kneza Stjepana II i sina mu Bernardina, čija grana tako postaje najmoćnijom u porodici Frankapana.

³² Štefanić to dešifrira: pr(emužić); isp. *Glagoljski rukopisi otoka Krka*, Zagreb 1960, str. 394.

pelan kneza feranta. Ferant (Ferdinand), sin kneza Bernardina Ozaljskog, umro je prije oca, znači, prije god. 1530. Nepotpuna i nedatirana bilješka anonimnog glagoljaša očito upućenog u dvorsku etiketu, koja po paleografskim datama ide u 1. polovicu 16. stoljeća, zabilježena je na f. 165 v »*Izabrani i va vsem visoko počtovani (k)nez jurai neka znava (...)*« Taj se zapis najvjerojatnije odnosi na kneza Jurja II Slunjskog kojemu je, izgleda, bilo povjereno skrbništvo nad Ferantovim sinom Stjepanom (III) i koji je često boravio na Ozlju zbog svojih skrbničkih dužnosti (a te sigurno nisu bile lake kada je riječ o samovoljnom i nesređenom Stjepanu čiji je odgoj inače bio povjeren silovitom upravitelju ozaljskog vlastelinstva Jurju Gušiću Turanjskom).³³ Budući da je poznato kakva su karaktera bili Stjepan i njegov 'gubernator' Gušić nije čudno što ova bilješka zvuči kao početak neke žalbe (moguće opet nekog glagoljaškog duhovnika iz okoline mladog kneza). Zapisi kasnijih vlasnika pokazuju da se zbornik u idućih 50-tak godina ne nalazi više u samom Ozlju već u njegovoj blizini u Pokuplju i Pokoranju (Zapis iz god. 1549. popa Jurja Krajačića iz »plemena« Ladihovića na f. 164, ili onaj iz god. 1570. pisan rukom popa Barića Fugošića iz Fuke – kasnijeg Vukmanića).

Držim da se i u drugom zapisu pisanom Krajačićevom rukom krije još jedan datum iz povijesti ovog značajnog kodeksa. Na f. 350v on je, naime, pribilježio »*T(o) p(i)sa (p)opъ jurai kračič rodom (od) ladihovič (... ..) l. ž i bihi kruto betežan (... ..) z (... ..) biše dukat.*« Slova *l. ž* što slijede iza nečitljivog dijela teksta mogla bi predstavljati dva završna broja godine (l = 50, ž = 7), pa je, prema tome, *Petrisov zbornik* još i 1557. moguće u Ladihoviću kod Krajačića. Gdje se je sve nalazio između god. 1557. i god. 1570., kada ga Barić Fugošić iz Fuke³⁴ otkupljuje »*za libr' šest' za se i za svoga reda*« od popa Matija Čemerića, nemoguće je utvrditi jer ni Čemerić niti drugi eventualni vlasnici kodeksa iz tog trinaestogodišnjeg razdoblja nisu ostavili nikakvih stvarnih bilježaka (pa i za popa Matija ne bismo znali da o njemu ne govori spomenuti Fugošićev zapis). Štefanić pretpostavlja da je *Petrisov zbornik* upravo s Fugošićem iz Pokuplja dospio u Vrbnik³⁵ gdje je, mijenjajući vlasnike, ostao sve do najnovijeg vremena kada postaje dijelom fonda ruko-

³³ Na njega su se Grižanci žalili da ih je »porabljalival prez sakoga zakona i prez spizi gore nego robja i nego jednu živinu« (isp. R. Lopašić, *Hrvatski urbari I*, Zagreb 1894, str. 84).

³⁴ Župno mjesto Fuka nalazilo se na terenu koranskih »bratstava plemenitih ljudi«, južno od Kupe u blizini Kamenskog i Steničnjaka (isp. R. Lopašić, *Oko Kupe i Korane*, MH Zagreb 1895, karta i dr.)

³⁵ Prema Štefaniću »Fugošić je ime iz Vrbnika na otoku Krku. Vjerojatno je i on bio jedan od onih svećenika, koji su iz primorskih mjesta, bogatih svećenstvom, došli u službu u glagoljaški dio zagrebačke biskupije, koji je vrlo postradao turskim provalama sredinom XVI stoljeća... On je vjerojatno bio

pisa. Nacionalne i sveučilišne biblioteke u Zagrebu (sig. 11/1962). Nadopunjeni činjenicom da tematska raznolikost i bogatstvo sadržaja *Petrisova zbornika* (jedinstveni u hrvatskoglagoljskoj književnosti) posredno upućuju na veličinu fonda rukopisa biblioteke kojom su raspolagali pisci pri kompiliranju kodeksa,^{35a} podaci citiranih zapisa navoda na zaključak da je vjerojatno upravo u frankapanskom Ozlju djelovalo nekoliko glagoljaša, pisaca ovog velikog zbornika (poznato je da su *Petrisov zbornik* pisale 3 ruke). U tom kontekstu indikativan je – moguće kao odjek izvjesne tradicije – već spomenuti Trubarov navod o Bernardinovu ozaljskom glagoljaškom skriptoriju za prijevod Biblije. Pozivajući se na zapis iz 1515. u kojem se spominje knez Ferant i Štefanić ističe da trag *Petrisova zbornika* vodi u *krug književne djelatnosti oko kneza Bernardina* (podv. E. H., isp. *Glagoljski rukopisi o. Krka*, str. 395).

Pored *Petrisova zbornika* posebno mjesto u krugu rukopisa za koje je moguće pretpostaviti da su nastali na istom graničnom dijalektalnom području zauzima – već i po svojoj starosti – *Vinodolski zbornik* (IIIa 15). Paleografske date stavljaju postanak ovog kodeksa u prva desetljeća 15. stoljeća, dakle u vrijeme kada se Frankapani – došavši u posjed Ozlja (1398), grada koji je »poslije spadao među najznačajnije u njihovoj prostranoj državini«³⁶ – učvršćuju u političkom i gospodarskom životu srednjovjekovne Slavonije. Zajedno s franka-

taj koji je *Petrisov zbornik* donio iz Fuke u Vrbnik...« (*Glagoljski rukopisi otoka Krka*, str. 396). Mjesto postanka rukopisa po njegovu mišljenju bila je »uža Hrvatska, frankopanski posjedi, vjerojatno današnji karlovački kotar« (*ibid.*, str. 395).

^{35a} »Svaki je pisac morao sâm iz raspoložive građe izdvojiti ono što je smatrao najpotrebnijim i najsvrsishodnijim, pa je upravo zato svaki ovakav zbornik ogledalo volumena i karaktera knjižnica koje su glagoljaškim piscima omogućavale pabirčenje po rukopisima, odabiranje tekstova ili odlomaka iz većih cjelina pri čemu su onda do izražaja dolazile načitanost, jezična kultura i inteligencija kompilatora, prevodioca i obrađivača, njegova shvaćanja o funkciji ovakvih kodeksa težnja za slobodnijom obradom teksta ili stilskim i jezičnim nijansiranjima i sl. Da se napiše zbornik od 700 stranica poput *Petrisova* – s repertorijem koji obasiže područje od moralizatorskih, religiozno-propeutičkih spisa, preko vrlo arhaičnih (i mlađih) kazusa kanonskog prava, liturgike, rituala, legendi, mirakula, apokriifa, anegdota, Lucidara i sl. sve do crkvene poezije ili svjetovnih pripovijesti o Akiru i Troji – morao je anonimni autor očito posizati za raznovrsnim rukopisima koji su zasebno ili u zajedništvu s nekom drugom građom sadržavali sve ono što je konačno ušlo u sastav zbornika.« (izvod iz rukopisa moje disertacije *Jezičnoglagoljaške neliturgijske književnosti 15. stoljeća i Petrisova zbornika*, Zagreb 1970 str. 112). Jedini podatak koji dozvoljava da se stvori određenija predožba o obimu biblioteka na frankapanskim dvorovima kasnijeg je datuma, zabilježen u izjavama zaprisegnutih očevidaca koji izjavljuju (god. 1672) da je prigodom Paradeiserova, Sauerova i Herbersteinova pljačkanja Zrinsko-frankapanskih imanja nakon urote, iz Ozlja odnijeto preko 200 knjiga (a 500 iz Bosiljeva).

³⁶ Vj. Klaić, *Krčki knezovi Frankapani*, MH Zagreb 1901, str. 191.

panskom administracijom prispjeli su u oblast »ladaně oz'lskoga«, na područje goričkog arhiđakonata zagrebačke biskupije zacijelo, u većem broju, i glagoljaški duhovnici, pa se tako ovdje sjeverna granica glagoljaškog areala protegla Pokupljem. Kako je glagoljaštvo bilo primljeno od strane »bratstava plemenitih ljudi« u ovim krajevima (s ranijim latinskim obrednim jezikom) svjedoče i listine iz 15. i 16. stoljeća što su ih, u potvrdu uglavljenim pravnim poslovima, izdala »spravišća« draganičke, orlanske, strelačke, otočke, zlatske, hutinjske i drugih »plemenskih« općina, koje su, kao što ističe Lopašić »... pisane sve do polovice šesnaestoga vijeka (g. 1549.) glagoljicom i to veoma lijepom...«³⁷ I sačuvane frankapanske listine iz istog razdoblja (mahom privilegiji *ozaljskim*, 'purgarima', popovima, žaknima i kmetovima) pisane su, dakako, glagoljicom. Sve ove činjenice upućuju na ispravnost zaključka da je pojava glagoljaške književnosti i pismenosti od početka 15. stoljeća na ovom sjevernom području u neposrednoj svezi sa širenjem feudâ Frankapanâ.³⁸ Povijest krčkih knezova bilježi zaista u svim svojim razvojnim fazama, kao konstantu njihova duhovnog oblikovanja i bitka, privrženost tradiciji slavenskog bogoslužja, pisma i knjige koju su oni generacijama prenosili kroz meandre svojih porodičnih i ličnih sudbina, političkih ambicija i feudalnih sukobljenosti. Nepravedno i jednostrano bi bilo ocijeniti takvu opredijeljenost tek kao akt vladalačke pragmatike (sračunat na to da se posredstvom glagoljaškog klera olakša i učvrsti komunikacija s masom feudalnih podložnika) jer je u njoj, očito, sadržana jedna dublja, emotivna motivacija koja je *Kločev rukopis* učinila kućnom relikvijom krčke grane Frankapanâ, glagoljaškim duhovnicima povjerala odgoj kneževskih sinova,³⁹ a Bernardina Ozaljskog – prema

³⁷ R. Lopašić, *Oko Kupe i Korane*, str. 14. Već i nazivi ovih nekoliko općina pokazuju da se Lopašićeva tvrdnja odnosi kako na ona »bratstva« – s jedne i druge obale Kupe i uz Dobru – koja su bila ovisna o ozaljskom feudu, tako i na ona nešto južnija i istočnija – u Pokuplju i Pokoranju – koja su gravitirala Steničnjaku. I Steničnjak je – s prekidom – od god. 1380 (kada ga kralj Ludovik zalaže za 10.000 dukata Stjepanu i Katarini Frankapan, kao što će Sigismund poslije 18 godina založiti Nikoli Frankapanu Ozalj za 17.000 dukata) do god. 1479. frankapanski posjed. Nakon smrti Stjepana i Katarine predan je kao miraz njihove kćeri Elizabete, njenu suprugu Fridriku Celjskom. U posjedu grofova Celjskih ostaje do pogibije Fridrihova sina Ulriha (1456) kada ga zauzima Martin Frankapan, pozivajući se na ranija prava svoje kuće. Matija Korvin je knezu Martinu potvrdio pravo na doživotno uživanje velikog steničnjačkog posjeda. Kada god. 1479. umire Martin, grad prelazi ponovno u kraljevsko vlasništvo.

³⁸ Isp. gornju bilješku.

³⁹ Isp. zapis na f. 38 *Vinodolskog zbornika* gdje se među dvorjanima i odgojiteljima mladog Bernardina, pored ostalih, uz 'meštra' Lodovika spominje i 'kapelan gospodin Bartol'; isto u citiranim zapisima iz *Petrisova zbornika*. Tu trajnu intimnu povezanost članova frankapanske kuće s glagoljaškim ambijentom kojim su se oni okruživali i onda kada su bili odvojeni od svojih matičnih porodičnih (i istovremeno glagoljaških) područja, potvrđuje, pored ostalih, i primjer Barbare Frankapan (kćerke kneza Žigmunta), supruge de-

poznatoj Trubarovoj vijesti – navela na misao da glagoljaškom skriptoriju od nekoliko pisaca (najvjerojatnije na Ozlju) povjeri prevođenje Biblije na hrvatski.⁴⁰

Za ritam razvoja glagoljaške književnosti na tlu sjevernih frankopanskih posjeda u unutrašnjosti indikativna je činjenica da *Vinodolski zbornik* – najstariji iz kruga neliturgijskih spisa pisanih čakavsko-kajkavskom (cksl.) koinè – i nije *jedinstven rukopis* već se sastoji od tri dijela, naknadno spojena uvezivanjem u jedan kodeks. Ta tri dijela koja su predstavljala fragmente *različitih* rukopisa i bila pisana od vjerojatno pet ruku ipak su uglavnom bliska po grafiji i ortografskoj maniri, pa se kao što primjećuje Štefanić »Uza svu raznolikost ruku može reći da su sve ruke pisale otprilike u isto vrijeme i u istoj sredini.«⁴¹ Već i same navedene brojke u vezi s *Vinodolskim zbornikom*: *pet* pisaca i *tri* kodeksa nastala u – za neliturgijske tekstove – tako ranoj fazi⁴² i u *jednom* pisarskom ambijentu, govore dovoljno o intenzitetu kojim je glagoljaštvo, od početka 15. stoljeća, prišlo organiziranju književne produkcije na tom svom novom sjevernom području. Na postepeno prilagođavanje glagoljaških pisaca (od kojih je većina – barem u prvo vrijeme – dolazila iz južnijih, tradicionalno glagoljaških krajeva) zamisli o stvaranju čakavsko-kajkavsko (crkvenoslavenskog) književnog jezika upućuje i to što od svih tih pet pisaca sticajem okolnosti okupljenih u *Vinodolskom zborniku* samo dva pišu takvim hibridnim jezikom i to, u kontinuiranom slijedu člana ruka B (f. 17^a–27^b) i ruka D (koja na f. 56^b–60^b ponavlja ista, *čtenie* koja je na f. 17–25^b ispisala ruka B, što je samo još jedan dokaz da se tu radi o dijelovima različitih rukopisa).

Lokalizaciju *Vinodolskog zbornika* u šire područje na kojem je nastao i *Petrisov zbornik*⁴³ pored zajedništva jezičnih karakteristika

spota Vuka Brankovića koja se desetak godina poslije njegove smrti (1485) udaje za kneza Franju Berislavića. Govoreći o njoj u svojoj raspravi *Pleme Berislavića* M. Mesić na osnovi glagoljskih (i ćirilskih) identifikacija razasutih po donacijama Matije Korvina Barbari i drugim listinama koje se odnose na Komogovinu i Gradusu (nedaleko Kostajnice) gdje je ona najčešće boravila, zaključuje, naime, da je njen dvorski kapelan Filip Dukavić »... morao biti pop glagoljaš, te da je on valjda pisao one glagoljske bilješke što ih nalazimo na listinah despotice Barbare. Tu ima, ako se ne varam, nekoliko bilježaka i od Barbarine ruke, koja se je mogla naučiti glagoljskom pismu već na domu svojih roditelja, gdje je ono bilo u svagdanjoj porabi...« (Rad JAZU, str. 63).

⁴⁰ F. Bučar, *Povijest hrvatske protestantske književnosti za reformacije*, MH Zagreb 1910, str. 68. O eventualnim rezultatima te Bernardinove akcije ništa nije poznato. Zanimljivo je da Kombol pišući o tome kaže »... kako je (Bernardin) nastojao oko toga da njegovi (podv. E. H.) glagoljaši prevedu čitavo Sv. Pismo na hrvatski.« (*Povijest hrvatske književnosti*, str. 48)

⁴¹ *Glagoljski rukopisi* JA/II, str. 5.

⁴² Ranoj i kada je riječ o južnijim, matičnim glagoljaškim područjima.

⁴³ »Nastao je dakle (*Vinodolski zbornik*, op. E. H.) negdje u užoj Hrvatskoj na granici kajkavsko-čakavskoj.« (Štefanić, *Glagoljski rukopisi* JAZU III, str. 10). Analogno je Štefanićevo određenje područja nastanka *Petrisova*

sugeriraju u izvjesnom smislu i paralelni tekstovi (pojedinačni ili čak cijele tematski cjelovite skupine tekstova): tumačenja simbolike liturgijskih čina i predmeta, didaktičko-moralizatorska i propovjedna proza, legende. Tu relativnu tematsko-sadržajnu bliskost *Vinodolskog* i *Petrisova zbornika*⁴⁴ (u koju se donekle uključuje i *Grškovićev zbornik*, manje *Tkonski*) posebno obilježava činjenica da *Roman o Troji*, dolazi u hrvatskoglagoljskoj književnosti upravo *samo* u ta dva kodeksa (u *Vinodolskom zborniku* nepotpun, ali iste redakcije) koji su se – što je bjelodano iz zapisa – nalazili u rukama ljudi iz najuže okoline kneza Stjepana Frankapana, sina mu Bernardina Ozaljskog te Bernardinova sina (i, najvjerojatnije, unuka).⁴⁵

Ta svjetovna lektira o viteškom junaštvu, časti, borbama i ljubavi koja toliko odskače od uobičajenih glagoljaških zborničkih lekcija (čija je funkcionalnost inače redovito određena potrebama duhovničkog poziva) kao da nagoviješta vlasteoski, feudalni karakter sredine u kojoj – ili u blizini koje – je spis pisan (i koja je, vjerojatno, posjedovala biblioteku s predloškom *Rumanca trojskog*).

Osim *Vinodolskog* i *Petrisova zbornika* na ovom sjevernom dijelu frankapanske državine, na posjedima Stjepana II i njegova sina Bernardina Ozaljskog te knezova Bartola X i Martina⁴⁶ nastali su – suđeci po jeziku i škrtnim podacima rijetkih zapisa – još neki od sačuvanih glagoljaških neliturgijskih rukopisa 15. i 16. st. s tekstovima pisanim čakavsko-kajkavskom koinè. Među njima je i zajednički predložak glagoljaških *Korizmenjaka* (Kvarezimala) u *Kolunićevu zborniku* iz

zbornika« ... u jednom kraju, gdje se čakavski dijalekat ukrštavao s kajkavskim ... Da je taj kraj bio uža Hrvatska, frankopanski posjedi, vjerojatno današnji karlovački kotar, govore i podaci o kasnijoj sudbini rukopisa ... » (*Glagoljski rukopisi o. Krka*, str. 395). Karakteristike jezika posve opravdavaju Štefanićevu korekciju njegova ranijeg lokaliziranja *Vinodolskog zbornika* »*Vinodolski zbornik*, ff. 65, XV stoljeće, pisan je u Vinodolu« (*Glag. rkp. o. Krka*, str. 432).

⁴⁴ Pri čemu – kada je riječ o čestoti kajkavizama – valja uzeti u obzir i znatnu razliku u opsegu tih kodeksâ: *Vinodolski zbornik* ima ff. 65: *Petrisov zbornik* ff. (1) + 350.

⁴⁵ Isp. npr. zapise na f. 38 i f. 65 *Vinodolskog zbornika*, oba iz siječnja mjeseca god. 1465. i oba, vjerojatno, pisana rukom Mikule Jaketića koji kaže da bilješku piše »v hrilini va dvori kneza štefana i nega s(i)na kneza bernardina ki imiše tada let · 12 · i bihi tada nega sluga ... « (f. 65) ili već citirane zapise na f. 165 i f. 319 *Petrisova zbornika*.

⁴⁶ Za granice posjedâ loze Stjepana II, poslije smrti kneza Bartola X (22. III 1474.), Vj. Klaić kaže da su se raširile »sve do Kupe i kranjske međe. Uz župu Modruše (Tržan, Plasi, Vitunj, Tovunj), Dubovac na Kupi i Grobnik u Vinodolu držali su oni sada (prema odredbama Bartolove oporuke, op. E. H.) Ozalj i Ribnik, zatim neka mjesta u današnjem Gorskom kotaru kao Lukovdol (Severin), Vrbovsko, Moravice, Brod, Lokve i Delnice. Njihova je gospostija neposredno međašila s posjedom kneza Martina tako u Vinodolu kao i u Pokuplju ... Knez je Martin namijenio bratu i sinovcu (Stjepanu II i Bernardinu, op. E. H.) poglavito svoje gradove Trsat i Novi (Novi grad), a možda još Hreljin i Drivenik u Vinodolu.« (*Krčki knezovi Frankapani*, str. 266).

1486. (prepisanom od žakna Broza Kolunića u Knežej vasi kraj Otočca) i rkp. JAZU III a 19 (s kraja 15. i početka 16. st., postanak neloaliziran), a zacijelo i *Korizmenjaka* popa Simuna Greblića »z Boluna« (iz god. 1498.).⁴⁷ U jezičnom pogledu nema – koliko je to moguće zaključiti iz pregleda građe koji nije studija o jeziku – bitnih razlika između Kolunićeva teksta i rkp. III a 19. Za oba je rukopisa pored eksplikativne sinonimike npr. podjednako karakteristična frekventna zastupljenost fonacijskih *e // i* dubleta *ě* tj. oblika izvedenih od istog leksičkog morfema kod kojih refleksi *ě* nije u skladu s normativima Jakubinskog i Meyera (nasuprot varijantama nastalim prema pravilima): *svedočastvo* 64: *sviđočstvu* 65, *otelъ* 65: *otil’* 77 (< *hotě* –), *videlъ* 72: *vidilъ* 73, *hleбъ* 81: *hlіbъ* 81, *obrizani* 98: *obrezani* 98, *dіvstva* 99: *devstva* 99, *zapovedi* 105: *zapovidi* 105, *ispovedati* 107: *ispovidati* 107... Ovakva (dubletna) fonacija *ě* po svojoj učestalosti bliža je stanju npr. u *Petrisovu zborniku* nego onom u *Blagdanaru popa Andrije* (Novi Vinodolski, 1506.) gdje je dvojak reflektiran je *ě > (e/i)* uglavnom provedeno varijantno, prema pravilima Jakubinskoga. Prisutnost kajkavskog elementa (izuzev *kaj*) prilično je izražena (s izvjesnim nijansama i razlikama; tako npr. prema *sopet* 42, 81 Kolunića u IIIa 19 stoji *opet* ili prema »r’ci mi ti mužu ili žena u IIIa 19 dolazi vok. *ženo*, ali i obratno: *pomoriše mnogo*, Kol 51: *poubi vnogo*, IIIa 19).⁴⁸ I tuđice, poglavito neki germanizmi i hungarizmi koji ne dolaze u južnijim tekstovima, upućuju na sjevernije, bliže kajkavskom (gdje su udomaćene), područje nastanka kodeksa (isp. npr.: *cehu* 248 od njem. *Zech fem.*, *fotivomъ* 72 od mađ. *fattyú, fāta* 241 od njem. *feuchten, kuševalъ* 157 od njem. *küssen, laiha, laihaš* od stvnjem. *leichen, moistri* 237 od stvnjem. *maistar* – u IIIa 19 na tom mjestu *meštri-*, zanimljiv je fem. *moistra*: »i velika moistra« 231, *rubati* 52 od njem. *rauben*, na tom mjestu u IIIa 19 stoji *vzimati* i dr). U *Zaglavku* opisa *Kolunićeva zbornika* (*Glagoljski rukopisi* JAZU II, str. 18) Štefanić određuje ovako alternativno područje postanka predložka glagoljaških *Korizmenjaka*^{48a} »Sudeći po jeziku rekao bih da prevodioca ili kompilatora obaju djela^{48b} treba tražiti u *Istri* ili *zapadnoj Hrvatskoj*... Ovom je rukopisu Broz Kacitić plemenom Kolunić sa-

⁴⁷ Još je jedan glagoljski *Kvareximal* (s kraja 15. st.) u Oportu (isp. Štefanić, *Glagoljski rkp.* JAZU I, str. 219).

⁴⁸ Izabrani primjeri kajkavskih elemenata iz jezika sviju spomenutih rukopisa donijeti su u *Prilogu*. Primjeri iz *Kolunićeva zbornika* citirani su prema Valjavčevu izdanju kodeksa. »Djela« JAZU XII, Zagreb 1892).

^{48a} Za razlike među njima konstatira da su »... sitne, prepisivačke prirode...« (*Glagoljski rkp. o. Krka*, str. 403).

^{48b} Misli se na teološki *Traktat o 7 smrtnih grijeha* (izvorno, djelo francuskog dominikanca Laurenta iz Orleansa u njegovu spisu *Somme le roi*) koji je i u *Kolunićevu zborniku* dodan iza *Korizmenjaka* (ista rasprava dolazi i u *Ivančićevu zborniku*).

mo prepisivač, a ne prevodilac, kako se to vidi i po mnogim prepisivačkim pogreškama.«⁴⁹ Držim da za lokalizaciju hrvatskog arhetipa ovih spisa na frankapanski posjed, a ne u Istru, pored već spomenutih jezičnih karakteristika (koje su podudarne za tekst *Kol* i III a 19)⁵⁰ govori i česta upotreba feudalnog termina *potknežin* (knežev namjesnik, vicecomes). Tim je terminom zamijenjen raniji naziv *podžup(a)* starih hrvatskih županija⁵¹ i on je od 13–16. stolj. u redovitoj upotrebi »... navlastito na vlasteostvih Frankopanskih, Zrinskih pak knezova ličkih...«⁵² Kako se naziv *potknežin* (čak zajedno sa starim nazivom *dvornik*⁵³ i terminom *oficiěľ* frankapanskih listina) javlja u spomenutim Korizmenjacima (i u raspravi o 7 smrtnih grijeha), na paralelnim mjestima, očito je to elemenat prenijet iz njihova zajedničkog predloška: ... ako si ti ... *oficiěľ* ... ali *gospodimь* ali *pot'knežimь* ili *sudacь* ... (*Kol*. 61 isp. s frankapanskom poveljom od 16. VI 1430. gdje dolazi: ... v'simь *pot'knežinomь* *sudcеть* *sat'nikomь* *dvornikomь* i *imimь* našimь *oficiělomь* ...) ⁵⁴ ... ako si *sudacь* ili *pot'knežimь* ili *gospodimь* ... (*Kol* 75, u III a 19 : ... ako si *pod'knežin'* ali *sudac'* ...); ... grih ljudi dvorskih ki služe v dvorihь velikihь človikovь tako kako su *sud'ci* podknežini (u III a 19 + : *dvornici*, *Kol*. 240).

Slijedeći naznačene diskriminante još bi se nekoliko rukopisa moglo s priličnom mjerom vjerojatnosti, uvrstiti u ovu, sjeveroistočnu skupinu čakavsko-kajkavskih tekstova. To su *Grškovičev zbornik*, *Tkonški zbornik* i *Kvadruga* (krčki rkp.).

Grškovičev zbornik (koji po grafijskim i ortografijskim obilježjima pripada 2. pol. 16. st.) Štefanić je s pravom ocijenio kao »... nešto zakašnjeli zbornik srednjovjekovne književne građe ... lokalizirajući njegov postanak na područje ... gdje su se dođirivali čakavski i kajkavski dijalekti a to je najvjerojatnije Istra.«⁵⁵

⁴⁹ *Glagoljski rkp.* JAZU II, str. 18.

⁵⁰ U Greblovu *Korizmenjaku* izrazit je otklon od *ě > e* // i u pravcu li-burnijske, ekavske fonacije *ě*. Pop Greblo je, znači, postupio isto onako kao što je u sferi liturgijske književnosti svojedobno učinio Bartol Krbavac ekavizacijom brojnih oblika u *Ročkom misalu* nastojeći da jezik kodeksa prilagodi ekavskoj čakavštini srednje Istre, nasuprot ikavskom obojenju jezika njegova misala iz god. 1402. (*Berlinski misal*) pisanog za Bartolovo krbavsko, pretežitije ikavsko čakavsko područje (isp. o jeziku Bartolovih rukopisa studiju M. Pantelić *Glagoljski kodeksi Bartola Krbavca* »Radovi Staroslavenskog instituta« 5, Zagreb 1964, str. 5–99).

⁵¹ Isp. M. Barada, *Hrvatski vlasteoski feudalizam po Vinodolskom zakonu*, »Djela« JAZU knj. 44, Zagreb 1952, str. 65.

⁵² V. L. Mažuranić, *Prinosi za hrvatski pravno-povijesni rječnik*, JAZU, Zagreb 1908–1922, str. 961.

⁵³ O evoluciji značenja termina, *dvornik'*, njegova odnosa prema terminu frankapanskih listina '*ohmeštar*', '*hohmeštar*' isp. cit. Baradin rad, str. 65 i 66.

⁵⁴ Riječ je o dozvoli kneza Nikole samostanu sv. Marije da u »crikveničkoj drazi« postavi »1 pilu« i da ima »ča e godi zakonь pile« (sva prava uz tu pilu), isp. Đ. Šurmin, *Hrvatski spomenici I*, Zagreb 1898, str. 130.

⁵⁵ *Glagoljski rkp.* JAZU II, str. 51.

Kako u kodeksu nema autorova incipita i eksplicita ili zapisâ mlađih ruku – koji bi posredno omogućili njegovu makar približnu lokalizaciju, a u jeziku – čakavskom ili čakavsko-crkvenoslavenskom karakterističnom po dubletskoj *e // i* fonaciji *ě* i kajkavizmima, dakle, onakvom kakav je npr. u nizu članaka *Petrisova* i *Vinodolskog zbornika*, nema opet nekih osobitosti koje bi upućivale na Istru to za lokalizaciju na ovo područje i ne postoje neki posebni razlozi. U jednom od opsežnih *čtenieš* ovog zbornika, homiliji o mucu Kristovoj (f. 91–118) glagoljaški pisac, međutim, piše »A sa pilat' biše *po-knežin'* v erusolimi i va vladan'i židovskom . . .« (f. 100).

Ponovno, dakle, kao u *Koluničevu zborniku* i *Korizmenjaku IIIa 19* ovaj specifični feudalni termin. Da je rukopis kompiliran i prepisan u Istri pisac bi vjerojatno upotrebio neki od odgovarajućih termina udomaćenih na tom području (isp. npr. kapitan, vicekapitan, namestnik kapetanie, sudac, podžupan, župan itd. u statutima kvarnerskih komuna). Ovako se – kao i prethodnim slučajevima – može i za ovaj kodeks pretpostaviti lokalizacija, na frankapanski posjed u blizini čakavsko-kajkavske pogranične zone.

Sudeći po završnim stihovima pjesme *Tri marie hoëhu* u kojima pjesnik moli . . . Bože obranenie / našega *g(ospo)d(i)na* / bud *kneza bernardina* . . ., *Tkonski zbornik* (po filigranima prva četvrt 16. st.⁵⁶) pisan je, također na frankapanskom području (što je svojedobno ustvrdio već F. Fancev). Vrlo je vjerojatna Štefaničeva pretpostavka da bi mjesto nastanka kodeksa »Mogao . . . biti i Modruš gdje je Bernardin najviše stolovao«. ⁵⁷ Jer Trsat – na koji je pomišljao Fancev – od god. 1490. nije više u posjedu frankapanske kuće. U prilog takvu shvaćanju govori na izvjestan način i kajkavizam u čakavštini (\pm ksl.) *Tkonskog zbornika*, manje izrazit i učestao nego u prethodnim kodeksima, ograničen uglavnom na tekstove iz *Cvëta od kreposti* i *dramu o mucu Kristovoj* što⁵⁸ upućuje na čakavsko područje koje nije u neposrednom (ili bližem) dodiru s kajkavskim, ali mu kajkavština ipak nije daleka i tuđa (što je bilo normalno za Modrušu kao najznačajniji, frankapanski trgovački, transitni centar na liniji primorje–unutrašnjost Hrvatske).

Kvadrigu duhovnim zakonom, taj priručnik kršćanske moralke s razmeđa 15. i 16. st., Štefanić je u svom katalogu krčke glagolitike alternativno lokalizirao »Jezik – čakavski s nekim kajkavizmima«^{58a} i talijanizmima – govori za lokalizaciju u zapadni kraj, možda Istru. Dolazi u obzir i sjeverozapadni dio Hrvatske, jer po »knezu Pavlu

⁵⁶ Isp. Štefanić, *Glagoljski rkp. JAZU*, str. 29.

⁵⁷ *Ibid.*, str. 34.

⁵⁸ *Ibid.*, str. 32–33.

^{58a} Npr. . . . da ne *bu gospodoval'* . . . 30v, komparativi s oznakama -š-, leksik (tuđice i sl.). Inače i ovdje je fonacija *ě > e // i*, dubletska (det'cu: dit'cu, razumeti: razumiti i sl.)

Kovačiću«, po obliku imena Matijaš Posernjak i po njegovoj latiničkoj grafiji⁵⁹ zaključujem da se rkp. v XVI. st. nalazio u Hrvatskoj.«⁶⁰ Zapisi u kojima se spominju navedena imena su: na f. 95 v: *Plemeniti i zibrani knez Pavaval (!) Kovačić' ki to pisa svoja ruku lani* (prva pol. 16. st.), na f. 62 v: *To pisa Matiaš Poserniak bog mu pomoz!* / 1561.

Držim da dilemu oko lokalizacije ovog kodeksa valja razriješiti prihvaćanjem sjeverozapadnog dijela Hrvatske kao najvjerojatnijeg mjesta njegova postanka. U listini izdanoj god. 1529. u Kupčini⁶¹ u vezi s nekom zemljišnom transakcijom spominje se, naime, među »aldomašnjikima i ovodnikima« i »Brne Posernak rihtar trški« (dakle, stariješina općine Trg – Ključ pod Ozljem). Oslanjajući se na taj podatak u vezi sa spomenom imena Posernjak iz kasnijeg razdoblja u citiranim zapisima, moguće je čak i pobliže lokalizirati kretanje rukopisa *Kvadriga* po svoj prilici negdje u srednje Pokuplje, na područje »ozl'skog ladaně«.

Po dubletskoj, e // i fonaciji ě, talijanizmima, nekim izrazitim, iako slabo frekventnim kajkavizmima (npr. ... *kai* e ki ěl(ově)k ... f. 33; ... *buš znal* ... f. 57 i dr.), a bez detaljnog studija jezika i ikakvih podataka, zapisa, piščeva eksplicita i sl., teško je lokalizirati rkp. konfesionalnog priručnika *Antonina* (razmeđe 15/16 st.). Štefanić pomišlja »... na zapadne hrvatske krajeve u kajkavskoj blizini dakle, možda i na Istru.«⁶² Vrijedno je spomena da rkp. *Antonina* JAZU IVa 92 npr. u rubrici »od tretoga dela« nema *kai* poput krčkog rukopisa: ... *K(a)ko se ima pitati v'saki na ispov(e)di i kakovъ e ki ě(lově)kъ* ... (IVa 92, f. 60 u rkp. *Antonina* JAZU IVa 48, ova rubrika ima nešto drugačiju formulaciju), a u krčkom *Antoninu*: ... *kako se ima pitati svaki na ispo(ve)di i kai e ki ěl(ově)k* ... (f. 33). Lokalizacija krčkog rukopisa *Antonina* samo je jedan od problema čije rješenje zavisi o rezultatima jedne buduće uporedne lingvističke i tekstološke analize (koja će pored ostalog pružiti odgovor i na pitanje o hrvatskoj matici – predlošku – ili predlošcima – onih 6 sačuvanih kompletnih *Antonina* – svih iz 15. ili početka 16. stoljeća – i njihovih fragmenata u pojedinim glagoljaškim teološkim rukopisima kao i njihovu odnosu prema originalu).⁶³

⁵⁹ *Mattias Posernyak* (goticom), isp. op. cit. 239 (isp. tamo i tekstove ostalih zapisa. Zanimljiva je po jeziku kursivna bilješka na f. 86: *To su knige na nauk ki je bute štati i ki bude ovrševati ča se f nih / udrži oće spasen biti i onamo oće oproimil (?) / 1578.*

⁶⁰ *Glagoljski rkp. o. Krka*, str. 239–240.

⁶¹ Sjedištu plemena Kupčinaca, na istoimenoj pritoci Kupe, između Pribića i Draganća. U listini (čiju sam fotokopiju ogledao u Arhivu JAZU) spominje se između ostalih npr. »Emrih Kuharić ki biše va to vrime starešina *pribićki*«.

⁶² *Glagoljski rkp. o. Krka*, str. 233.

⁶³ Tj. djelu firentinskog nadbiskupa Antonina Pierozzi (1389–1459) *Summa moralis*.

U *zapadnu*, istarsku, skupinu glagoljaških spisa s kajkavskom komponentom mogli bi se uvrstiti:

- *Homilijar na Matejevo evanđelje* s kraja 15. stoljeća. O kajkavskom infiltratu u čakavštinu (s nekim cksl. elementima kao biljegom 'višeć' stila) ovog kodeksa, prevedenog s češkog predloška, Štefanić - stavljajući rukopis u Istru ili jugozapadnu Hrvatsku - primjećuje: »Kajkavizmi su mnogi pridjevski i komparativni oblici po nekim osnovama, zatim: *vu veki* 12 c.«⁶⁴ Kako je u okvirima ovakva općeg pregleda nemoguće ulaziti u raspravu o detaljima može se još primijetiti, da su i ovdje prilično učestalo zastupljeni komparativi s oznakom -š- (isp. npr. f. 98b ... zač *młaiši* tvoi prestupaju zap(o)v(ě)d *stareiših'* ...) Karakteristični su i germanizmi: na trg' ili v *paštubu* (68a), veliku *norost* (81a) ili oblik *takaiše* (f. 175b) kao i dubletni refleksi *ě > e / i* (u leksičkim i gramatičkim morfemima), sjevernočakavsko prefiksialno *vi -* (tamo gdje nije rezultat češkog utjecaja).

- Predložak 4 hrvatskoglagoljska *Disipula*⁶⁵ (i jednog sačuvanog fragmenta) izbora iz zbornika propovijedi za čitav tok crkvene godine njemačkog dominikanca J. Herolta (1380-1468) *Sermones Discipuli de tempore et de sanctis* ... s kajkavizmima pretežitno na leksičkoj i fonetskoj razini (kao npr. *pelda*, *betežni*, *vuši* bez *kaj* i morfoloških kajkavskih karakteristika). Štefanićeve poredbe nekih mjesta iz rukopisa *Disipula* (A, B, C, dakle, onih koje je ispisao pop Mihovil) nedvosmisleno pokazuju da se u sva 3 rukopisa (ili u A i B jer je C kraći) sreću npr. leksemi potvrđeni upravo u Istri (*lopica*, germanizam: *Laube*, *odolik* = baštinik, *loza* = šuma ... isp. op. cit., str. 236) što upućuje na te iste leksičke elemente u predlošku koji je, dakle, sudeći po svemu nastao na istarskom glagoljaškom tlu.

- Među rukopisima ove skupine ističe se *Žgombičev zbornik* u kojem je sačuvan drugi (pored onog u *Petrisovu zborniku*) tekst glagoljaškog *Lucidara*. Poznato mjesto u kojem pisac spominje ... *last eže zovet' se istriě* ... gdje se nalazi ... edna gora *eže zovet se latinski olinfos' eže est učka* ... lokalizira kodeks na istarsko glagoljaško područje čemu se ne protive i leksički kajkavizmi i *eli* refleksi *e*, s izrazitim otklonom u pravcu ekavske fonacije u tekstovima *Zbornika*. Za zapise iz 16. i 17. st. Štefanić misli ... *da su pisani upravo u Mošćenicama* ...^{65a}

Na prijelazu između obje skupine stoji rukopis s duhovnim drama iz god. 1556. (IV a 47) za koji je Valjavac - upozoravajući i na neke kajkavizme - ustvrdio ... mislim da je naš rukopis nastao

⁶⁴ Isp. *Glagoljski rkp. o. Krka*, str. 211 i 227.

⁶⁵ Da je postojala jedinstvena hrvatskoglagoljska matica dokazuje Štefanić u raspravljanju o *Disipulima* (*Glagoljski rkp. JAZU I*, str. 232-237), utvrdivši da je tri rukopisa (A, B, C) pisala jedna ruka: beogradski plovnik pop Mihovil, a D iz god. 1600. pop Ivan Brozović iz Selaca.

^{65a} *Glagoljski rkp. JAZU II*, str. 45.

njegdje u Istri...⁶⁶ (dok su ga Roić i Vodnik čak lokalizirali na Krk). Štefanić, međutim, ovaj rukopis smješta u Vinodol na koji... upućuje karakter kursivnog pisma (osobito ruke B) koji je nalik na ruke nekih vinodolskih pisaca XVI-XVII stoljeća... U vinodolski kraj vode i zapisi...⁶⁷ To je – pored npr. *Tkonskog zbornika* ili listina iz Brubna i Ostrošca (v. Priloge) – još jedan dokaz da je umjetni čakavsko-kajkavski jezik glagoljaških spisa 15. i 16. stoljeća bio prihvatljiv i na području znatno širem od onoga na kojem je nastao i gdje su se dodirivale periferne zone dvaju dijalekata.

*

Iako se na postojećoj razini istraženosti naše glagoljaške neliturgijske književnosti, (uglavnom niskoj po obimu obavljenih tekstoloških i lingvističkih obrada i analiza), pri donošenju sintetskih zaključaka, nemoguće osloniti na cjelokupni fond relevantnih podataka izvorne građe i oni elementi kojima trenutačno raspolažemo dovoljni su za prosudbu značajki kompleksa čakavsko-kajkavskih (\pm cksl.) spisa u hrvatsko-glagoljskoj knjizi. Opći je utisak nakon pregleda stanja u kodeksima da čestota kajkavizma, kao sekundarne, varijabilne komponente u hibridnom (u osnovi čakavskom) jeziku ovih spisa, slabi silazeći po pravcu sjeveroistok-jugozapad (Vinodol)–zapad (Istra). Uporedo s čestotom mijenja se i karakter kajkavskih intervencija: na sjeveru su one leksičke, fonetske i morfološke da u daljnjem kretanju prema jugu (zapadu) postepeno budu svedene pretežito na leksik (što je razumljivo s obzirom na otvorenost tog sustava kontaktima). Činjenica, da je prožimanje čakavske osnove kajkavskim elementima s višu razina tako intenzivno provedeno u glagoljaškim pisarskim ambijentima kontinentalnih frankapanskih posjeda (naročito između Gvozda i Kupe) ima i vrlo određeno sociolingvističko opravdanje. Učvrstivši se s Frankapanima na tlu srednjovjekovne Slavonije, u Pokuplju kao privilegirani – i pismeni – sloj njihove feudalne hijerarhije (nerijetko bliz dvoru), glagoljaši su na tom području neposrednog susjedstva dviju dijalektalnih zajednica još jednom pokazali izvanrednu prilagodljivost konkretnim životnim uvjetima i odnosima. Propovijedi, katehitički tekstovi njihovih zbornika, pravni akti pisani knjiškom, čakavsko-kajkavsko (crkvenoslavenskom) koinè proširivali su akcioni radijus njihova djelovanja, populazirali ga i činili prihvatljivim za pripadnike čakavske i kajkavske sredine.^{67b} Takva komunikativna pisana jezična praksa koja je glagoljaškom duhovništvu očito

⁶⁶ Isp. *Crkvena prikazanja starohrvatska XVI i XVII vijeka, Stari pisci hrvatski* 20, JAZU Zagreb 1893, str. VI.

⁶⁷ *Glagoljski rkp. JAZU I*, str. 293. Refleks $\check{e} > e/i$ s otklonom prema i.

^{67b} Za sjeverne granice ozaljskog feuda (prema kajkavskom dijalektalnom području) isp. navode R. Lopašića »...ogromni posjed ozaljski... je još početkom petnaestoga vjeka sezao čak do Podgorja (znači na kajkavsko pod-

osiguravala neposredan dodir sa širokim krugom pastve davala mu je istodobno i značaj vrlo djelotvorne transmisije na vertikali feudalnih odnosa: olakšavala je, između ostalog, mehanizmu frankapanske administracije kontakt s podložničkom masom. Nadrastajući čakavsku »hrvacku« i kajkavsku »slovensku« podvojenost i izolaciju glagoljaški kler ovdje na sjevernim frankapanskim posjedima postaje već u 15. st. tvorac i nosilac jezične politike karakteristične za frankapanski (i kasnije zrinski) feud uopće; on je neposredno zaslužan za činjenicu (od izuzetnog kulturno-povijesnog značaja) što je »na golemim posjedima Zrinskih i Frankopana hrvatski jezik postao jezik pismenog saobraćaja velikog broja ljudi. *Poslije zapljene tih posjeda on je postepeno istisnut iz administracije.*«⁶⁸

I nije vjerojatno slučajnost da je upravo s ovih prostora, na kojima se, od glagoljaškog anonima 15. stoljeća dalje, kontinuirano tragalo za što prihvatljivijim jezikom pisane prakse, potekao neshvaćeni politički, vjerski i jezikoslovni vizionar Križanić u čijem je sjećanju iz daleke tobolske, prognaničke perspektive oživljena ljepota jedinstveno »čistog izrikanja« njegova rodnog kraja »u jedinom malom kutu zemlji: oko Kupe riki vo ujezdu Dubovca i Ozlja i Ribnika ostrogov« (iz predgovora *Gramatici*).

Kada se ta predilekcija za interdijalekt, usmjerenost na stvaranje jednog, funkcionalno-relativno polivalentnog, sredstva pismenog izraza (prihvatljivost na širim prostorima, književnost, crkva, administracija), naročito intenzivno izražena na području srednjeg Pokuplja,^{68b}

ručje, op. E. H.) od onuda se sterao preko Kupe na Koranu i Mriežnicu graničeći, ovdje sa zemljama Steničnjaka i Novoga grada, a na zapadu sa ribničkim kotarom. Sa sjevera graničio je sa *Kranjskom* te sezao gotovo do uskočkih gora.« (*Oko Kupe i Korane*, MH Zagreb 1895 str. 209). Odredivši na osnovi pregleda jezika pravnih (uglavnom glagoljskih) spomenika 14–16. st. u grubim potezima sjevernu i istočnu graničnu zonu čakavštine (... noch im XV. und XVI. Jahrh. der *ča* – Dialekt sich nicht nur über das ganze Küstenland bis zur Kupa und Korana erstreckte, sondern noch weiter in *nördlicher und östlicher Richtung* – etwa das ganze Flussgebiet der Kupa einnehmend – reichte.) M. Rešetar (*Die Čakavština*, »Arch. f. slav. P. hil.« 13, Berlin 1891 str. 188) konstatira – ali i ne objašnjava – činjenicu da je kajkavština ili kako on kaže »seine... Avantgarde, nämlich das *kaj* selbst« (str. 178) infiltrirana u čakavsku jezičnu osnovu listina (on gotovo isključivo bilježi kajkavizme u listinama 16. st.) nastalih u Pokuplju (posebno na području ozaljskog posjeda) i Pokoranju, na posjedima Frankopana i Zrinskih. U novije je vrijeme M. Hraste ovako odredio povijesnu perspektivu dijalektalnih odnosa na širem ozaljskom području »Čakavsko područje u ovome kraju sezalo je sve do Kupe, a nekada i između Kupe i Save« (isp. *Prinosi poznavanju hrvatsko-srpskog jezika J. Križanića*, Radovi Zavoda za slavensku filologiju 5/1963, str. 28.)

⁶⁸ Isp. J. Adamček, *Zrinsko-frankopanski posjedi u XVII stoljeću*. »Radovi Instituta za hrvatsku povijest« 2, Zagreb 1972, str. 26.

^{68b} Nastojanje da se hibridnim jezikom pisane prakse što adekvatnije odgovori potrebama djelatnosti crkve te istovremeno svjetovne administracije i institucija još je razumljivije kada se znade da je jedan od transversalnih prometnih pravaca na potezu Kranjska – sjeverna Hrvatska (kajkavska područja) – Primorje vodio je preko Ozlja (i njegove šire regije) u smjeru Modruše

poveže s činjenicama o glagoljaštvu kao određenoj feudalnoj snazi, privilegiranom sloju našeg srednjovjekovnog društva⁶⁹ onda je u najmanju ruku, anakronična i izvan zbiljskih tokova društveno-povijesnih kretanja tvrdnja da su »... u tesnom prostoru Istre i severozapadnog dela nekadašnje Dalmatinske Hrvatske, popovi glagoljaši... delovali tiho, među narodom, bez podrške zvanične crkve ili državnog aparata, ponekad progonjeni a u najboljem slučaju trpljeni sa skromnim sredstvima a i bez škola...« (P. Ivić).⁷⁰

*

Podaci sakupljeni u ovom radu nagoviještaju potrebu revizije a) ustaljenog mišljenja da prvi pokušaji na stvaranju jednog šire prihvatljivog (hibridnog) jezika pisane prakse padaju u 2. polovinu 16. stoljeća jer je očito da *terminus a quo* ove pojave – kao čakavsko-kajkavske (\pm cksl) koinè – valja pomaći već u prva desetljeća 15. stoljeća i na područje hrvatske glagoljaške knjige.

i Senja (»Geografski položaj grada objašnjava njegovo dugo povijesno značenje. Ovdje je bilo lako prijeći Kupu na važnom putu koji kroz Plješivičko-Krašičko prigorje vodi prema zapadu. Osim toga, dolinom Kupe vodi put prema sjeveru u Kranjsku, a duž Kupe i Korane prema jugu.« iz članka *Ozalj*, N. Roglić, *Enciklopedija Jugoslavije* VI, str. 402). O trgovini preko Ozlja (Bosiljeva i dr.) kao značajne transittne postaje u 16. (i 17.) st. isp. spomenuti Adamčekov rad (str. 38, 40-41). Vrijedna je pažnje autorova korekcija (na osnovi izvorne građe) mišljenja da su pravci turskih napada istok-zapad prekinuli u 16. st. »*gospodarske veze Hrvatske s morem*« i da se stoga »*trgovina gotovo isključivo vodila preko nasljednih pokrajina*« (nav. dj., str. 40, za citirano shvaćanje isp. npr. *Historija naroda Jugoslavije* II, Zagreb 1959, str. 426). Ova činjenica, koja svjedoči o očuvanom kontinuitetu veza između hrvatskih zemalja i u izrazito nepovoljnim okolnostima 16. st., vrijedna je pažnje, svakako, ne samo sa stajališta gospodarske povijesti već i po svojim implikacijama u kulturno- i književnopovijesnoj sferi.

⁶⁹ Potvrdi te činjenice posvetio sam svoj rad *Društveni i gospodarski okviri hrvatskog glagoljaštva od 12. do polovine 16. stoljeća*, »*Croatica*« 2, Zagreb 1971, str. 7-101.

⁷⁰ *Srpski narod i njegov jezik*, str. 113. Ovakva je kvalifikacija glagoljaštva očito posljedica oslanjanja na stariju literaturu o problemu. Ne bi se, međutim, mogli prihvatiti i neki drugi stavovi pored citiranih npr. onaj o razlozima ulaženja narodnog jezika u glagoljašku literaturu (bez distinkcije liturgijski – neliturgijski spisi), o opsegu literarnog stvaranja na cksl. jeziku u hrvatsko-glagoljskoj književnosti – koja u svom liturgijskom dijelu pokazuje i te kako intenzivnu stvaralačku aktivnost na tradicionalnom književnom jeziku (sve op. cit., str. 113 i dr.) ili npr. o tome da u glagoljaškom pravopisu kod Hrvata u procesu transformacije »... koja ga je udaljavala od arhaičnog staroslavenskog modela... nije bilo smišljenih sistematskih zahvata sve do XVII veka...« (*ibid.*, str. 116). Prva temeljita reforma hrvatskoglagoljske grafije pada negdje u vrijeme senjskog (1248) i omišaljskog (1252) privilegija Inocencija IV, tj. u razdoblje izmijenjene politike Kurije prema glagoljanju i glagoljašima i – kao što je za neke zahvate pretpostavio već Jagić – tu se »*Radilo... svakako o svijesnom aktu*« (J. Hamm, *Staroslavenska gramatika*, Zagreb 1958, str. 197, spac. E. H.) reformiranja na *čitavom glagoljaškom arealu*, kojim su odstranjeni grafemi koji su nefunkcionalno opterećivali grafijski sustav.

b) uvjerenja da književna produkcija kajkavskog dijalektalnog izraza počinje također u 2. polovini 16. stoljeća. Kao naznaka sazrijevanja svijesti o neskladu između stvarnog stanja (interpretiranog, međutim, još uvijek s premalo oslonca na realije jezika relevantnih tekstova) i postojeće periodizacije indikativan je slijed Fancevljevih mišljenja u rasponu od 1914–1925. U raspravi *Einige Bemerkungen zur Geschichte des Schrifttums in Kroatien* on konstatira da kajkavski dijalektat »... sonst gar keine zusammenhängenden Denkmäler vor dem XVI. Jahr. hat ...« pa stoga »*Der eigentliche Anfang des kaj-Schrifttums in unserem Gebiete ist ... in das Zeitalter der Reformation zu setzen.*« Devet godina kasnije Fancev mijenja osnovnu usmjerenost svog ranijeg gledišta⁷³ tvrdnjom »Već prema tome hrvatska kajkavska književnost dobiva u »Molitvenim knjižicama« od god. 1560. (izgubljeni molitvenik djelomično sačuvan u Milovčevu *Dvojdušnom kinču*, op. E. H.) djelo starije od svih ... kajkavskih izdanja iz druge polovice 16. vijeka, a starije i od prvih izdanja hrvatske protestantske književnosti. Prisanlanjanje psalama kajkavskih oficija na hrvatsko-glagolske psaltire čini vjerojatnim i to, da je kajkavskih oficija u rukopisima moglo biti i mnogo prije god. 1560., pa je i prema tome *hrvatska kajkavska književnost starija i od hrvatskog reformacijskog pokreta uopće.*«⁷⁴

Danas još uvijek ne raspoložemo očuvanim spisima kajkavske književnosti koji bi se mogli datirati u 15. stoljeće, ali kako znademo mnogo više nego što se u vrijeme Fanceva (i Kombola⁷⁵) znalo o intenzitetu i opsegu uključivanja kajkavskih elemenata u jezik kodeksa hrvatskoglagoljske književnosti 15. i 16. st. postoji puno opravdanje da fragmente ili cijele komplekse glagoljskih tekstova pisane kajkavskim (+cksl.) ili čakavsko-kajkavskim (±cksl.) jezikom ocije-

⁷¹ »Archiv für slavische Philologie«, 35, Berlin 1914, str. 382, bilj. 2.

⁷² *Ibid.*, str. 384.

⁷³ Čak zamjera M. Murku na tvrdnji da je primjer reformatora (hrv. i slov.) naveo hrvatske kajkavce na afirmaciju njihova dijalekta u sferi književne upotrebe. (isp. op. cit., str. 546).

⁷⁴ *O najstarijem bogoslužju u Posavskoj Hrvatskoj, Zbornik kralja Tomislava*, Zagreb JAZU 1925, str. 546. U istoj raspravi Fancev upozorava i na druge svoje radove nastale između 1922–1925. u kojima je »... istaknuto tvrđenje o egzistenciji narodne crkvene književnosti u kajkavskoj Hrvatskoj i prije Vramčeve *Postile* (isp. op. cit., str. 550). Pretpostavku da je hrvatska kajkavska književnost starija od sačuvanih spisa Fancev je ponovio i kasnije, god. 1937, u – po mnogo čemu još i danas aktualnoj – programskoj raspravi *Stara hrvatska književnost u današnjim srednjoškolskim udžbenicima* (»Hrvatska re-
vija« 11, str. 13–15).

⁷⁵ Kombola, očito, nisu dovoljno uvjerali argumenti Fanceva, pa on stoga u svojoj *Povijesti hrvatske književnosti* najopćenitijim potezima crta anonimne početke kajkavske književnosti (nabožne pjesme, liturgijski tekstovi poput *Postile*), napominjući da su ti počeci nastali »*nadovezivanjem na stariju pismenost glagoljaškog područja južno od Kupe*« (op. cit., str. 199), ne odlučujući

A kimь putem' se zove domь b(o)ži prvo *kai* vđahnu . 7 . mi d(ě)lь d(u)ha s(ve)tago v' adama drugo *kai* priě plťь našu o' d(ě)vi marie treto *kai* vđahne na kršćen'i k'dě dě primi duhь sveti . těmi puti zovemo se dom' boži . i moremo reći da ova crkavь e(stь) priběžišće naše . (f. 17 b)⁷⁶

... ko more se s pokačnietь *sopet'* prieti ... (f. 17 c – isp. na f. 18 e: ... i vrati se *opet* ...)

... tre dite sveti se ime tvoe i *kai* e(st') ime nega skazuju nam knige proročaske ... (f. 17 d)

Est' namь trěbi poiskati *kai* e(st') kupacь *kai* li e(st') proda vsa ěže imě *kai* li e(st') biser' ... (f. 18 c)

Moremo reći pučinu zakonь židov'ski a ribu moremo reći blaženu đěvu mariju ... mornare moremo reći proro // ke a ovi kup'ci . 3 . krali . a *kai* prodasē vsa ěže iměhu ostavišē prva svoē dēla *kai* bēhu oholi to se smērišē . I pročēe a biser' moremo reći gospodina gospodina našego ki se rodi o' đěvi da *kai* vzešē ovi krali k'da p r i d o š e i s k a t' vzešē . 3 . dari prvo bēšē zlato drugo tam'ěňь treto muro mast' predraga a *kai* skazovahu ti dari ... (f. 18 d – 19 a)

... v'změmo mudrost' ere bolša e(st') bogatastva mnoga a tam'ěna nemamo *kai hočēme vzeti* ... (isp. u istom tekstu pisanom drugom rukom na f. 57 c: ... *kai hočēmo vzeti* ...) a mura ne imamo *kai vzeti hočēmo* ... (f. 19 d)

... o' ke govori pis'mo *zdrava mor'ska zvez'da* božič mati ku imamo pohvaliti ... (f. 19 d) isp.: ... *zdrava Marija* milosti puna ... Bel 63)⁷⁷

⁷⁶ a, b, c, d = oznaka stupca na f. r i v.

⁷⁷ Valja, međutim, napomenuti da neke imenice *a-deklinacije* žen. r. (kao i imenice muž. r. s gram. morfemom -a) imaju vokativ jednak nominativu i u jeziku najstarije zbirke hrvatskoglagoljskih pjesama iz *Pariškog kodeksa* (god. 1380), isp. D. Malić, *Jezik najstarije hrvatske pjesmarice*, HFD Zagreb 1972, str. 148). Ista je pojava zabilježena i u jeziku *primorskih lekcionara* i drugih spisa naše srednjovjekovne književnosti u kojima nerijetko dolaze u istom kontekstu dublete vokativa s gram. morfemom -a i -o u imenica žen. roda a-promjene. U *Petrisovu zborniku* npr. dolaze takvi slučajevi uglavnom u završnim dijelovima kodeksa, gdje se osjeća snažna prisutnost kajkavske komponente (o sveta *čistoća* f. 299, *elena* f. 325, *gospoe mariē* – dublete, f. 336 b). Komentirajući Križanićevu tvrdnju da Hrvati »mogućt ako vozhotet« upotrebljavati nominativ umjesto vokativa, M. Hraste ističe da se ona »odnosi ... prvenstveno, ali ne isključivo, na kajkavski dijalekat jer je u kajkavaca vokativ oblikom jednak nominativu za sve rodove«. (*Prinosi poznavanju ...*, str. 33, podv. E. H.). U latiničkom *Vatikanskom hrvatskom molitveniku* srednjovjekovna himna *Ave maris stella* počinje šestercima: *Zdrava morskā zvijezdo / božja mati sveta ...* ali u molitvi: *Zdrava Marija, milosti puna ...* (isp. F. Fancev, *Vatikanski hrvatski molitvenik i Dubrovački psaltir*, Djela JAZU 31, Zagreb 1934, str. 27 i 5).

Est' nam' trěbi razumeti *kai* nam' skazue zvezda *kai* li . 3 . sln'ca .
kai studenacъ zlatъ . *kai* li mirъ . *kai* li ljudi ki se otvrgoše cesara .
kai li zvěr' ki progovori ... (f. 23 b)

... a *ukazati* niko(go)že ne umehu ... (isto na ff. 21 b i 58 a)
... i *zva* cesara i *vkaza* mu . 3 . sl'nca ... / ... i zač' se *vkaza* v
sl'n'ci ... / ... zato se *vkaza* roenъ na zemli ... (f. 23 c, isp. f. 23 d:
... a to se *ukazue* semionъ sinъ osipovъ ... ili ... a to nam *ukazue*
... – isto na f. 58 d – pored: ... to nam *kaže* ... na f. 24 a).

... *trdě* vrat' nice adove skruši(še) se (f. 23 d isto na f. 58 d)

... a *kai* tivera proteče ul'em' ... (f. 23 d isto na f. 58 d)

Mir *kai* běše meju vsěmi ljudi ... (f. 24 a)

... A *kai* behu pisani v birъ a to est' imehu verovati v nego (f. 24 a,
u istom tekstu na f. 58 d *nega*)

... A zvere *kai* progovori a to est' pl'kъ poganъski ... (f. 24 a)

... *kai* bě oholъ a to se učini k (ako) lavъ ... (f. 25 c)

Zanimljive su – kao indikacija odnosa glagoljaških pisaca prema
uvođenju kajkavskih dijalektalnih obilježja u jezik njihovih spisa –
varijante u istim tekstovima koji (pisani od različitih ruku) dolaze
u *Vinodolskom zborniku*:

... da ovoga se varimo *ča* reče am'broz' dusi zali ... (f. 20 b, ruka
B): ... da ovo se varěmo *kai* reče am'broz' dusi z'li ... (f. 57 d, ru-
ka D tako i dalje)

... s'da poišćimo *ča* est' beseda ova moremo reći da kada anjel'
(f. 20 b): ... s'da poišćěmo *kai* est' beseda ova moremo reći da k'da
anjel' ... (f. 57 c)

... i gredući tud'e zabi *ča* ei govori anjel' ... (f. 20 b): ... i gre-
dući tud'e zabi *kai* ei govori anjel' (f. 57 c)

... a tud'e ivan *čekaše* ovoga zlamen'ě ... (21 a): ... a tud'e ivan
čakaše ovoga zlamen'ě ... (f. 57 c)

Domъ cesarovъ *zač'* pade se ... (f. 23 d): Dom' cesarov' *kai* pade
se ... (f. 58 d)

... a *ča* padoše se bozi rimsci ... (f. 23 d): ... a *kai* padoše se bozi
rim'sci ... (f. 58 d)

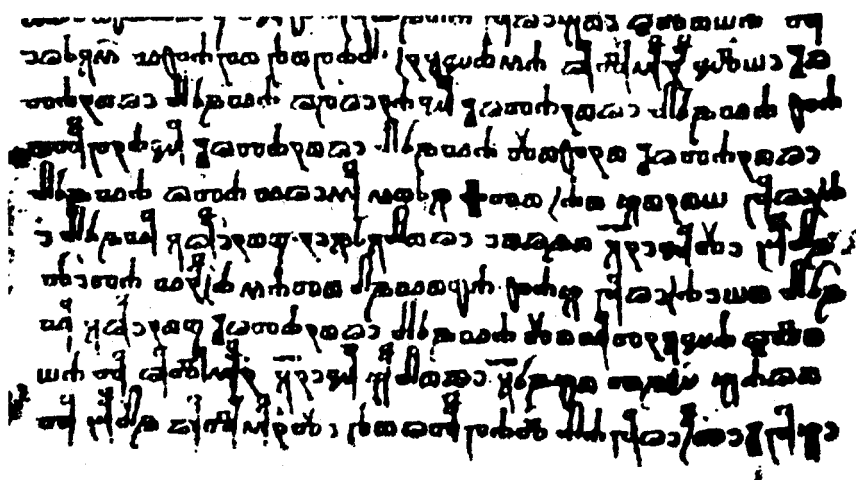
Ima, dakako, i obratnih situacija kada ruka D napušta kajkavizam
iz teksta pisana rukom B:

... i ezikъ *nega bu trpěti* muku ... (f. 26c): ... i ezik' *nega bude*
trpěti muku ... (f. 58 d). Sličnih odnosa ima u paralelnim tekstovi-
ma različitih zbornika: Da ono *ča* stari zakon' govoraše otai ... (*Vi-*

nodolski zbornik, f 7 d): Da ono *kai* stari zakon govoraše otai ... (Petrisov zbornik, f. 186) ili : ... da reka tivera tečaše *u'em'* ... (Vinodolski zbornik, f. 23 b): ... da tivéra reka ... *vulem* izavre ... (Petrisov zbornik, f. 40).

Isp. još iz *Vinodolskog zbornika* npr.: ... *o'trem'* kop'em' ... (f. 26 d); ... *nih'če* ne žalovaše ... (f. 27 a); ... i pride ta pregrešnač duša vkup s *goršimi* ... (f. 29 a); *Drugovič'* govorimo aganče boži ... (9 c) ili u bilješci mlađe ruke na f. 65 ... i nega sini *bru(mni)h* gospodi ... i dr.

Petrisov zbornik

/ *esrom'* *vzapi* pripadč k *nogama* *solomunu* *g(lago)laše* *Os / tani* se drěva *sp(a)senago* *Ostani* se drěva za / *stupnago* *Ostani* se drěva *žiz'ni* *Ostani* se / drěva *s(ve)ta* *vsemu* *miru* *A ti kai činiš'* *poseka / e* drěvo *osueniju . ne* *urodi* se *eisěi o' negože* *budě / treta* *vnuka* *mati* *děvica . zač'* *posekačěi* *drě / vo* *osueniju* *ostani* se drěva *životnoga* *Sli / ša* *to* *solomun' o' nego* *čudi* se *o' rěči* *těh' ča* *si / to* *budě* *solomun' že* *priступal' da* *posekuet' e* *I poče /*

... *križ'* *nositi* *a* *ne* *umreti* *k nedopirom'* *podobni* *su ...* (f. 4, isp. i: *nedopěřě* f. 27)

I *takov* *běteg* *sveti ...* (f. 22)

Ōtac' *ima* *vlast'* *sveta* *slovesa* *čisti* *pred* *ljudmi* *to kai e* *na* *sp(a)senie* (f. 24)

A *od* *toga* *nas vuči* *ta is'ti* *paval ...* (f. 25)

... *kotera* *zemla* *slнца* *ne* *vidi ...* (f. 27)

I more se primeniti vĕselie k petehu ki poe *vu* dne i v noći ... (f. 27)

... naigorĕšemu *hlapcu* ugoditi ne morĕ rata radi ... (f. 29)

Dragi sinu veliko e trĕbĕ biti mudru i poĉtenu i *brumnu*⁷⁸ ... (f. 32)

... ni rabine nega i *nikoterĕ* device, (f. 32; isp. joĥ npr. *koteru* 249, 264, *koteromu* 262, *koĹremu* 326 ...)

... a ti ne vĕĥ' sinu kuliko skoro zgubiĥ' to *kai* imaĥ' (f. 33)

Na dovole krat' e druzi kupe *kai* vazmu a beseda ima zakon' kako strela operena ... (f. 33)

... on gre *vun'* ... (f. 33); ... i ona imeĥe veliko *vuli* ... (f. 34)

... drug dr(u)gu ne hoĉetĕ dobra . ni brat' bratu ni sin' o(t)cu ni *g'botr gbotru* (f. 43, isp. i: *botra* f. 153, *botrom*, s *botrami* f. 334)

... toga *kai* ti e b(og)ъ posudil do vrĕmene ... (f. 49)

... povĕi mi *negdo* ... (f. 56)

... *bĕtĕžan'* zalim' *bĕtĕgom'* ... (f. 60)

... i poĉe e *vuĉiti* nasiĉajuĉi e ... (f. 64)

... vrag' va obrazi *kaĥ'i* ... (f. 76)

... *vu* no vreme ... (ff. 66, 77)

Zato to *kai* veruemo i takoe to *kai* ufamo ... (f. 78)

Videv ju kral' ... *vzljubi* ju za svoju kralicu ... (f. 81, isp. i: ... i bogom' *obljubljen'* za apostola ... f. 177 b)⁷⁹

... v nebeskom *ladan'i* ... (f. 81)

... *koteru* riĉ' (f. 92)

... ako *kai* prosiĥ o^t boga ne zabivai peĉalnih uteĥiti (f. 99)

... a glas tvoi vele *potulen* ... (f. 101)

... imei v pameti tvoju *mlednost'* ... (f. 106)

... *kai* tomu ostane puĥću na vaĥ' zmie krilate ... (f. 114)

... tre bi *nehal'* imeti leĉen'ĕ ... (f. 116)

⁷⁸ Pridjev *bruman* (st. vis. njem. *frum*, slov. *brumen*) Jagiću je jedan od dokaza (u ovom sluĉaju leksiĉkih) da je *Tundalovo viĉenje iz Petrisova zbornika* nastalo u kraju »wo der ĉakavische Dialekt schon zum kajkroatischen und kajslavenischen den Übergang zeigte...« (*Zur visio Tundali*, »Arch. f. slav. Phil.« XXXV, 1, Berlin 1914, str. 506). Valja ipak pripomenuti da ovaj adjektiv kao element srednjovjekovne feudalne, viteĥke terminologije (*bruman vitez*, Pz; *brumnih gospodi*, Vin. zb. itd.) dolazi i u tekstovima s južnog glagoljaĥkog podruĉja (npr. u pjesmi o sv. Jurju u Pariĥskom kodeksu – utjecaj sa sjevernog glagoljaĥkog podruĉja).

⁷⁹ Za *obljubljen* kao kajkavizam (u smislu *izabran*) isp. gornji Jagićev rad, str. 507.

- I potom' ako mu *bu* lagle ... (f. 120)
 .. ili bi takov' pop' ki bi ne umel' znati *kai* e greh' ... (f. 117)
 ... i *bu* ga edan' del vnutře a drugi vane ... (f. 122)
 ... *gdo* nih' ko godě blago našal« ... (f. 130)^{79a}
 ... va onoi *farě* poěl' ju es(t') ... přeđ svoju *faru* ... (f. 137)
 ... *kotero* es(t') znaměnie ... (f. 138 b)
 ... tr' bi mu kona za *vuzdu* vzal' ... (f. 148)
Vu vsoi tvari stoeć' ... (f. 159)
 ... *kai* e bog' naiprvo stvoril' ... (f. 165); ... eli *kai* v tom nebe
 (f. 166)
 Poiditě i vnidětě *vuskimi* vrati ... Oh' koliko su *vuska* vrata ...
 (f. 177: *ě* na mjestu etim. fonema *e*: poidite i *vnidete* ... imperativ)
 ... *vu* dne ... (isp. ff. 191, 192, 207 itd); ... i ta jure *stoprv'* ...
 (f. 177)
 Gdě e dan' v noći a noć' *vu dne* Dan' v slnci Noć v luně i v magle
 počiva (f. 192)
 ... to sta ti moi oči ljubi iju kuliko hočeš a mene *ne buš'* nigdare
 ljubil' ... (f. 195)
Moistr' r(e)če to *kai* si rěkal' (f. 197)
 ... a edni mudri a drugi *nori* (f. 207)
 I r(e)če selvekii *kai* es(t') sinu moi eda izagnaše tě ... (f. 222)
 Pomenu prov *kai* reče i(su)sъ ... (f. 222)
 ... *kai* e zla stvoril' sin' moi da tuliku muku trpi (f. 225)
 ... r(e)če emu luka nesi *kai* ti da agarъ ... Isus r(e)če nemu nesi
kai imaš' ... (f. 224)
 ... sin' *nor'* pečali matr' svoju (f. 240)
 One trete nedele biva *vuzam'* vazda (f. 241)
 ... da bi mu ěvil' *kai* se tim' anĵ(e)lskim' peniem' znamenavaet' ...
 (f. 243)
 Kada za sp(a)senie svoih d(u)š hote *nikai* odlučiti ... (f. 250)
 ... i teh' ubogih' ljudi ruke to *kai* ti iščeš' na nebesa su ... (f. 259)

^{79a} Produbljujući lingvistički nedorečenu tezu Ramovša (i Aleksića) o razvoju, *gdo* osloncem na *gde*, *gda* (*k-do* > *gdo* : *k-de* > *gde*), Junković zaključuje: »... *gdo* se može razviti iz *kto* samo u onim govorima koji imaju *gde*, *gda*. U sustavima gdje susrećemo *kadi*, *kade*, *kada* i sl. ... za oblik *gdo* nema opravdanja. Zato smatramo da se *gdo* razvilo na kajkavskom području, jer na njemu postoje uvjeti koji opravdaju prijelaz *k-to* > *k-do* > *gdo*.« (nav. dj. 290–291.).

- ... a on na *vulici* z *dět'cu* igra ... (f. 263)
- ... na *svoego* *tovariša* ... *kai* *trpimo* *vidiš'* *ča* *slišimo* ... (f. 270)
- ... *krviju* *hrstovoju* *ofarběna* (f. 290)
- ... i po *tom* *znamenie* *čakahu* ... (f. 301); ... *vu* *ta* *sela* ... (f. 304)
- ... *ot* *brega* *do* *brega* *edna* *brv'* *vuska* ... (f. 305)
- ... *da* *bi* *vas* *ěrđan'* *tekal'* *vu* *tu* *zmiju* *ne* *bi* *e* *mogal'* *naplniti* (f. 306, isp.: ... *črvi* *pizahu* i *preljute* *kače* i ... *prestrašne* ... f. 309)
- ... *nisi* *videl'* *veksih'* *muk'* ... (f. 308); ... *kako* *vstekli* *psi* ... (f. 306)
- ... a *tu* *sopet'*⁸⁰ *k* *sebe* ... (f. 313); ... *nom'* *vuskom'* *mostu* ... (f. 309)
- ... *kai* *si* *rekal'* ... (f. 324); ... *da* *nigdor'* *ne* *bu* *boli* ... (f. 325)
- ... *kai* *hoće* *napred'* *biti* ... (f. 325); ... *nere* *da* *mi* *bu* *naprěč* *smrt'* ... (f. 325)
- ... *privezete* *bliže* *plav* ... (f. 327)
- ... *kai* *su* *se* *bozi* *naši* *rassrdili* ... (f. 326); ... *vu* *sne* ... (f. 328)
- ... *kai* *puš'* *ove* *ljudi* *kako* *ovce* ...; ... *kai* *si* *vzela* *koludriče* *ruho* ... (f. 329 b)
- ... *kai* *spiš'* *istani* *gore* *i* *beži* *o-troe* ... (f. 328)
- ... *mnel'* *si* *da* *si* *mene* ... *ubil'* *kai* *si* *ubil'* *mega* *dragoga* *brata* ... (f. 329)
- ... *grčka* *gospodo* *poveite* *pravo* ... *gospodo* *rcěte* ... *poměnete* ... (f. 330)
- ... *grčka* *gospodo* *kai* *smo* *učinili* *reč'* *ju* *učinimo* *e* *i* *stvorom'* *rcěte* ... (f. 331)
- ... *ki* *beše* *premoćni* *vu* *rvane* ... (f. 332)
- ... *ne* *bu* *žrtva* ... *semu* *vitezu* ... (f. 332)
- ... *mneće* *ne* *vmreti* ... (f. 338)
- ... *pride* *on'* *strašni* *dan'* *v* *ki* *se* *bu* *duša* *ot* *tela* *lučiti* *tada* *bu* *ezik'* *čist'* ... (f. 338)

Strašno est' videti i slišati da se *bumo* ljuto *zlo* *mučiti* ... ni potom *bu* (f. 337) ... a onamo vidimo *kai* nam bude ... našu volju *bumo* malo ... (f. 338)

⁸⁰ Isp. Jagić, op. cit., str. 507.

... rad bi se v'maknuti da ne *bu* kamo ... misleći poběg'nuti da ne *bu* kamo ar' bude *trdo* držan ot anjel' i krěpko svėzan I reku emu anj(e)li vraž'i ki ga budu držali *čto* se žalostiš' ubogi č(love)če i *kai* se mećeš i zač' trepećeš' (f. 339)

... poidi v *špot'* tvoi zli k luciferu (f. 339)

I zato reče blaženi brnard ... otkud' ne *bu* se moći izneti molitvami ni blagom' ... (f. 339)

... i *vu* to mesto vsi pridu ki v smrtnih grěšěh' umiraju. (f. 340)

... žalostni grešniče tako *buš'* osuen ali misliš kamo bežati ... (f. 340)

... k mudrějšimi mene ne pristane *kai* ka mene ne pristočće ... (341)

... v hiše i v polače plemenitim u *varaše pulgarom'* u *klostre* mnihom' i koludricam' ... (f. 345)

... *vu* noi deželi ... (f. 346)

Ali mene nisu poslušali *kai* v škole moei počivaju ... (346)

... i ta *kai* trpe sikove i takove brige ... (346)

... To est' isto *kai* č(lově)kь vsěe to i požane a *kai* sveže to i pone-se ... (f. 348)

... povrz'se i *kačami živemi* ... (348)

Uz ovaj vrlo reduciran izbor primjera kajkavskih intervencija u jeziku *Petrisova zbornika* isp., eventualno, još i: ... kako mol *habi* svitu ... (f. 20); Ti takovi ljudi su podobni h' konju *štalivu ki se straši svoje tene* (f. 51); ... ki *shabi* v sebi *kip i podobnost* b(o)žiju ... (f. 69); učinē' esam' kako *norь* ... (f. 88); ... ki prave⁸¹ vino nas' e *izbētežilo* ... (f. 88); ... ako se budeš' drugomu *špotal' pošpotan'* buděši (f. 89); ... *bantui* se mudrostiju ... (f. 92); Ako pretrpiš *škodu* ... (f. 93); ... *galge* ... (f. 119); Ne služi *faitanim'* vinom' ni octēnim' (f. 120); ... a moguće klerga klergom *pokaštigati* ... (f. 149); on *strošak'* ki e imel' na put' dai ga tēm ki mogu poiti ... (f. 132) stvori svoi *tištament* ... i vse e razda ... na *špital'* ... i ubozem *hišnikom* (f. 302)

Citiranim se primjerima može pridružiti i vrlo proširena upotreba komparativa s oznakom -š- »*koja će u k(ajkavskom) d(ijalektu) go-*

⁸¹ »praviti in der Bedeutung reden: od mala do velika praviti« Jagić također ocjenjuje kao kajkavizam u jeziku *Tundalova viđenja iz Pz* (nav. dj., str. 507). Isti leksem dolazi međutim npr. i Marulićevu jeziku, *Bernardinovu lekcionaru* i dr.

tovo potpuno istisnuti ostale» (Z. Junković, *Jezik Antuna Vramca*, str. 211). Pored toga ovdje mogu biti relevantne još neke morfološke osobitosti:

a) pojave izjednačivanja nominativ = vokativ tipične za kajkavski dij. u kojemu već u »... 16. st. vokativ više nije postojao kao posebna gramatička kategorija ...« (Junković, op. cit., str. 209): »... amo *sinak'* na rastanci ...« (f. 229) ... o sveta *čistoča* ... (f. 299), ... *pariž'* povei mene nailěp'šu ... (f. 324), ... *pariž'* *pastirevič'* sudi i povei mene ... (f. 325 pored: *pariže*, *parižu* f. 325), a ima čak i paralelne upotrebe dubleta (vokativ i nominativ u funkciji vokativa): ... *acěliš'* o *acělišu* gospodine ... (f. 329) i sl.

b) Oblici infinitiva u jeziku pisaca *Petrisova zbornika* nisu apokopirani, redovit je infinitivni morfem -ti (-ći);⁸² funkcionalno su im oponentni oblici s morfemom -t / -ć (< -тъ, -ць) koji se uvijek realiziraju uz glagole kretanja ili one koji pretpostavljaju pokret, doizanje cilja. Opozicija -ti, -ći : -tø, -ćø je ovdje, dakle, oznaka očuvane funkcionalne diferencijacije *infinitiv : supin*. Karakteristična je za Pz zastupljenost supinske sintagme u tekstovima pisanim narodnim – čakavskim, čakavsko-kajkavskim ili pretežito kajkavskim – jezikom, prema mlađim predlošcima (legende, mirakuli, *Rumanac trojski*) gdje ga se, znači, ne može ocijeniti samo kao eventualan odraz utjecaja tradicionalnog crkvenog književnog jezika ili u člancima poput cikličkog apokrifna, '*čtenie ot sinov' izrailevih'*' (f. 217v – 226, isp. odlomak iz fotokopije) u kojima je arhaična crkvenoslavenska struktura intenzivno protkana čakavskim i – vrlo izrazitim – kajkavskim crtama. Nije neosnovano pretpostaviti da je ovakva zastupljenost supi-

⁸² Iz postojećih rijetkih prikaza i studija o jeziku spisâ čakavske književnosti 15. i 16. st. moguće je rekonstruirati tek opću sliku tokova procesa apokope infinitivnog -i: u *Šibenskoj molitvi* realiziraju se samo oblici na -ti, u jeziku najstarije zbirke hrvatskoglagoljskog pjesništva (2. pol. 14. st., u *Code slave II* pariške Nacionalne biblioteke) »Infinitiv uvijek svršava na -ti, -ći nijednom nije potvrđeno otpadanje krajnjeg vokala« (isp. D. Malić, op. cit., str. 163), a u *Zadarskom i Bernardinovu lektionaru* također su zastupljeni samo oblici s morfemom -ti (i u futuru, isp. M. Rešetar, *Primorski lektionari XV. vijeka*, Rad JAZU 134, Zagreb 1898, str. 154), za glagoljaški *Blagdanar* iz god. 1506. nisam zapazio posebnih podataka o toj pojavi u Vraninog raspravi o jeziku rukopisa (*Rad JAZU* 285). Za jezik pisaca svjetovne i duhovne književnosti 16. stoljeća može se zaključiti slijedeće: u Marulićevoj *prozi* (uvod *Juditi*, tumačenja) – s neznatnim izuzecima – prevladava -ti (isp. M. Hraste, *Crteže o Marulićevoj čakavštini*, *Zbornik Marka Marulića*, »Djela« JAZU 39, str. 253–254. Autor upozorava da »Ispadanje glasa -i u infinitivu nije bilo u običaju u starijim ispravama«, str. 253), u *prozi Ribanja P. Hektorovića* ostvaruje se samo infinitiv na -ti (isp. A. Mladenović, *Jezik Petra Hektorovića*, MS N. Sad 1968, str. 66), dok se Zoranićev jezik G. Ružičić utvrđuje odnos *kraćih* (-t) i *dužih* (-ti) oblika infinitiva kao 1:10. (*Jezik Petra Zoranića*, Bibl. JF knj. 2, Beograd 1930). U jeziku hrvatskih protest. pisaca »... infinitivnom nastavku -ti kadšto otpada krajnje -i.« (isp. F. Fancev, *Jezik hrvatskih protestantskih pisaca 16. vijeka*, Rad JAZU 214, str. 118).

na – inače eminentno kajkavske (hrv. i slov.)⁸³ crte – također jedan od činilaca kajkavskog utjecaja na jezik pisaca Zbornika. U svakom slučaju, u programima budućih dijakronijskih istraživanja s ovog područja (čakavsko-kajkavske interferencije u jeziku glagoljskih tekstova) valjalo bi naći mjesta i za utvrđivanje odnosa *-ti* : *-t* kao eventualne opreke *-ti* : *-t* ($\langle t\theta \langle t\tau \rangle$) tj. *infinitiv* : *supin* ili kao *-ti* // *-t* ($\langle t\theta \langle -ti \rangle$) = apokopirani // neapokopirani infinitiv,⁸⁴ funkcionalno, sintagmatski identične dublete i to u tekstovima pisanim čakavštinom (\pm cksl) i onima koji su karakteristični po čakavsko-kajkavskom (\pm cksl) hibridnom jeziku.

– *Primjeri ostvarivanja supinske sintagme u jeziku Petrisova zbornika*

... dopade s(veta)go petra i pavla poiti v rimski dvor *prodekovat'* ... (61), ... poide na selo svoje *kopat'* ..., ... pošal' e na selo svoje *kopat'* ... (294), ... poidosta se *kupat'* ... i sam prov' vnide *kupat'* se ... (222), ... i poidoše *emat'* pilata ..., ... i kada poide *spat'* (242), ... hoće poiti *služit'* ... (322), ... poide gospa elena *igrat'* ... (326), ... i potom' ide v troju troilus⁸⁵ *prosit'* ... (327), ... poslata ga da gre *iskat'* ... (327 – 2x), ... poslata oba *c(ěsa)ra* ... *prosit'* aceliša ... (330), ... poslata aekša *iskat'* aceliša ... (331)

Ovako zasnovan odnos isprepliće se, međutim, u jeziku autora *Pz* sa – karakterističnim za čakavštinu – gubljenjem osjećaja sintagmatske posebnosti infinitiva i supina⁸⁵ isp. npr. ... pridu *obrezati* otroče ... i to upravo u citatu iz *Evandělja* (Lk I, 59) gdje bi se – pod utjecajem tradicionalnog crkvenog književnog jezika – očekivao supinski oblik (*obrezat'*; u *Zo* taj odlomak glasi ... pridu *obrézats* otročete ...).

⁸³ Fancev ističe da se u jeziku *protestantskih pisaca* »Osobit oblik u supin (-t prema -t τ) nije ... više osjećao kao što se osjećao za ovaj oblik inače izgubio u štokavskom i čakavskom narječju, a kajkavsko ga je narječje sačuvalo do danas ...« (nav. dj., str. 118).

⁸⁴ Isp. npr. i M. Hraste, članak *Kajkavski dijalekt* u 4. knj. *Enciklopedije Jugoslavije*, str. 511, A. Belić, *Istorija srpskohrvatskog jezika* II/2, str. 133 i 295., J. Jedvaj, *Bednjanski govor*, *Hrvatski dijalektološki zbornik* I, Zagreb 1956, str. 309 (»Inf. i supin razlikuju se često u akcentu, a uvijek u tome, što infinitiv nikad ne dolazi bez i na kraju. Supin se upotrebljava uz glagole kretanja, da se naznači namjera kretanja...« (podv. E. H.), Z. Junković, nav. dj., str. 218).

⁸⁵ U *Kolunićevu zborniku* i rkp. IIIa 19 npr.: uz glagole kretanja – kao i uopće – redovito se ostvaruje infinitivna sintagma: – ... paki se vrati *izviditi* ... (34) ... ka bis'ta pošla *učiniti* ... (43 ... da e on' pošal' *učiniti* ... IIIa 19), ... imaš' poiti ... i *stati* ..., budući Moisei pošalb' na goru *govoriti* ... (52), ... potriba e poiti *učiti* i *prodikovati* i *činiti* volju ot'ca moega ... (56) ... nesihu ga *zakopati* ... (97), ... ako greš' *težati* ... (105), ... ki bihu prišli ... *utišiti* ... (103), ... ide i poče *prostiti* ... (106), ... ke bihu prišli *pomazati* ... (195). Rijetki su apokopirani oblici infinitiva: ... imamo boga *lubit'* ... (188), ... more stat ... (185: ... more stati ... 180).

Teško se nerijetko pri dijakronijskom studiju ovog književnog jezika koji je osebujna *čjelina*, splet općih razvojnih tendencija čakavštine (ali i specifičnih lokalnih crta), knjiških utjecaja (crkvenoslavenskih i ostalih) i kajkavskih crta odlučiti na definitivna razgraničenja, određivanje onoga što pripada govoru pisca, širem kontekstu (sjeverno) čakavske jezične stvarnosti 15. – 16. stoljeća nasuprot onome što je moglo – ali nije uvijek i moralo – biti nečakavskom crtom, obilježjem utjecaja drugog sustava. Tako je npr. jednostrana Jagićeva ocjena da zastupljenost kosih padeža nominalnog oblika pridjeva (žen. r.) u atributivnoj službi u jeziku *Tundalova viđenja iz Petrisova zbornika* predstavlja kajkavsku morfološku karakteristiku.⁸⁶ Iako, naime, razvoj u tom pravcu i jest tendencija kajkavštine, u vremenu *Pz* (i kasnijem) ta se morfološka crta podjednako sreće i u jeziku ostalih glagoljaških tekstova, pa i onih kod kojih se ne može govoriti o kajkavskom utjecaju. J. Hamm npr. za jezik *pravne dokumentacije* lošinjskih 'nodara *puplika'* 16. i 17. st. bilježi »mnogobrojne primjere« lok. sg. s morfemom *-i* < *ě* ... mjesto *-oi*, *-ei* pridjev često, a često i zamjenice (kada je u attrib. službi) ima kraći nastavak *-i*: *majki negovi* (d. sg) I, 3', *po dobri voli* 6', 14', 43 ... *v zemli pusti* 26 ... *v dobri pameti* II, 4, 8 ...«. ⁸⁷

Ista je stvar s Jagićevim uvjerenjem da prezent svršenih glagola u funkciji futura (u istom tekstu iz *Pz*) predstavlja sintaktički kajkavizam (isp. nav. dj., str. 507) jer kao što opravdano upozorava Hamm, pišući o sintaktičkim konstrukcijama u jeziku lošinjskih notara, »... Upotreba svršenog prezenta za futur koja je *kod čakavaca vrlo razvijena* ... ne bi trebala biti strana (ne bi trebala upućivati na neki strani utjecaj).«⁸⁸

⁸⁶ »Arch. f. slav. Phil.«, 35, str. 507 (primjer »k ednoi gore *veliki i vele strašni* ...), isp. i još neke primjere iz *Petrisova zbornika*: ... ne *zvziši se va veliki voli* ... (f. 27); ... i veliko imenie *daš' zli ženi* ... (f. 97); ... u *zli glumi* ... (f. 98); ... na *gluboci vodi* ... (f. 100); na *visoki gori* ... (f. 110); ... va *obličeni pokori* ... (f. 138); ... na *goli posteli* ... (f. 170); ... (f. 170); ... va *veliki resnoti* ... (f. 318) i dr.

⁸⁷ *Susački govor u prošlosti* (Lošinjski govor prije 400 godina), »Hrv. dij. Zb.« I, str. 25 i 42. Kakve su konsekvence razvoja na tom području pokazuje Hammova napomena o pridjevima u onom dijelu rasprave o govoru Suska koji se odnosi na *današnji govor Lošinja* »kod pridjeva se, iako se u nom. jednine dobro razlikuju nominalni i pronominalni oblici ... u kosim padežima upotrebljavaju *samo složeni oblici*, a od nesloženih su nešto običniji tek lokativi npr. s prijedlogom *po* ... (op. cit., 207).

Fancev uz općenitu konstataciju da su »Završeci nominalne deklinacije u pridjeva osnova ženskoga roda dolazili ... još i u cijelom 16. vijeku, a samo još rijetki tragovi dopiru i u 17. vijek ...«, navodi i podatak da se u jeziku protestantskih pisaca nailazi na »*Nekoliko potvrda* za nominalni oblik u ovim padežima (dat. i lok., op. i podv. E. H., isp. nav. dj., str. 101).

⁸⁸ *Nav. dj.* str. 42–43 (podv. E. H.). O prezentu perf. gl. u sintakt. službi futura u staroj kajkavštini i čakavštini isp. i Belić, *Istorija sh. jezika* II/2, str. 220. Neki primjeri iz *Pz*: ... ako *ě poidu za tobu ti zali dusi popadu me i urgu me va večni ogan* (f. 303) ... *vekšu muku primet'* ... (f. 307); ... zato v moju školu *vnidu* ... (f. 347).

U sklopu ovih razmatranja valja spomenuti i Jagićev navod o oblicima imperfekta s rotacizmom tipa ... ne *moraše* vniti ... , i dr. (< možaše) kao morfološkom kajkavizmu u jeziku *Tundalova vide-nja* (iz *Pz*, isp. *nav. dj.*, str. 507). Takvih primjera ostvarivanja jâ rotacizma u sekvenci *V ž a > V r a* (a ne samo pri normalnim uvjetima akomodacije *ž : e* u sekvenci *V ž e*) ima u *Petrisovu zborniku* priličan broj u svim njegovim dijelovima: *moraše* (43, 142, 293, 304, 305, 311, 317, 331) ... *morahu* (310, 328), *morahove* (82), *morahota* (308).

Kolunićev zbornik (III a 51)
(s varijantama iz rkp. IIIa 19)

ꙗко ѿ бушѣ ходилѣ и живелѣ по
 тѣхъ трихъ путехъ ко е мудро
 стѣ и правѣ да и права вѣра . Го
 ов(о)ру да оцѣшъ помилowanie nai
 ti od' b(og)a na vomъ svitu
 i na nom' ti oцe dati sl(a)vu
 svoju. I to estъ koliko k dru
 gomu delu od' m(i)losti b(o)ž(a)
 st(vene)
 Gov(o)ru v tretomъ delu ki
 n(a)sъ uči mudrosti . Ti
 (f. 162 b)

(A)ko *bušъ hodilъ i živelъ* po
 tihъ trihъ putehъ ko e mudro
 stъ i prav'da i prava vĕra . Go
 ov(o)ru da oцešъ pomilovanie nai
 ti od' b(og)a na vomъ svitu
 i na nom' ti oцe dati sl(a)vu
 svoju. I to estъ koliko k dru
 gomu delu od' m(i)losti b(o)ž(a)
 st(vene)
 Gov(o)ru v tretomъ delu ki
 n(a)sъ uči mudrosti . Ti
 (f. 162 b)

- ... ako ta hin'ba ali ta laiha ku ti činiš ako est' proti zapovedem gospodina boga ... prodajući riči za no ča *ne bu* vridno ... (3)⁸⁹
- ... da budešъ počtenъ i dobro naučenъ i *spametanъ* (30)
- ... ožur'nikъ e *gor'ši* nere pakalъ. (35, u III a 19: *gori*)
- ... da morešъ razmisliti po ki račun' se more *včiniti* ... (37)
- ... vele *vek'su* ričъ rekalъ ... (41)
- ... r'ci mi ti mužu ili žena ... (55, isp.: ... o mužu i ženo ... 119)
- ... v trihъ d'nehъ hoćeš' ju *sopet* načiniti. (81, u III a 19. *opet*)
- ... po ednoi, *nečisti* nenvisti ili neprič'z'ni (88)
- ... i podob'nihъ ka vsimъ živinamъ ke se mogu zreći do *main'šega* ... (93, iz Korizmenjaka III a 19; varijante u Kol: *izreći, naimanega*)

⁸⁹ Izuzev kod fotokopije gdje je dana originalna folijacija u svim ostalim slučajevima navodi se uz primjer stranica Valjavčeva izdanja *Kolunićeva zbornika*.

... očistite se od greha i *umuite* (95, u III a 19: *omiite*)
 ... ako *bušъ* poslušanjъ i bočl' se proklets'tva ... (97, u III a 19: *budeš'*)
 ... da to trete stan'e est' *naibol'se* i estъ *bol'se* od zamužnicъ. (101, u III a 19: *bole*)
 ... da *vnogimi* načini duše muče se i v' *mnozihъ* mestihъ ... (102, u III a 19: *mnogimi*. Ima i obratno: u Kol »*mnogimi* ričami« 46, a u III a 19. na istom mjestu »v'nogimi riči«) ili »Kol *mnogi* doktori« 43, a III a 19 »v'nogi duktori«)
 ... i poide vanъ iz groba i biše *obezanъ* rukama i nogama. (103, u III a 19: *obvezan*)

(napomene uz promjene u strukturi nekih konsonantnih skupova)

Ako je u jeziku nekog kodeksa koji pripada korpusu rukopisa karakterističnih po interferenciji dijalektalnih crta, površinskoj impregnaciji i neutralizaciji osnovnog čakavskog sloja nekim kajkavskim značajkama, *redovito* očuvana struktura konsonantskih skupova *tvr-, vl-*, onda se pojedini slučajevi izmjene njihova fonemskog sastava (redukcijom labijalnog elementa: *tvr- > tvr- vl- > vl-*) metodološki s dosta opravdanja mogu kvalificirati kao jedan od činilaca kajkavskog obojenja jezika. Takve su mijene u sferi konsonantizma, naime *izrazita* vlastitost kajkavskog dijalekta s dijakronijskog stajališta⁹⁰ (isp. npr. nav. dj. Z. Junkovića, str. 119–120). Nije stoga vjerojatno slučajno da u jeziku Pz – s njegovom karakterističnom postupnošću u pogledu uvođenja kajkavske komponente, sve intenzivnije prisutne prema završnim *čtenjima* kodeksa – tako reducirani konsonantski skupovi dolaze najčešće upravo u posljednjoj trećini Zbornika. Isp. npr. – ne baš brojne – primjere s ispadanjem *v* ispred sonantnog *r* u leksičkom morfemu *tvrd-* (> *trd-*): *zatrđi* 215b, *utrđi* 328 (: *utvrđi*)

⁹⁰ U svom, već spomenutom radu o Vramčevu jeziku kojim je nesumnjivo obilježena jedna nova etapa u istraživanju kajkavskog dijalekta, Junković, među osobinama karakterističnim za kajkavski konsonantizam s dijakronijskog gledišta navodi i sljedeće:

»1. Kons. *v* gubi se u skupu *vl* na početku monema i iza konsonanta ... u skupovima *bv, tvr, -vstv-* ... Na početku monema ispred *s, zr* ...

4. Prijelaz skupa *mn* – u *vn* – ... 8. Skup *žr* bez umetnutog *d* ...

9. Postojanje skupa *hk* (-gьk-, -kьk-) ...« isp. op. cit., str. 119–120).

S malim izuzecima sve ove osobine zastupljene su npr. (s različitom čestotom) i u jeziku brojnih *čten'ě, i 'kapitula Petrisova zbornika*. Nije nezanimljivo, npr. da pored redovito očuvanog skupa *mn* -(ogi), skup *vn* -(ogi) dolazi tek na samom kraju *Zbornika* gdje kajkavizam postaje najintenzivniji i gdje dolaze kapituli pisani gotovo samo kajkavsko-cksl. jezikom. (isp. *vnožemi* f. 338) U jednoj uporednoj dijakronijskoj raščlambi trebalo bi istražiti karakteristike mijena konsonantskih skupova u glagoljaškim tekstovima pisanim čakavštinom (± cksl.) jezikom, kajkavsko-cksl. kao i u kasnijim (16. st. i dalje) djelima kajkavskih pisaca (kao što je učinjeno za Vramca).

159), *trdo* 339 (: *turdi* 49) ili *vl-* (> *l-*) u leksičkim morfemima *vlas-* i *vlad-*: *lasi* 203, 328 (... *tvoih' žlteh' lasi* ...), *lase* 332 (: *vlasi* 26, 108, 115, 224b, *vlase* 332b; isp. *tip*, *trd-o*, *las-i* danas u prijelaznom kajkavsko(slov.)-čakavskom govoru Draguča, u govorima kajkavske baze u Gorskom kotaru ili istočnijem osnovno čakavskom govoru Generalskog Stola, Bosiljeva i njemu bliskim govorima prema Karlovcu i kupskom luku kojima je nametnut kajkavski i štokavski uticaj. Građu o tome v. u izvještaju o terenskim ispitivanjima P. Ivića, *Prilozi poznavanju dijalekatske slike zapadne Hrvatske*, Godišnjak Filozofskog fakulteta VI, Novi Sad 1961, str. 193–202). Odnos *vl-* // *l-* u *vlad-* smjenjuje se podjednako u čitavom kodeksu: *ladati* 91b, *lada* 96b, *ladan'e* 80 (: *vladan'e* 42b), *ladan'i* 81, *lasti* 148b, 214, 257 (: *vlasti* 80); isp. i *lastiti* 106 (*vlastiti*). Prethodni kriterij može se primijeniti i na skup *vn-* (< (disim.) *mn-* u leksičkom morfemu *vnog-* koji u Pz dolazi rijetko; potkraj rukopisa (f. 338) zabilježio sam *vnozēmi* (f. 338, isp. *mnozemi* f. 233b) pored inače redovitog *mnog-*.

U Kolunićevu i Grškovićevu zborniku zastupljeni su – pored redovitog *mnog-* također pojedini slučajevi sa *vn-*. Za jezik hrvatskih protestantskih pisaca Fancev konstatira: »... grupa *mn-* mijenja se često u *vn-* ...« (*Jezik hrvatskih protestantskih pisaca*, str. 205). Kvalifikaciji pojave skupa *vn-* (< *mn-*) kao elementa kajkavskog utjecaja u slučaju sjevernih i sjeverozapadnih tekstova pisanih čakavsko-kajkavskim jezikom ne protivurječi činjenica da se disimilacija skupa *mn-* > *vn-* (naročito neinicijalnog *-mn-* > *-vn-*: *tavnost*) sreće u jeziku nekih latiničkih čakavskih rukopisa s južnog, zadarskog područja: u *Zadarskom lekcionaru* i *Žičima sv. otaca* (dok u jeziku *Bernardinova lekcionara*, M. Marulića, P. Zoranića i P. Hektorovića ostaje nedisimilirani skup *-mn-*).

... nailipla i *naibolša* dobrota ... (142, u III a 19: *naibola* i *nailipla* e dobrota)

... hiti va nъ tri *dar'de* i umori ga (151)

... oni *mnogo* kratъ ugone a to estъ začъ *vnogo* kratъ ... (154)

... g're okolo hvaleći se da ju e *kuševalъ* ... (157, isp. eksplikativne sinonime *kušne* i *celuje*, Bel 47)

... a to estъ kada bi opljuvanъ nečistivimi slinama i *hrač'ki* nega sveti obrazъ (164)

... imi slavu *vu* utrobi devi marie matere svoee ... (197)

... stari *kur'bišo* oholъ i super'bivъ ... (198, isp. s vrbom *kur'bac'* u Petrisovu zb. f. 150)

... da imaju *vek'še* nečisto naslaen'ě ... (201, u III a 19: *veće*)
... *vzdvig'nete* se i vstanite ot sna ... (202, oznaka -e- u pl. imperativa; u III a 19 čak. oblik: *vazdvignite*)

... ki biše zlo *oblečenъ* ... (205, isp.: *odivenъ* i *obuvenъ* 30). Komentirajući jezik *Čtenie na vznesenie bogorodice* (Pz f. 79–81) Vj. Štefanić zaključuje »... sluti se kajkavska blizina u *oblekla* (79v), *bolšu* (80)« (Glagoljski rkp. o. Krka, str. 366).

... ere si prie *huiše* dalъ a naiposlî ... *naibolše* ... (206)

... ne more viditi ... kako *nedopirъ* slnač'ne zare ... (233, u III a 19: *pr'par'čače*)

... da nastave drugovъ *takaiše* (vъ) ... (233, isp. u Bel 110: *takajše* vnoga ... čuda)

... edanъ od *naivekšihъ* ... (238)

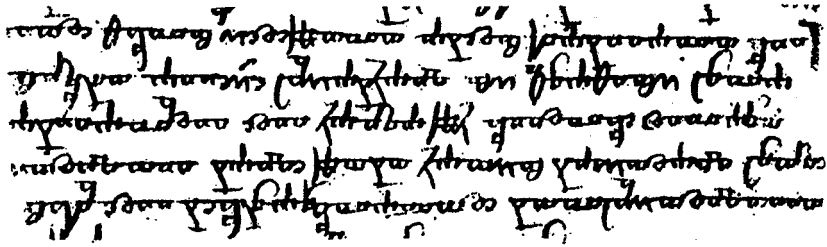
Pis'mo ih zove takoe *gud'cemъ* ... ko obaljuje se vasъ v laenъ (257: edna *svina* 140)

... zali človici su kao i psi *vstekli* ... (263, isp.: ... kako i pasъ *stek'li* ki gre ujđajučî ... 133)

Naša radost' se e obratila v plačъ naša *tancaniě* v bolēzanъ ... (269)

Isp. još npr.: ... da bi imelъ niku dobru opatiju ili *plebaniju* ... (127); ... *moistri vsihъ lasti* ... (237 III a 19, u Kol: *meštri* vsakihъ); ... govorimъ da onъ ki vzim'le dobro *cirkov'no* (u II a 19: *cirkveno*) i ki dae crīkve va fitъ ljudem ... (127). Postava *cirk(o)v-* rijetka je u jeziku hrvatskoglagoljskih spisa obilježenih čakavsko-kajkavskim interferiranjem (redovita je zastupljenost postave *crěk-, crik-, crek-*). Za sinhrono odnose tih postava na pokupskom i istarskom prostoru isp. citirani rad P. Ivić a, *Prilozi poznavanju dijalekatske slike zapadne Hrvatske* gdje se u odjeljku I *Govori kajkavske baze u Gorskom kotaru* navode oblici: *cerkof* (Gerovo), *cierkof* (Skrad), *cerku* (Čabar), *cerkva* (Severin na Kupi), ali *cirkva* u govoru Fužina za koji P. Ivić, međutim, kaže da se »... i inače izdvaja elementima severnočakavskog uticaja ...« (str. 193). U Buzestini (Draguč) bilježi Ivić *crekva* (str. 198). Belostenec (*Gazophylacium I/477*) pod *Ecclesia* navodi »1. Templum, *czirkva*, *czarkva* ...« reprint, izdanje »Liber« Zagreb, 1973.)

... vrhu vsega da se *oprostraniju* ... (223); ... i želiju zla vrimena (3. l. pl, isp. s 1. l. sg. *želežu* u Pz, f. 278); *nih'če* (f. 338) i dr.

f. 80

/ ti se zovu mesečivi a nesu hantavi ot
 (h)udobi a tem'e pomankal' um i razum prva
 (h)antavost est kada č(lově)k ot svoje stvari
 mislit na le čini *kai* mu na misal pride
 (dr)ugo est ne obarovati se ni *vpomisliti* /

Mudri sokrates piše veća *bruma* est bežati kada e nevolna nere krepko
 stati tere umreti mudri piše *bruma* est mnogimi zakoni prvo č(love)-
 ku biti *brumnu* kada uteći ne more te mu e umreti a to est *bruma*
 silna drugo est *bruman* on ki se e naučil čtati ... (f. 830)

... dokle č(love)kъ mise posluša ni se stara ni *beteže* zač v jistvini
 dreva životna adam ne staraše se ni *betežaše* ... (f. 65)

(iz Muke)

(110b) <i>Kaštigajte</i> grišno telo
(isp.: »a človeka kaštigati.«
na f. 134b) ^{90a}	(141a) Tu Petar <i>tretič</i> zatai
Isusa (iz didaskalije)
(112b) <i>škoda</i> mnoga učinena	(151b) i <i>špot</i> nad nim ki činiše
(isp. i iz didaskalije na f.
154b: Tu Židove špotaju se
i reku, i dr.)
(113b) vijte ino ne <i>včinite</i>	(153a) <i>manši</i> meni kako zgine
(115a) ovo j' tribi učiniti ednoga
j' tribi <i>vmoriti</i>	(111b) Oh, <i>nevolna Magdalena</i>
nad vse žene <i>tužna žena</i>
tva veselja nač te priti
ako vavek <i>buš goriti</i> (isp.
identični kajkavizam na f. 8
rkp IVa 47)
(128b) gda sin boži <i>bu umriti</i>
rai se oće otvoriti	(125b) Otče slavni častne sile pro-
šne moe <i>bute</i> t' mile
(130a) Ako toga ti ne <i>včiniš</i>
mene mudrost ti raščini(š)	
(138a) mnuju da misal ta će biti
da t' <i>buš vidit</i> sinka
mriti	

^{90a} Isp. »*Kastigam, kastigujem* ... Punio ..., Gazophylacium II/162. U Vrančića prema *castigare* dolazi u alineji »dalmatice« : *pokarati*.

⁹¹ Isp. *zavman* u *Petrisovu zborniku* (f. 96). U Kolunićevu *Korizmenjaku*: *zaman*. Za iste lekseme u *Zrinijadi* Pavletić kaže »Riječ *zaman* i *zavman* govori čakavac običnije »*zamanj*« (op. cit., str. 216).

- (129b) Tu pride Mudrost v sviti
ruzatni. noseč 2 kači i zrcalo
... (iz didaskalije)
- (133a) *zavman*⁹¹ ta trud tvoji ne bu-
de
- (135b) Nač si prišal, *Juda* dragi
(: O *Ijudo*, celovom li...
f. 135b)
- (137a) ako se *bu* on *srditi*
(139b) a v tom ino ne *učinite*
(: ča imamo *učiniti* 140b)
- (159a) tr na križi bu *visiti*

(iz *Uskrsnuća* i pjesama)

- (55b) Reci Mihovil *lotru* (iz dida-
skalije: Rafael reci *lupežu*
... f. 55b)
- (27b) O sestrice *Magdalena*
- (57a) Nu nam pravi, o Marija
(:Nu nam pravi o *Marie*
... f. 57b)
- (64a) Spomeni se *maiko diva*
(isp.: I znaj, gospe, majko
diva teško jur ga naideš
živa.
Slijedeći primjeri pokazuju
da je vokativ ponegdje bio
žrtvovan i radi rime:
- (153a) (Oh, pretužna Veroniko,
kamo mi greš moja diko)
Meštre dragi, vsih nas *dika*
ja te molim *Veronika*
Isto i na f. 154 a. Zdrava,
s(ve)ta, doh, *prilika* vridna
hvaliti do vik *vika*
Ima, dakako, i primjera
gdje nema takve uvjetova-
nosti zamjene vokativa no-
minativnim oblicima.
- (20b) Tada I(sus) *sopet* tuci na
vrata govoreć (iz didaskalije
isp.: a zda pride jur k nam
opet ... f. 60a)
- (57a) Ako *bu* Pilat *protiviti*
- (62b) Ne će *vnogi* čas biti

(primjeri su citirani prema transliteraciji F. Fanceva u radu: *Muka Spasitelja našega i Uskrsnuće Isukrstovo – dva hrvatska prikazanja 15. vijeka*, »Građa za povij. knjiž. hrvatske« 14, JAZU, Zagreb 1939, str. 241–287).

Grškovičev zbornik (VII 32)

/ 1 nihče I ki č(lově)k' sagriši pogibl e zakon' da ne / ki ima milost' zakon isplnjuje svoju skvrnu vse / zakoni pogubi kai b(og') obeča v tom' stoi kai ne obe / ča ki ga e vrid[a]n' išče mu e včini Ne gleda g(ospo)d(i)n b(og') / na hududobu (!) č(lověča)sku da po svoem' hotenju milostive / vsakomu Prav[a]dnoga b(og') ne odrene od ži-vota vičnog /

... i vidi množstvo kač' meju imi ... (f. 26 v)

... pogledahota na nebo i v zemlu i vidihota . 7 . duš grišnih' *ěvka-jućih'* i vapijućih ... (f. 26v)

... i otvet' dajuće pomišlenie bez' del' svojih kai dnem ili noćiju bu-demo činili ... (f. 30v)

... *odite* od mane ... (f. 32)

Ništar b(og') ne zapovida kai bi samomu b(og)u bilo razvi onomu prudi komu e zapovi skozi to bog istina e(st) ki sluze potribue ki mu e potribu *kotero* v nove vrimeni e(st) ... (f. 43 v)

Ništar s *vumom'* ni grišniku ča v nečistoti svoi is čistoće ... (f. 43v)

Ča g(ospo)din' b(og') va obeti obeča *včini* e (f. 44: a dobr ne more hudo *učiniti* ...)

... *vekša* sila e(st') i *vekše* dobro z bogom' nego s č(lově)kom' ... (f. 44)

Pravda vsagda dobroga srcem *lada* ... (f. 44 v); dobrimi anel' *la-daet'* ... (f. 46)

... *nori* sam hudo sebi služi ... (f. 44 v)

Pričtie b(og') e(st') vsego mira ki vsim *lada kai* obeča vola zapovi čineno e(st) ... (f. 45)

I zato *tretič'* poreče ... (f. 95)

... i *vmannega* smiha ... (f. 191)

... em' nas' i sveza nas' *vuzlom* ljubve svoje ... (f. 144)

I *vekšega* dara ne imihu čim kupiti ... (f. 176)

... kako e(st) mladei prosil svoega *moistra* ... (iz uvoda *Lucidara*)⁹²

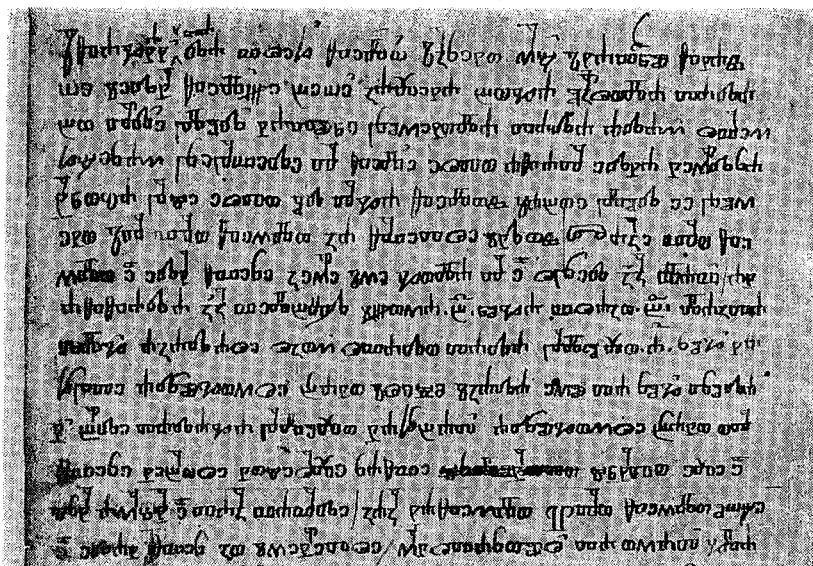
... zač' e(st) b(og)ъ tada *storil'* s(vě)t' (291, isp. na 292 str. *stvo-ril*)

Asiě ta zemla v trideseti i četire *deželi* e široka ... (302)

... tada *storet* veliki ogan ... (303, isp. i str. 322: ... zač' e *storen*

... pored: ... čim e zemla *stvorena* ... 300)

⁹² Primjere iz *Lucidara* u Žgombićevu zborniku citiram prema Milčetićevo izdanju teksta («Starine» 30, JAZU, Zagreb 1902, str. 257–334) u kojem inače valja ispraviti neka pogrešno transliterirana mjesta.

f. 15 v

Izagnan tada vseh' zel'i i koreni moč' i naturu znač
 še i edno zel' je beše ka žena bi ga okusila tada
 bi tud'e plod' nature promenila tada adam' svoem'
 hčeram' prepovede to zel'e esti a zato edna nemudra
norica poče esti od toga zeliē i abie plod ee prom
 eni I to v toi zemli ka zovet se indiē Takoe v toi ze
 nuli e(st) edno zvere kemu e ime gila to e(st) spred k(a)ko
 lav'a nazzada k(a)ko velbljud i jūma . 2 . roga vsaki . 2 . lakta
 dle' a kada se s kim' svadi tada položi . 1 . rog' na
 hrpte a drugim se brani i seče i kada emu ta rog' *troda*
 n' bude tada ga položi na hrbat' a drugim' se brani i to
 zvere ne boi se ničesože razve črvnoti eže e(st')

(odlomak iz *Lucidara*)

... v lete e(st) slnce silno močno a v zime madlo i vlečet' k sebe v lete
v'lhkost i maglu ... (324, isp. npr. u Petrisovu zborniku ... va velike
mlednosti ... f. 312, ... *mledno* vzdihati ... f. 307 Belostenec u, 10
propovijedi navodi sinonimski niz: ... gine, *mledne* i sehne ter vene
 ... str. 92. U *Koluničevu zborniku* dolazi *v'h'ke*: ... ki drže riči *v'h'ke*
 za to da veče teže ... 241 dok u paralelnom tekstu iz *Ivančevičeva*
zbornika stoji *vlhke*. U Belostenca: *vuhkoča* = *humor*, *humiditas*, *la-*
tex, *liquor*, itd.) ... i ta e(st) plna zmi i gad' i tu tečet *vstekloe* mo-

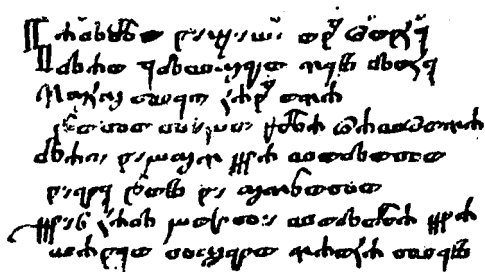
re ... (312). Ne bih rekao da je Milčetić u pravu kada zaključuje da »eto naš glagoljaš nije upotrebio tu riječ u hrvatskom kajkavskom (podv. E. H.) obliku *stekli već* u češkom »*vstekli*«. Petrisov glagoljaš nije opet razumio što znači *vstekloe more* pa je odatle načinio *stekleno more!* Belostenec ima *stebel*, Pleteršnik *stebel*, ali i *vzteklost* (*die Wuth*) – »*vztekli*« za cijelo ne bijaše običajno našem glagoljašu čakavcu.« (isp. op. cit., str. 286). Iz prethodnih primjera vidljivo je da su »našem glagoljašu čakavcu« koji je pisao artificijelnim čakavsko-kajkavsko-cksl. jezikom bile podjednako običajne i blize obje varijante (*Petrisov zbornik, Koluničev zbornik*) ovog leksema, jer ti glagoljaški pisci sigurno nisu uvijek kada bi pisali *vstekli* (psi i sl.) imali na umu češko *wztekly, već* domaće, kajkavsko *vstekli*.

Karakteristični su i redoviti komparativi s oznakom -š-: *vekše, naiman'ša, težša* i dr. (isp. i zamjenu *o, u > o*: *trodan, bode*)

Fragm. glag. 99 (JAZU)

(odlomak Tomina evanđelja – apokrifno – 15. st.). Na očuvanom foliju dolazi akuz. karakterističnog kajkavskog leksema *ērka* (... kako ima pravile dvi *ērku* posredē ž vidiši ...) i intenzivan ekavski refleks *ě* (*videše, veši, detića, pradedi, veste, letb, veruete, vedě, otvečati, razdeleni, razumei, mne ...*) po čemu Štefanić zaključuje »da je fragmenat pisan negdje u zapadnoj Hrvatskoj, možda među kajkavcima.«⁹³

Rkp IV a 47 (god. 1556)

Kad li nećeš ino sinko
dai odvuci moč diko
Muku tvoju ka no ima
priti tebi zla savsima
da ju ne *bum* ja viditi
nego priě ne umriti
jer kad bih te vidila ja
va noi tugi⁹⁵ maika tvoč

(5) skote, zmiije i vse zviri
ribe, <i>kače</i> , ptice s perji ⁹⁴	(22) i <i>včinimo</i> t' dobra mnoga
(11) zač ćeš <i>stopru</i> ti imiti	(31) kad <i>buš</i> vidit sinka mriti
(12) da stvar ta <i>bu</i> voli mojoj	(45) mnim da s' <i>nora ali smamna</i>
(19) ki bi stvar tu <i>včinit</i> imil	(36) Gdo me oće jur spričati
kad me Marta <i>bu karati</i>

⁹³ Glagoljski rukopisi JAZU/I, str. 52.

⁹⁴ Primjeri su citirani prema Valjavčevu izdanju rkp. IV a 47 (*Stari pisci hrvatski* 20, JAZU, Zagreb 1893, str. 1–68).

⁹⁵ U Valjavca pogrešno: *tuzi*.

(8) Oh nevolna Magdalena
nad vse žene tužna žena
tva veselja na č te priti
ako vavek buš goriti
(isp.: slavna <i>divo</i> i <i>gospoje</i> , 9
ili: Magdaleno sestro moja ...
46) | (15) da bu puna misal moja
(22) Poj moj braje dragi Juda
(29) da me delo ne bu lažno
(39) ter se vsi nim pošpotajte
(45) ne čin štentat puka ovoga |
|---|--|

*
* *
*

Hibridni, čakavsko-kajkavski jezik već je u 15. stoljeću – posebice na frankapanskim posjedima, ali i ne samo na njima (Istra) – zastupljen i izvan književnih tekstova u sferi javne, službene upotrebe, naročito u glagoljskim listinama nastalim na potezu od Modruše i ozaljske regije pa sve do Brubna i Ostrošca na Uni, posjeda knezova Blagajskih. Ista će se situacija nastaviti kasnije u 16. i 17. stoljeću – na Krajinu iz vremena Zrinskih i njihova ozaljskog kruga – samo što će se u taj artifičijelni jezik uključiti i štokavska komponenta kao odjek izmijenjenih dijalektalnih odnosa na tom području uspostavljenih migracijama. Takvo stanje – i želju da se ono posredstvom interdijalekata nekako prevlada – demonstriraju čak i pisma kao intimni ljudski dokumenti. U pismu Nikole Zrinskog iz god. 1661. dolaze npr. i ovakva čakavsko-kajkavsko-štokavski obojena mjesta »ako što vam na pamet dojde, ako kaj triba već učiniti«. ⁹⁶

Iz listine od 21. IX 1403. izdane u Ostrošcu:

... g(ospo)d(i)n Мавръ *plebanuš'* ostrožački ...; ... plati knezъ Ivaniš' napl'ni svojim' blagom' vse kai se beše scēnil ... (Đ. Šurman, *Hrvatski spomenici I JAZU* 1968, str. 105–106; u listinama pisanim u Primorju i Istri *plebanuš* uže Hrvatske redovito dolazi u obliku *plovan'*: »*plovana* Jurja« u dobrinjskoj listini od 21. III 1400. ili »*plovan' Mavr*«, 1454. u Visočama kod Lovrana, *pop Mihovil plovan* moščenički u listini od 13. X 1484. iz Kraja u Istri i dr.).

⁹⁶ Cit. prema Pavletićevu radu *Pabirci po »Zrinijadi« Petra Zrinjskoga* (str. 115, bilj. 1). Pavletić navodi i primjere takva jezika iz pisama R. Levakovića zagrebačkom biskupu B. Vinkoviću (u čijim se odgovorima Levakoviću također susreću primjeri interdijalekata). Vončina u raspravi o ozaljskom jezično-književnom krugu citira ulomak iz poznatog predsmrtnog pisma Petra Zrinjskoga supruzi u kojem se isprepliću elementi sva tri dijalekta (isp. op. cit., str. 199). I M. Rešetar je svojedobno upozorio na to da su »diese Urkunden der kroatischen Magnaten manchmal interessante Beispiele der Mischung aller drei Dialekte, so z. B. ein von *Gašpar Kegevič od Bužima* um 1564–74. in Wien mit cyrillischen Lettern geschriebener Brief, wo zu lesen ist: *miłošt, jošte ča* (2) *posilem* (als Fut.), *budem pisal* (als Fut.), *kotori, z kra-licum, vnoga* 261. (*Die Čakavština und deren einstige und jetzige Grenzen*, »Arch. f. slav. Phil.« 13, Berlin 1891, str. 93, 161, 361).

Iz urbara kneza Grgura Blagajskog za podložnike u Brubnu (30. IV 1453.)

... pridoše pred nas sudac *Ferenac* s Podtržci i sudac *Franac* s Čelvikovčani ... proseći nas da bismo im tu milost učinili ... tako im učinismo tim zakonom ...; ... ako *bu* on vinograd daval . 70 . vidar vina ...; ... da nimaju veće *bantovati* ni *usilovati* ...; ... da ga e dlžan nih pristav *kaštigati* onom *kaštigom* ... (Š u r m i n, op. cit., str. 198–199, isp. *tko, ča mu e potribno*)

Listina pisana u Modrušama (1463)

... v' niednu službu malu ni veliku *polag purgari* ...; ... i za *vekšu* tvrđinu i verovan'e ... (Š u r m i n, op. cit., str. 233 isp. u listini iz Novog od 15. XII 1445 ... i za *veće* verovanie ...). Slično i u ostalim modruškim listinama, npr. u listini od 4. VIII 1463: ... z *visučum' pečatjum'* naše crikve katedral'ske kapitula modruškoga za *vekšu* tvrđinu i verovan'e ... (Š u r m i n, op. cit., str. 237)

Listina izdana 4. VI 1465. pod Lipnikom

... poli mee *purgarske* i platil sam ie na *kai* ě im'm dobru ... po zakoni toga *lad(a)ně ozlskoga* aldomašnike a *sopet* sa(m) ja Martin više imenovani prodal počtenim mužem ozlskim *rihtar*u Valeti Puc-koviću sa vsimi *purgari nega susedi* ... a ta list bě pisan pod pečat podkn(e)ž(i)na Matka graiščaka v Ozli v letech g(ospo)dnih tekućih 1465. ijuna miseca . 4 . dan a ja Ivan pop, *pl(e)b(a)n(u)š pod Lipnikom* pis(a)h ta list ... (Š u r m i n, op. cit., str. 243)

Listina Bernardina Frankapana od 20. IV 1498. izdana u Modrušama

... od Terstenika gori *obrĥ* mlake ...; od vode Kupe *grabom* na put pod dragu uprav na ...; ... i upelan'e *purgarov* naših ... (Š u r m i n, op. cit., str. 410)

Listina Bernardina Frankapana od 5. I 1497. izdana u Modrušama

... za takove službe plačju *učiniti* ... ali budu uzrok ke godi škode; ... kim godi zakonom ima ono *ladati*; ... i našim većim debelim pečatom kim *naša hiša v tom takovi poslu žive* ... (u smislu »koji naša kuća u takvu poslu *upotrebljava*«. Isp. tu formulu s Vramčevom napomenom o glagoljici: »On je (sv. Jeronim, op. E. H.) i načinil i ispravil pismo glagolsko ... kotero je on svojim ovde ostavil, kem i *vezda vse primorske strane i ovde neki živo*.« (iz *Postile*. Gornja listina u Š u r m i n a, str. 399–403)

Iz zapisnika veprinačke općine

... da le mozi župan i sudac pravdu učinit kako bu nim videt pravo ... (15. I 1500, cit. prema Štefanić, *Glagoljski rkp. JAZU II*, str. 101). Isp. u tekstu *Veprinačkog statuta: tolikaiše* čl. 31 (*Hrvatski pisani zakoni* u seriji *Monumenta historico-juridica I vol. IV*, Zagreb JAZU, str. 211–216)

Kastavski statut (1490)

dežeze (kapitul 34), *pripetil* (kap. 43) *škode*, *škodnik* itd. (kap. 64) *tretič takajše* (kap. 68) pored *tolikaiše* (kap. 69 i dr.; isto u urbarima: novljanskom, griškom, trsatskom i grobničkom). Cit. prema *Hrvatski pisani zakoni*, str. 181–207 (oba teksta uredio F. Rački)

Glagoljske identifikacije na listinama Barbare Frankapan – Berislavičeve (donacije Matije Korvina Barbari – Komogovina i Gradisa, posljednja četvrt 15. st.): *Za parno* knjiga mani na komogoino i gradisu ...; *Valuvana* mani ...; *Itataš* komogoino i gradisu ... (mađ. iktatás = statutio, isp. citirani rad M. Mesića *Pleme Berislavića Rad* ... str. 63, bilj. 2). Da je te bilješke vjerojatno pisala sama Barbara svjedoči zamjenica *mani*. Zanimljivo je u ovim bilješkama na listinama iz Komogovine, Gradise, kao i u slučaju listina iz Brubna i Ostrošca – dakle sve iz Pounja – kako u 15. st. relativno daleko na sjeveru od matične glagoljaške regije u glagoljicom (i čakavštinom) pisane dokumente prodiru fonetski i leksički kajkavizmi ili specifične tuđice – termini udomaćeni na kajkavskom području npr. *valuvana* (*valuvan*, fassus confessus ... isp. *Gazophylacium* II/553).

I u nekim drugim listinama iz 15. (poč. 16. stoljeća) pisanim u krajevima uz Kupu i Koranu zapaža se kajkavski utjecaj. Tako npr. u listini iz *Hutine* (1471.): i ponuja se jednuč i drugoč i tretič ... bratja moja ovo mi se je znevolilo i zpotrdilo ...; ... na potle ...; kano lastovito imenje ...; ... plebanuš Hutinski ...; ... za veću trdnost toga lista ...; ili u listini iz *Husića kod Kladuše* (1514): vsagda potr'ene ...; ... govoreći, bratja ... (vok); ... grivan žmekih . 80 . tr . 5; ... za veću pravdu i tvrdino i na vikovične potr'ene ... (R. L o p a š i ć, *Krajevi oko Kupe i Korane*, str. 16–17. Isp. i primjere hibridnog, čakavsko-kajkavsko-štokavskog jezika iz dokumenata 16. st. koje navodi Rešetar u *Die Čakavština* ... str. 187). Za detekciju kajkavskih elemenata u raznim registrima s *istarskog* područja iz 16. st. vrijedne su napomene Vj. Štefanića u II knjizi *Glagoljskih rukopisa JAZU*.

Sve ovo potvrđuje Vončininu napomenu da se »... još mnogo prije Petra Zrinskoga formirao ondje (na Krajini u 16. st., op. E. H.) saobraćajni jezik koji je sadržao elemente svih triju, dijalekata i kojemu se trag sačuvao naročito u listinama. Pojedini pisar (obično ča-

kavac, a često kajkavac) davao je svojim listinama osnovni pečat rod-
nog dijalekta, ali redovno i unoseći pojedine crte iz drugih dvaju
narječja.« (*Ozaljski jezično-književni krug*, str. 198). Nema sumnje,
međutim, da su pisari na području Krajine 16. st. »stvarajući... za
saobraćajni jezik interdijalekt« (ibid, 198) bili oslonjeni (kao – na
određen način – i oni u Istri) na praksu dijela pisaca glagoljaške
književnosti (i pismenosti) 15. st. s njihovim čakavsko-kajkavskim
(crkvenoslavenskim) jezikom kao rudimentom svega onoga što će se
kroz slijedeća dva stoljeća – 16. i 17. – događati na jednom razvoj-
nom pravcu našega književnog jezika.

*

Ovakav sumarni pregled kajkavskih elemenata u jeziku glagoljaš-
kih tekstova gdje su oni relativno najučestaliji (i najizrazitiji) samo
je, dakako, tek naznaka problema, upozorenje na potrebu iscrpne i su-
stavne lingvističke analize sviju spisâ karakterističnih po čakavsko-
kajkavskom interferiranju. Kako je u ovom trenutku istražen jezik
samo jednog takvog rukopisa – središnjeg po značenju doduše. – *Pe-
trisova zbornika* iz god. 1468. onda je, s obzirom na broj tih rukopisa,
prilično jasan izuzetan obim zadataka (čak i u slučaju kad bi se spe-
cifičnim metodološkim postupkom išlo isključivo na detektiranje i
obradu kajkavizma). A taj zadatak valja neodložno obaviti želi li se
uspostaviti neprekinuta crta hrvatskog književnojezičnog kontinuiteta
koji do sada nismo uvijek doživljavali cjelovito, u svim njegovim
aspektima i stvarnim granicama trajanja u vremenu i prostoru.

Prilog II

IZBOR PRIMJERA (UZ BILJEŠKU 2)

Derečkajev rukopis u kajkavskoj književnosti prve četvrti 17. stoljeća.

Kada je riječ o kontinuitetu i pojedinim etapama evolucije književ-
nojezičnih traganja i koncepcija u rasponu od 15-17. st. zasnovanih na
dijalektalnoj interferenciji: čakavsko-kajkavskoj, kajkavsko-čakavsko-
štokavskoj ili kajkavsko-štokavskoj onda je rukopis Turopoljca Ivana
Derečkaja – koji za 7 godina anticipira poznata načela o prirodi i funk-
ciji književnog jezika iz predgovora Glavinićevu *Cvitu svetih* (1628) –
svojevrсна spona između jezične prakse hrvatskih pisaca 15-16. st.
(glagoljaši u užoj Hrvatskoj i Istri, protestanti, pisac predložka molit-
venika *Hortus animae* Marinusa Nicolaia; Vramec, Pergošić i dr.) i
onih poslije Glavinića, od 40-tih godina 17. st. dalje, čija će aktivnost
biti vezana uz ozaljski jezično-književni krug Zrinskih i Frankopana
pa sve do Habelićeva »Opomenka« *Zrcalu Marijanskom* ili ranijeg
Vitezovića.

Od 30. prosinca 1621. do 22. siječnja 1622. I. Derečkaj prepisuje latinicom u svoj zbornik (koji nije lokaliziran), hibridnim kajkavsko-čakavsko-štokavskim jezikom, tri popularna djela iz repertorija srednjovjekovne književnosti: *Roman o Troji* (f. 1–14 r), *Aleksandridu* (f. 16 r – 69 r) i *Pripovijest o premudrom Akiru* (f. 70r–77v). Prva su dva teksta sadržana i u hrvatskoglagoljskim zbornicima 15. st.2 *Rumanac trojski* u Vinodolskom (djelomice na f. 36a-d) i Petrisovu zborniku (f. 323–332) u kojem dolazi *Pripovijest o Akiru* f. 96–104) i pripadaju istoj redakciji kao glagoljaški tekstovi (i najvjerojatnije su nastali prema glagoljskom predlošku), dok se *Aleksandrida* gotovo posve podudara s jednim zapadnoćirlijskim, čakavsko-ikavskim tekstom iz 16. st. (Roudnički rkp.).¹ Ne bi trebalo držim, u istraživanjima našeg jezično-književnog kontinuiteta olako prijeći preko činjenice da se postanak spomenutih glagoljaških kodeksa vezuje uz frankapansko područje uže Hrvatske – Petrisov zbornik s najvećom vjerojatnošću uz sâm Ozalj – a Derečkajev je zbornik F. Fancev svojedobno otkrio u fondu *čakovačke knjižnice N. Zrinskoga*.² Iako spomenute glagoljske tekstove (kao i pretpostavljeni glagoljski, čakavsko-ikavski predložak Derečkajeve *Aleksandride*) i Derečkajev zbornik razdvaja oko 150 godina, uočljiva je povezanost tih spisa s istom kulturnom sredinom, istim ambijentom zrinsko-frankapanskih posjeda. Polazeći od pretpostavke o postojanju elemenata svojevrsnog zajedništva među tim djelima naše srednjovjekovne proze i Vj. Štefanić npr. zaključuje »Zanimljivo je da naši tekstovi: *Roman o Troji*, o *Aleksandru* i o *Akiru* čine jednu srodnu skupinu čakavskih tekstova.«³

Sve ove činjenice potvrđuju opravdanost pretpostavke, da bi jedna usporedna raščlamba – tekstološka, književnopovijesna, lingvistička – Derečkajeva i navedenih rukopisa bez sumnje omogućila objektivnu prosudbu problema predložaka Derečkajevih

¹ Tekst tog rukopisa kritički je izdao V. Jagić. Tekstološki aparat zahvaća građu (varijante) iz još 5 rukopisa *Aleksandride* (sa srpskog i hrvatskog područja). Isp. *Starine JAZU*, knj. 3, Zagreb 1871, str. 203–331.

² »Wir haben auch in einer Handschrift aus der gewesenen Chakathurner Bibliothek des ungarischen Dichters Nikolaus Zrinski († 1666) drei Stücke dieser Literatur entdeckt, die bisher einem gewissen Ioannes Dereckay zugeschrieben wurden ... Wer dieser Ioannes Dereckay ist, wissen wir bestimmt nicht, doch wir vermuten, er könnte mit Ioanes Dereckay identisch sein, der im Jahre 1634, als ein Adeliger in Turopole erwähnt wird.« (F. Fancev, *Einige Bemerkungen zur Geschichte des Schrifttums in Croatien*, Archiv für slav. Philologie XXV 1, Berlin 1914 str. 379–413). Rukopis (papir, ff. 1–77, format 20 x 14,5 cm) je od god. 1893. – kao i čitava biblioteka N. Zrinskog – dio fonda rijetkosti i rukopisa Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu (sign. R 3495). Folijacija je olovkom unijeta u novije vrijeme. Sudeći po Derečkajevim latinskim zapisima (s datumima) uz svaki tekst, ti su tekstovi nastajali onim redom kako ih navodi F. Fancev (ibid, str. 388–389): *Aleksandrida*, *Trojanida*, *Akir*, ali su uvezani drugačije.

³ *Hrvatska književnost srednjega vijeka*, MH – Zora (iz edicije »Pet stoljeća hrvatske književnosti« I), Zagreb 1969, str. 304.

tekstova (što je naročito relevantno u slučaju *Aleksandride*, koju nemamo posvjedočenu u glagoljaškoj knjizi), pružajući istovremeno doprinos istraživanju književnih veza između sjeverne i prekokupske Hrvatske na početku 17. st. U tom kontekstu bi onda pojavu tih popularnih srednjovjekovnih spisa s južnog područja, čak još i u 20-tim godinama 17. st. na tlu kajkavske Hrvatske, valjalo moguće razmotriti i u njenoj psihološkoj determiniranosti. Dakle, ne kao anakronizam, već kao odzvuk određenih društveno-političkih uvjeta, atmosfere napetosti i svakodnevnih sukobljenosti s turskim – i ne samo turskim – pritiskom što je logično moglo oživjeti i *aktualizirati* ovu srednjovjekovnu vitešku borbenu i moralizatorsku tematiku posvećenu ratu, feudalnom poimanju časti i odanosti vladaru.⁴ Na osobit se način *Trojanida* (opsada grada i propast) i *Aleksandrida* («istočni jezici» i «istočne vojske» u napadu, pobjedonosni Aleksandrov pohod protiv Istoka) uključuju tako u sfere motivike i tematike Ferenc Črnka, Petra Zrinskog i Pavla R. Vitezovića (Odiljenje). Kada se znade da je jezik kajkavske književnosti 17. st. obrađen slabije od onoga iz 16. st., od nesumnjiva bi interesa bili rezultati lingvističkog studija tekstova Derečkajeva rukopisa među kojima ima određenih nijansiranja u zastupljenosti pojedinih dijalektalnih komponenata, specifičnih načina njihove aktivizacije: pored *ča*, *zač* i *što*, *zašto* u nekom širem kontekstu *kajkavski* će element redovito biti predstavljen ne s *kaj* već nekom drugom, fonetskom, morfološkom ili leksičkom kajkavskom odlikom; isp. npr.: »... *zač* biše v svadi s njim... I reče t o v a r u š njegov: »kralju i *svitli* gospodine, *što* bi onomu dal ki bi ti ga živa *povidal*?« I reče kralj: »V g o d n i č e moj...« (f. 74v) ili u Derečkajevu rkp. *što* prema *kaj* na paralelnom mjestu u Petrisovu zborniku: »*Što* si se obukla va to ruho koludričko?« (f. 11r) : »*Kaj* si vzela koludriče ruho?« Slično tome je i ovo:

⁴ Nije naime, bez osnove pretpostavka da je radnja *Trojanide* i *Aleksandride* (pa i *Akira*) mogla u Derečkajevo vrijeme i njegovoj sredini biti shvaćena i kao aluzija na suvremeno stanje Hrvatske, vrijeme kada su »ostaci ostataka« izloženi i turskoj opasnosti i pretenzijama Beča i njegovih generala (koje su sudbinski vodile Leopoldovu centralizmu i 30. travnju 1671). Kako je autor doživljavao sukob s osvajačem pokazuje i terminološka supstitucija (i time aktualizacija) na jednom mjestu *Akira premudrog*. Na f. 102 Petrisova zbornika govori se o tome kako car Alun (u Der. rkp. Alon) šalje poslanika caru Sinagripu koji je dao pogubiti Akira: I reče: »Cesare Sinagrepe, dai mi *dohotke*...« Isti tekst u Derečkaja glasi: Govoreći : »Kralju Sinagrepe dai mi *harač*...« (f. 74v; Zanimljivo je i da je u Derečkajevu rkp. *cesar* npr. redovito supstituiran *kraljem* – obično : kralj). To podsjeća na grešku popa Martinca, autora II novljanskog brevijara (i autora poznatog zapisa protiv Turaka) koji na jednom mjestu brevijara »sinove tarske« (filios *Tharsis*) pretvara u »sinove *turske*«. Ali dok je to moglo biti – i vjerojatno jest – podsvjesno, slučajno, Marulić npr. svjesno aktualizira radnju – poput Derečkaja – pa Holofernove časnike, nazivlje turskim nazivima (*vezir*, *subaša*). O načinu ova aktualiziranja govori npr. i ovaj odlomak iz *Aleksandride* u Derečkajevu rkp. u kojem se spominju *puške*: »i vse trumbite glasne udriše i organi, *puške* i razlike musike... (65 r). Prema *puške* u Roudničkom rkp: *praskavice* (322).

»Se spiš vstani gori...« (f. 8r) a u Petrisovu zborniku : »Kaj spiš istani gore...« Isp. npr. još i :... da se ne ubijeva meju sobu zašto sva si bližike.« (f. 9v), ... hodi berzo i ne štenta j i meni glas povidaj ... (f. 17r.). Još neki primjeri iz jezika Derečkajeva rkp.: ... i pojti na pališki orsag ... včini se nemoćan ... (4v) ... kadi bihote vi oholi vitezi kada ne znahote kralju Agamemnonu ni jedne reči spomenuti kada biše prišal ... (f. 12v); ... i ubisva njega i prijesva grad ... (13); Grčka gospoda, ovo je meč moj koga sam vnogo krat omočil v trojskoj kervi ... (13); ... s trideseti korablji i bi vsih plavi 400; ... i vsaki vlastelin pred svojim šeregom jahaše u zlatoj koruni ... (65v); I totu veselie vnogo biše i kada na obed sedoše ... (f. 65r); Kako je zaujel i vbil Aleksander Pora, kralja indinskoga (f. 48v); ... i Kris vhadstvo ali vlhavstvo Aleksandrovo ... (f. 39r – u Roudničkom rkp. samo: *vlhavstvo* bez istoznačnice).

Nekoliko fotokopija iz svakog od triju dijelova Derečkajeva rukopisa koje ovdje s donosim u suvremenoj latiničkoj transkripciji⁵ (i interpunkciji) s usporednim transkripcijama iz Vinodoškog i Petrisova zbornika te Roudničkog rukopisa (bez ulaženja u tekstološku kritiku) samo će prethodno upozorenje na tu relativno slabo poznatu – i nedovoljno korišćenu građu⁶ koja nesumnjivo zaslužuje da postane predmetom jednog cjelovitog monografskog filološkog i lingvističkog studija. Jer, konačno, i taj je rukopis još jedna potvrda uvjerenju da je kroz stoljeća postojao »trajan kontakt hrvatskog sjevera i juga« (S. Ježić)⁷ kao jedan od činilaca po kojima hrvatsku književnost s pravom ocjenjujemo kao »najviše kontinuiranu jugoslavensku književnost« (I. Frangeš).⁸

⁵ Pri čemu su ipak sačuvane neke osobitosti originalne ortografije (grafija konsonantskih skupova, varijantno, čak/kajk. sonantno r=ar/er npr. i dr). Skup -st- te fonemi z i s stranih imena i tuđića transkribirani su dosljedno prema kajkavskom izgovoru (utjecaj mađarskog i, posebice, mađarskog medievalnog latiniteta) : -št, (ž), š. Strano c = k u primjerima kao Hector i sl.

Valja primijetiti da Derečkaj imena ličnosti *Trojanide* i *Aleksandride* bilježi prilično vjerno prema latinskim uzorcima : Phoebujsa, Hector, Nectenab, Tarinius, Troyullus, Ajax, Aegipt-, Palles, Achilles (pored : Akiles) i dr. što se, osim kao znak njegova klasičnog obrazovanja, može eventualno protumačiti i postojanjem latinskih tekstova tih spisa u biblioteci iz koje je on uzeo predložke za svoj prijepis (isp. npr. i latinski pisane podatke o životu Aleksandrovu na početku *Aleksandride*. Tab. IV ovog priloga. Prema tom tekstu s glavnim podacima iz života Aleksandrova na kraju Derečkajeva *Aleksandride* dolazi samo: *I kraljova dvanaest let i vmri* – bez oznake mjeseci).

⁶ Tako M. Kombol npr. posvećuje tom spisu svega 5 redaka svoje *Povijesti hrvatske književnosti* zaključujući da su njegovi tekstovi »prepisani 162/22 od nekog Ivana Derečkaja iz Turopolja.« (nav. dj. str. 199). Rukopis je ipak, sigurno zaslužio rečenicu-dvije komentara više. U najnovije vrijeme talijanski slavista M. Capaldo u svojoj raspravi »Il romanzo di Troia slavo meridionale« (izd. Celuc, Milano 1971.), uvrstio je pripovijest o Troji iz Derečkajeva rukopisa u tu opsežnu tekstološku studiju o južnoslavenskoj Trojanidi.

⁷ *Hrvatska književnost*, Zagreb 1944, str. 100.

⁸ *Trag riječi u nevremenu* (jugoslavenske književnosti do 1941. godine), Forum 3/4, Zagreb 1967, str. 6.

Derečkajev rkp.

(f. 1r)

*Historija od Troje kako su
Gerci Troju uzeli zboga He-
lene cesarice žene Menelau-
ša kralja gerčkoga*

Va ono vrime biše jedan kralj imenom Priješ* i biše vele bogat zlatom i srebrom I v niki dan pojde loviti i prigoda mu se v jedan lip otok dojtii, koga otoka s jednie strane tečiše More polešlino, a s druge strane rika tečiše imenom Savaš, s trete strane biše lug imenom Dolomaj i v njem rastiše vsaki lipi cvit. I drago mu bi na sercu viditi otok ta. I na tom otoku poče grad zidati i imenova ga imenom svojim Prija. Potom Priješ rodi sina Iolaša kralja. Ta učini silno delo gradu i imenova ga Ilon od svoga imena kako biše slišal od svoga otca imenujući. Potom Iolaš kralj rodi sina svojega imenom Laomedra

kralja (kustoda)

Tekst Rumanca

trojskoga iz Vinodolskog zbornika

(f. 1 r)

Běše kralj [imenom Priješ] i běše velmi bogat. I v niki dan poče loviti. Prigoda se jemu priti na jedan lip otok. Toga otoka s jedne strane tečaše veliko more, s druge strane tečaše rěka Sanaktuš, s tretu stranu tečaše rěka imenem more Pelešino, s četvrtu stranu běše lug Lodoma, a s petu stranu dol Injiin na kom rastiše mnogo cvětji različních. I drago mu bě na srci i na njem poče grad zidati i što běše sazidal imenova svojim imenem Prějjija. Potom Priješ kralj rodi sina svojega Iluša kralja. Iluš kraj učini silno dělo i prizida veće od oca svojego i imenova svojim imenem Iluš. Potom Iluš kralj rodi sina svojego imenem Lavmedona

* Na početku Derečkajeve *Historije od Troje Prijam* – očito pod utjecajem predložaka – se naziva *Priješ* (jednako kao u glagoljskim tekstovima Vin. i Petr. zb). Kasnije – već na drugo stranici – u tekstu dolazi redovito kao *prijamuš*.

* unijeto iz *Petrisova zbornika*

Handwritten text in a cursive script, likely a letter or document. The text is dense and difficult to decipher due to the image quality and the style of the handwriting. It appears to be written in a historical or regional language, possibly Dutch or German, given the context of the page number 232. The text is arranged in approximately 20 lines, filling most of the page area.

Derečkajev rukopis

(f. 11r)

medvid ,a iz grčke vojske prasac, i presiče prasac medvida. I pojde Andropija gospoja k Prijamušu kralju, otcu Hektorovomu, i reče: »Ako daš Hektoru pojti na arvanije nećeš ga dočekati.« I vs-tavljaše ga Prijamuš kralj, ne dadiše mu pojti na arvanje, i ne mogaše ga vstaviti. I sterahu gospoje kerzna pod konja njegova. A žena njegova obuče se v ruho koludričko i reče Hektor kralj: »Što si se obukla va to ruho koludričko?« I reče ona: »Ako pojdeš na arvanje, nećeš me u drugom ruhu najti ni viditi.« I pojde Hektor kralj v arvanje i ta dan včini veliku smert v gerčkoj vojski i učini .8. sto mertvac. I biše vergal Domoreša s konja i vidi na njem svitlo oružje zlatopisano i prikloni se doli deržашe ga. Akileš stашe blizu njega i gledaše ga i pristupi bliže i probode Hektora kralja i reče ga privezati konju k repu i povući v gerčki stan i položi ga v kraljev šator. I sliša to Prijamuš kralj i pojde v garčku vojsku iskati Akileša i najde ga. I bihu straže

pousnule

Tekst »Rumanca trojskog« iz

Petrisova zbornika

(f. 329–330)

medvėd, a iz grčke vojske prasac i presėče prasac medvėda. I ide Andropa k Prijamušu kralju i reče: »Ako daš iti u rvanju Ektoru, ne pride živ.« I ustavljaše ga Prijamuš i ne more ga ustaviti. [Otppravljajuć se Ektoru], gospoje prostirahu krzna svoja pred njega fariža. A žena jeho obleče se v črno ruho. I reče Ektor njoj: »Kaj si vzela koludriče ruho?« A ona reče: »Ako ideš u rvanju, neće me va inom najti i viděti.« [I prostiraše krzno biserno Ektoru pred fariža kako bi ne šal u rvanju. A Ektor se obrnuv po krzně] i ide na rvanju i učini veliku smrt v grčkoj vojske i [svoju ruku] učini do 7 sat mrtvacev [i ubi 6 grčkih urov]. I beše svrgal s konja Deomedeša [Deteuševića] i vide na njem světlo oružje pisano zlatom i pognuv se deraše ga. I vidě ga Acčliš i bliže pripad i probode Ektora kralja i reče ga privezati k njega konja repu i povlěče ga v grčki stan i položi ga v krilě šatora svoga. Izvėde to Prijamuš [večer] i ide v grčki stan išće Acčliševa šatora i najde ga. I běhu straže

[] tekst u zgradama izostavljen u Derečkajevu rkp.

Handwritten text in a cursive script, likely a historical document or letter. The text is written in a dark ink on a light-colored paper. The script is dense and fills most of the page. The text is written in a cursive script, likely a historical document or letter. The text is written in a dark ink on a light-colored paper. The script is dense and fills most of the page.

pousnule i obrati Hektorom mertvim. I paki pride k posteli Akile ševoj, i začie gibati Akilešem govoreći: »Akileše g(ospo)dine!« Akileš reče : »Gdo si ti?« Prijamuš reče: »Ovo je otac Hektorov, Prijamuš kralj«. Reče Akileš: »Ja sam mertav.« I reče Prijamuš: »Toga Bože ne daj da bih ja speća viteza vbil. Prišal sam k tebi da sina mojega odkupim hoću ti dati ovalike .3. stupe zlata.« Reče Akileš: »Neću na odkup nego daj mi veru ja ga hoću sam donesti i dati tebi na trojskih vratih«. I ponese ga Akileš i da Hektora Prijamušu, ocu njegovomu. I potom posla Prijamuš kralj k Akilešu govoreći: »Molim te, g(ospo)dine Akilešu, pojdi v Troju i ne čini mene veće arvati i pridi k meni v Febuša boga crikvu i kuni se meni a ja tebi i vazmi kćer moju [a polag ženu tvoju.]. I pojde Akileš v Troju. I sliša to Pariš Aleksander i sakri s v tajnom oltaru i vlize Akileš v crikvu i pokleknu pred oltarom i zdignuvši ruke svoje poče govoriti: »Bože Akilešev, tebi se kunem da veće ne arvem Prijamuša kralja«. I vdri ga Pariš Aleksander strelom jadovitom v petu i [dobro] njegovi vitezi ne prispíše da duša od njega ispade. I vidi to Prijamuš kralj žalostan bi kruto

Ar njegovu

pousnule i ugleda Ektora mrtva. I paki pride k postelji Acčeliševe i začie gibati Acelišem glagolje : «[Acčliš, o] Acelišu gospodine!« Reče Acčliš : »Gdo jesi ti?« A on reče : »Ja sam Prijamuš ,otac Ektorov.« Reče Acčliš : »[Ako si ti Prijamuš,] ja sam mrtav.« Reče Prijamuš: »Toga mi bog ne daj, gospodine Acelišu, da bih ja speća viteza ubil. Prišal sam ako mi daš mojega sina na otkup, dam ti tri onolike stlpe zlata.« I reče Aceliš: »Ne takmo na otkup, na daj mi věru hoću ga na mom rameni donesti i tebě dati na trojskēh vratēh.« I donese ga Acčliš i da ga Prijamušu kralju. I potom posla Prijamuš k Acčlišu glagolje: »Aceliš, gospodine, idi od Troje i ne čini me veće rvati i pridi ka mne v crkav Pebuša boga i onde mi prisezi i ja oču tebě i dam ti kćer moju [Prolikšenu gospu].« I pojde Acčliš v Troju. I sliša to Pariž i skri se v tajnom oltare i vlez Aceliš i pokleknu pred oltarom v crkve i vzdvig ruce k bogu i reče: »Bože, klne se tebe Aceliš kako veće ne rju Prijamuša kralja.« I udri ga Pariž strelu jadovitu v petu i ne prispěše vitezi i duša mu spade. I vide to Prijamuš kralj i bē vele žalostan...

* pod titlom: gđine

Alexander Magnus natus est
ex Familijs in gratia Præstantissimas
videlicet ex Hercules et Faci postremus

Symphias Neptolomei Filia Mater
fuit Alexandri Magni et soror Alexandri
Epirotæ qui cum in Græciam transisset
ut Arcædis obem ferret. Contra Brutus
in Brutis heret

Propter invidiam regnum agente regem transfere

Alexander vixit Annis 32 menses 8

Regnavit Annis 12 menses 8

Hoc fuit ante Christum natum

Annis ~~324~~ 324

Quogha

Ovoga vika va tu dobu kraljevaše v Rimu kralj Tarkvinuš i ladaše Jerosolimom i vsim židovskim ljuc-tvom i va to vrime Jeremijaš prorok biše u Jerožolimu, gospodovaše tada v istočnih stranah Dari sin Kirušov* i teda deržaše Indiju veliki kralj Pore, Egiptom ladaše Nektenabuš i teda biše kralj Filip Gark i vladaše Makedonijum i frindinskimi stranami i elindijanskemi otoci. I rodi** se njemu sin i nareče mu ime Aleksander. I biše ta ditić lip i vsake mudrosti pun i dugotarpljiv sagrišajućim i biše obilan i prav sud imaše. *Ovimi petimi deli* do kraja svita došal biše i kralj vsemu svitu nazva se. *I ovimi petimi deli**** vsaki kralj svoje kraljestvo uderžati ima. I tako Aleksander čineći tolikim gradom i stranam nazva se kralj koliko va voj knjigi ne more se pisati.

Najprvo počnimo sada govoriti ob rojenju njegovom i od viteštva njegova. Govore da je sin Filipov da lažu, nego je sin egiptonskoga kralja Nektenaba, velikoga vuhvaca. Primisi se Nektenab egiptonski kralj k Olinpijadi ženi Filipovi himbenom histrostjom. I na zvizdah umiše poznati i biše kruto lip i v boju s vojskama i z oružjem protivljaše se vsim. Na pomoć imaše himbene hitrosti i tim vsim okolušnjoj gospodi protivljaše se. I ob tom vsi okolni kralji ne znajući ča učiniti stanačiše se: »Što hoćemo učiniti himbenomu kralju egipatskomu? Zašto uze blago naše, naše zemlje i bogactvo himbenom hitrostjom i k svoj

.. o sego veka stojanjiji, car'stvu-juštu v' velikom' Rimu Tarkiniju caru, načel'stvujuštu že israeli'skim' ljudem' jevrejskomu arhijereju Jeremiji proroku, gospod'stvujuštu v'stoč'nim' stranam' Dariju, synu Kirosovu, obdr'žeštu že Indiju togda Poru velikomu caru, Jeguptom' že velikim' obladajuštu Nehtenavu vl'hovnomu caru suštu, togda fridiskim' že stranam' i makedoniskoj zemlji i jelad'skim' ostrovom' obladajuštu Filipu, Grku [suštu Jelinu] rodi se jemu syn, togda nareče ime jemu Aleksen'dr', [po grč'komu jeziku zove se izbranij muž'. Izbran'] iz' mlada javljaše se i dobros'tav'n i kras'n i blagoobraz'n' [k' v'sem' zreštim' jego beše. Ne be jemu ot' teles'nago roždenija ni ot' človeč'skago utvora, n' ot' velikoga božija promysla, iže v'segda pomagaše jemu]. K' sim' že imejaše sud' prav' v' jezycč ,takožde i v'ru nepokol—bimu i ručč podatlivě. [Iměnja jako tleñ'naja i mimo tekuštaja v'menjaše]. Dl'gotr'pěljiv' k' s'grešajuštim' bezměrno. *Simi že četir'mi* dobroděteljmi četirem' v'seljen'nyje koncem' samodr'žc' nazva se. *Simi bo d. (A.)* dobroděteljmi v'saki car' svoje car'stvo okrm'ljati podobajet'. Simi Aleksen'dr' revnuje, tolicem' gradovom' i stranam' car' nazva se, jeliko nev'zmožno pisaniju prědati [...] Najprijaz* da počnemo kazati o rojenju njegovu i hrabrosti. Govore da je sin Filipov lažu, nu jeju patskoga cara Nektenaba, velikoga vlvha sin je i Olimpijade, žene Filipa kralja. Prigoda se, da Nektenab, jěčipački car, vlvhenom histrostju i u zvizde gledanjem [i jěčipački m] lip biše i va boju [ni] ratnimi vojskama ni oružjem protivljaše se, da pomoć imiše vlvhenom histrostju. Seju vsim okolnim gospodam protivljaše se, i k tomu vsi okolni cari ne znaše ča učiniti. Istužiše i uvečaše : »Čto [ćemo učiniti ovomu lukavomu i vlvhovnomu] caru? Vse bo blago zemlje naše i bogatstvo vlvhenom histrostju.

* U orig. pogrešno Ririsov (= Kirusov tj. Kirov)

** U orig. pogreškom : rodo se

*** Zanimljivo je da se u Der. rkp. spominju 4 kreposti Aleksandrove, a u čir. rkp. 5. Valjalo bi ispitati ne radi li se ovdje o različitoj interpretaciji brojne vrijednosti grafema *d* (glag. 5, čir. 4).

* Ovdje počinje *Roudnički rkp.* (prethodni tekst uvoda citiram je prema rkp. Nar. biblioteke u Beogradu br. 149 – srpska redakcija cksl. jezika).

i k svoj zemlji priloži. A mi to strajamo, za žalost veće ne terpimo hinbu. Nu, sada se vsi zberimo i na zemlju egiptonsku hodimo i Nektenaba iz kraljestva izrenimo i blago njegovo sebi vazmimo. A on nima diteta ni ostanka, hinben i strašljiv jest i njegova zemlja protiví se njemu.« Ovi jezici jesu se svitovali na Nektenaba: Persi, Ireji, Sarapasi, Vipie, Lepešini, istočni jezici vnoqi. To vidivši egipatski krajnšćan[i], a poimenu Ververuh moćno se splaka i reče: »Oh, teško tebi veliki grade Egiptone, do neba zdviže se, a sada snideš. Ruke tvoje bihu na svih, a sada ruke vsih su na tebi. Zla dosti napunil si se, u teška dospel jesi.« I tako k Nektenabu pojde da mu kaže ča je došlo na njega od istočne i neistočne vojske. I pristupivši k njemu reče: »Da znaš kralju kako smertjom zaminuješ život danas. Darijuš bo* persiski kralj, ki se takmi bogom, na meju zemlje tvoje pride s vnozimi istočnimi stranami i hoće rasipati Egiptom cića tebe. Da skupi ti svoju vojsku i pred njih pojdi, ništor ne moreš učiniti silnoj vojsci i dobrim vitezom.« Hinbeni kralj reče: »Kralj nad kralja i muž nad muža i konj nad konja tako jošće pomoć imajući. Zač kraljestvo vnogimi ljudmi nesto j i, kako morje vnogimi slapmi tako strašljivo javlja se onim ki plavaju po njem.« I nasmija se i reče Ververuhu: »Verno i dobro učinil jesi, meni došastije Darijevo i drugih istočnih kraljev povidati da kralji na Egiptom gredu. I to kako nemudar i strašljiv rekal jesi zač rat vnogimi ljudmi ne biva nego dobrimi i

viteškimi

vze i svojoj zemlji priloži. I to strajamo za ludost našu. Nu veće ne terpimo [ovoga vlvha,] da vsi sabravši se na zemlju jejupačku *podimo** i Nektenaba iz carstva izagnavši blago svoje opet sebi vazmimo; i on je brezditan i brez naslidka, vlvah i strašljiv i *sama taja protivit' se jemu zemlja jegipt'skaja***. I bihu svećali ono na Nektenaba ezici: Persidi, Vери, Arapi, Assijani, Viopie i ini mnosi istočni jezici. I njih vide jejipački krajšnjak imenem Ververih [i inih mnogo] i veće moćno splaka i reče: »O, teško tebi u gradovijeh veliki Jejipte, do neba vznese se, a do ada snizi se. Ruke tvoje bihu nad vsimi a sada su ruke sve na tebi. [Misto slatosti medvene] gorkosti dopal jest.« I u tom ustr'miv' se tečaše da kaže Nektenabu, ča je došlo na zemlju njegovu, n e s a č t e n e istočne vojske. I pristupivši k njemu reče »Na znaš caru, jere smrtju zaminuješ život danas; Darij bo car persidski, ki se takmen čini bogom našim, v zemlje tvoje pride sa vsimi vojskama istočnimi i ranami ima raniti Jejupat tebe cić. Da skupi vojsku i na boj protu njim izidi, ali ništor im ne more nauditi silnoj vojsci i hrabrenim vitezom.« *Vuhov'ni car' reče**** »Car nad cara, muž nad muža, konj nad konja tako [i o boji čest] pomoćnicu imajući. Carstvo bo mnogimi ljudi stoji, kakono more mnogimi vali strašno javlja se onim, ki po njem plivaju. »[To Nektenabu Ververih reče]. I nasmijav se car Ververihu reče: »Ti verno i dobro učinil jesi kazavši mani za došastje cara Darija i družih istočnih carev na Jejupat, to kako nemudar nu strašljiv rekal jesi. Mnogimi ljudi rat ne biva da dobrimi...

* Unijeto iz Gajeva rkp. *Aleksandride* (štokavska verzija, isp. Jagić, op. cit, str. 212)

** iz rkp. Narodne biblioteke u Beogradu br. 117 (u Jagića: rkp. a)

*** prema Gajevu rkp. koji je odje najbliži Derečkajevu rkp.

* u orig. krivo: *bude*

Historia de sapientissimo Achiore Anno 1622.

Ja Akior, premudri knjižnik, učinih pir (sa) ženom mojom (m) i budući s njom veliko let i ne imah diteta. I molih boga dan i noć i vsaki čas da bi mi dal sina. I reče k meni bog: »Akiore, vse tvoje prošnje spunih da za dite ne p(ro)si. V tebe jest sestrič tvoj Anadan, primi ga mesto sina svojega.« I prije ga Akior i odhrani ga kruhom i vinom. I poče ga vučiti knjižnoj mudrosti i gramatici. I rekoh mu: »Sinu moj Anadane, prvi početak mudrosti jest strah gospodinov. Po tom budi barz slišati, a kasan govoriti i ne raserdi se ter imaj sterpljenje. Sinu moj, kada te g(ospo)din tvoj pošalje kamo, ne budi štental kada godir, mudar budi da za tobom drugoga ne pošalje. Sinu moj, ako staneš dobra človika na putu i ako te što upita tiho mu odgovori. I ako ti reče g(ospo)din tvoj. »Pristupi k meni« ne veseli se. Ako ti reče »Odstupi od mene« ne žalosti se, gotov i pripravan budi. Sinu moj, ne gledaj na lipotu žensku ni na grubotu nje da spomeni se na grob i na čarve da telo tvoje hote izisti i bude v prahu i pepelu ležalo. Sinu moj, ako veliko imanje imaš ter je daš zloj ženi to veliko sramotu od nje najdeš. Med bo koplje iz vust nje, a posliđnja najdeš karhkost gorku ter žalostnu i čemernu.

sinu moj...

[Gospod blagoslovi Sinagrepa cara ki beše odorski i nalevski gospodin]. Az Akir, premudri knjižnik, stvorih brak [sa] ženom svojom i bih š njom .1000. let.* I ne bi jemu čeda i moljaše boga na vsaki čas i s blagouhanijem i s molitvami velikim i sa slzami kajaše hišu svoju. I reče jemu bog: »Akire, vsa ti prošeniya isplnih, a ježe o čedě tom, ne prosi. U tebe je sestričić Anadan, primi ga mesto sina svojego. [I rěh: »Gospodi, ako bi to mužaski pol u mene bil, usekal bi prst na oci mojem v dan pogrebeniya mojego.«] I prijам jęgo i othranih ga hlebom i vinom i počeh jęgo učiti knjižę i gramaticę (črękvenoj). I rěh: »Sinu moj Anadane, prvo načelo premudrosti jest strah gospodanj. Po tom budi skor slišati, a kasan govoriti, u gnjevę trpeljiv. Sinu moj Anadane, eda te kamo gospodin tvoj pošalje, ne budi prezreč, mudar budi, da po tebe inoga ne pošljut. Sinu moj Anadane, ako staneš dobra muža na puti ob čęm te uprosi sa uzdržanijem otpovęj reč jemu. Ako ti reče gospodin tvoj: »Pristupi ka mne!« ne raduj se, ili ti reče: »Odstupi ot mene!« ne žalosti se** [...] Sinu moj Anadane, ne gledaj na lipotu ni na krasotu žensku, pomeni grob i črvi kako hotě vse tělo izisti i budě smrděti v prahu i v popelu. Sinu moj Anadane, ašće i veliko imenije daš zli ženi to veliko sramotu obrětěš ot nje. [Sinu moj Anadane, ne vęruj zli ženi] med bo kapljët iz ust jej, a poslěd obrětě se gorěst gorka i čemerna ...

* U ćirilskom Dubrovaćkom zborniku iz 1520 stoji: 60 let. Moguće .č. (1000) u Petv. zb. valja dešifrirati ćirilšćkom vrijednošću (90)

** iza ovoga u Pz slijedi 15 redaka teksta koji ne dolazi u Der. rkp. Taj je dio teksta i ovdje izostavljen.

Handwritten text in a cursive script, likely a historical document or letter. The text is written in a dark ink on a light-colored paper. The script is dense and fills most of the page. The text is written in a cursive script, likely a historical document or letter. The text is written in a dark ink on a light-colored paper. The script is dense and fills most of the page.

Derečkajev rukopis

(f. 73 v)

kralju. I reče kralj Sinagrip: »Blazen jesi ti, Akior, danaska zač ne ni jesi li ti dal sina svojega i ako mi vgodi, pošteno žive.« I pojde Akior domom, a ne znajaše da sin njegov Anadan pod njim jamu kopa. I napisa Anadam dva lista i da jednoga kralju Sinagripu i reče: »Radostjom pristaje moj otac Akior da budeš na šesti dan miseca marča na polju na Vdovskom* kako ti pristoji k ratnikom, ali neprijateljem.« I drugi list napisa i posla k svojemu ocu Akioru od kraljeve stranje govoreći: »Veli ti kralj najberže da si gotov na polju kako da bi na boj šal na vojsku.« Parvi list poda kralju govoreći: »Šti što je moj otac na te napeljal.« I proštavši kralj list začudi se. I reče Anadan: »Pogledaj na polje. Ako ne bude ti mi ne veruj.« I pojde kralj i vidi silne vojske na polju na Vdovskom i strah ga bi. I reče Anadan kralju: »Pervo hoću pojti domom i govoriti s mojim otcem hitrimi i slatkimi besedami.« I pojde i pride

ka otcu ...

Petrisov zbornik

(f. 101 rv)

caru. I reče mi Sinagrep car: »Blagoslovljen jesi, Akire, jako danas mi jesi predal sina svojego. Ako mi ugodit, to poživet u svojoj starosti počteno.« I pošal bēh domom i ne videl bēh jako sin moj jamu kopal bi poda mnoju. I napisa Anadan dva lista i da jedan caru i reče: »Care, radost ti pristupaje, veli ti Akir: gotov budi 6. dan miseca marča na polji na Odorskom kakov si potreban na boj proti ratnikom.« A drugi list posla Akiru govore: »Veli ti car da si gotov u mene kakov si potreban proti ratnikom. »[Treti pisa)* i prnese ga caru i reče: »Care, vij ča je moj otac navel na te.« Gledav car knjigi i reče: »Eda je laž na Akira?« I reče Anadan: »Pogledaj na polje na Odorsko. Ako ti ne bude, to ti lažu i ne veruj mi.« I pojde car i vidē silne vojske na polji na Odorskom i strahom posta. I reče Anadan: »[Care, pojdi] domom, ja hoću šad uvećati mojega oca hitrimi i slatkimi riči.« I pojde i pride.

* u orig. Vdouskom (mj. Odorskom)

* Treći list ne spominje se u Derečkajevu rukopisu.